

บทสังเคราะห์

1. ภูมิหลัง

มีผู้กล่าวอ้างอยู่เสมอว่า สังคมไทยอาจอ่อนด้อยในวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ เพราะแม้แต่เรื่องของศิลปะ ซึ่งศิลปินไทยมีความสามารถในการสร้างสรรค์อันโดดเด่น ก็ยังหานักวิจารณ์ซึ่งอยู่ในฐานะที่จะสร้างงานวิจารณ์ขึ้นมารองรับศิลปกรรมอันทรงคุณค่านี้ได้ยาก มีผู้ตีความไปไกลจนถึงขั้นที่ว่า ความอ่อนแอของการวิจารณ์ในเชิงศิลปะสะท้อนให้เห็นถึงการขาดพลังทางปัญญาที่จะวิจารณ์ชีวิตและสังคม กล่าวอีกนัยหนึ่ง วิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจและสังคมที่ประเทศไทยกำลังประสบอยู่ เป็นผลสืบเนื่องมาจากการขาดวิจารณ์ญาณในการวินิจฉัยปัญหาต่างๆ ของชีวิต

ข้อความข้างต้นนี้ อาจเป็นเพียงการแสดงความรู้สึกที่จำเป็นต้องได้รับการยืนยันอย่างเป็นเหตุเป็นผลด้วยวิธีการที่เป็นวิชาการ สมมุติฐานเบื้องต้นของการวิจัยก็คือว่า วัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ของไทยเป็นไปในลักษณะที่ไม่เป็นทางการในหมู่ผู้ที่คุ้นเคยกัน โดยที่เราไม่นิยมสร้างองค์ความรู้ด้านการวิจารณ์ขึ้นมาอย่างเป็นระบบหรือเผยแพร่ทัศนะเชิงวิจารณ์ออกมาต่อสาธารณชนในรูปงานเขียน เป็นไปได้ว่า ในสังคมไทยการวิจารณ์มิได้เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมลายลักษณ์อย่างเต็มรูปดังเช่นในสังคมตะวันตก ยิ่งไปกว่านั้น ยังเกิดความเข้าใจผิดอีกว่า การวิจารณ์คือ การติเตียน และมุ่งทำลาย ดังเช่นในบางวงการ เช่นในวงการเมือง ซึ่งมุ่งวิจารณ์กันเพื่อให้ฝ่ายที่ถูกวิจารณ์ต้องถอยร่นไป การวิจารณ์ที่แท้จริงเป็นพลังสร้างสรรค์ เพราะจุดมุ่งประสงค์ของผู้วิจารณ์ก็คือ การเอื้อให้ผู้ที่ถูกวิจารณ์ได้อยู่บนเวทีต่อไปอีกนานๆ อย่างมีศักดิ์ศรีและสมภาคภูมิ

ยุคโลกาภิวัตน์จึงเป็นยุคที่ต้องการความสามารถในการวิจารณ์ในรูปของพลังทางปัญญาที่จะช่วยให้เราดำรงอยู่ในประชาคมนานาชาติด้วยความมั่นใจ การวิจารณ์ศิลปะน่าจะเป็นรากฐานอันสำคัญของการวิจารณ์ชีวิตและสังคม

โครงการวิจัย “การวิจารณ์ในฐานะพลังทางปัญญาของสังคมร่วมสมัย” มุ่งที่จะสร้างทั้งองค์ความรู้และทั้งศักยภาพในเชิงปฏิบัติในรูปของการวิจัยและพัฒนา

2. วัตถุประสงค์

- 2.1. สร้างองค์ความรู้ด้านการวิจารณ์ และพัฒนาวิธีการในการวิจารณ์จากประสบการณ์ทั้งของไทยและของต่างประเทศ ในสาขาวรรณศิลป์ ทัศนศิลป์ ศิลปะการละคร และสังคีตศิลป์ รวมทั้งการศึกษาเปรียบเทียบข้ามสาขา

- 2.2. สร้างความเชี่ยวชาญในการวิจารณ์ให้แก่บุคคลในกลุ่มต่างๆ อาทิ นักวิชาการ นักวิจารณ์เชิงปฏิบัติ สื่อมวลชน มหาชนผู้สนใจการวิจารณ์ และนิสิตนักศึกษา
- 2.3. สร้างเครือข่ายระหว่างผู้วิจารณ์ ศิลปินผู้สร้างสรรค์ และมหาชนผู้รักงานศิลปะ ทั้งในระดับบุคคล กลุ่มบุคคล และระดับสถาบัน
- 2.4. ใช้การวิจารณ์ศิลปะในการเสริมสร้างพลังทางปัญญาและวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ให้แก่สังคมร่วมสมัยของไทย

3. วิธีการวิจัย

- 3.1. รวบรวม วิเคราะห์ และสังเคราะห์ข้อมูลด้านการวิจารณ์วรรณศิลป์ ทัศนศิลป์ ศิลปะการแสดง และสังคีตศิลป์จากแหล่งต่างๆ ในประเทศไทยและต่างประเทศ
- 3.2. สัมภาษณ์ผู้รู้ นักวิชาการ ศิลปินผู้สร้างสรรค์ นักวิจารณ์ นักปรัชญาด้านสุนทรียศาสตร์ และผู้สนใจอื่นๆ ทั้งในประเทศและต่างประเทศ
- 3.3. ทดลองสอนวิชาการวิจารณ์และศิลปะการวิจารณ์สาขาดังกล่าวในระดับปริญญาตรี (รวมทั้งวิชาศึกษาทั่วไป)
- 3.4. สนับสนุนการศึกษาและวิจัยระดับบัณฑิตศึกษา โดยการร่วมมือกับอาจารย์ผู้สอน และอาจารย์ที่ปรึกษาของสถาบันต่างๆ
- 3.5. จัดการสัมมนาเชิงปฏิบัติการในด้านการวิจารณ์ อันได้แก่ กิจกรรมการเขียนสร้างสรรค์ นิทรรศการต้นแบบ และการแสดงตัวอย่าง เพื่อเป็นเวทีของการฝึกการวิจารณ์ และเป็นรากฐานที่จะนำไปสู่ข้อสรุปรวมทั่วไปและข้อสรุปเชิงทฤษฎี

4. ผลที่คาดว่าจะได้รับ

- 4.1. ความรู้ด้านการวิจารณ์ในรูปแบบต่างๆ คือ บทวิเคราะห์การวิจารณ์สาขาต่างๆ รวมทั้งสรณิพนธ์งานวิจารณ์ พร้อมคำอธิบาย (และบทแปลสรณิพนธ์ในส่วนที่เป็นภาษาต่างประเทศ) บทสังเคราะห์ในระดับสหสาขาที่ชี้ให้เห็นถึงบทบาทของการวิจารณ์ในฐานะพลังทางปัญญาของสังคมร่วมสมัย ให้ข้อสรุปที่เกี่ยวกับหลักการวิจารณ์ รวมถึงประเด็นที่ว่าด้วย “ศิลปะสองทางให้แก่กัน” พร้อมข้อเสนอเชิงทฤษฎี นอกจากนี้ ยังมีการเผยแพร่ผลงานวิจารณ์เชิงปฏิบัติการของผู้วิจัยและงานวิจารณ์ตัวอย่างจากการสัมมนาเชิงปฏิบัติการ และวิทยานิพนธ์ระดับบัณฑิตศึกษา

- 4.2. บุคคลที่มีความสามารถในการวิจารณ์ ได้แก่ นักวิชาการที่เชี่ยวชาญด้านการวิจารณ์ นักวิจารณ์เชิงปฏิบัติ ตลอดจนมหาชนผู้สนใจการวิจารณ์ และนักศึกษา ระดับปริญญาตรีและระดับบัณฑิตศึกษาที่ให้ความสนใจเป็นพิเศษต่อกิจกรรมการวิจารณ์
- 4.3. เครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างผู้วิจารณ์ ศิลปินผู้สร้างสรรค์และมหาชนผู้รับงานศิลปะ ทั้งในระดับบุคคล กลุ่มบุคคล และระดับสถาบัน
- 4.4. กิจกรรมการวิจารณ์ที่หลากหลาย ซึ่งก่อตัวจากการวิจารณ์งานศิลปะ และขยายวงไปสู่สังคมในรูปของความตื่นตัวในวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์

5. รายชื่อผู้วิจัย (รวมผู้ร่วมวิจัยและผู้ช่วยวิจัย)

- 5.1. ศาสตราจารย์ ดร. เจตนา นาควัชระ (หัวหน้าโครงการฯ และผู้วิจัยสาขา)
- 5.2. อาจารย์กรกช อุตตวิริยะนุภาพ (ผู้ช่วยหัวหน้าโครงการฯ และผู้ประสานงานทั่วไป)
- 5.3. ศาสตราจารย์ ดร. สดชื่น ชัยประสาธน์
(ผู้ประสานงานสาขาวรรณศิลป์: 4 ม.ค. 42 – 3 ก.ค. 42)
- 5.4. รองศาสตราจารย์ ดร. รื่นฤทัย สัจจพันธุ์
(ผู้ประสานงานสาขาวรรณศิลป์: 4 ก.ค. 42 – 3 ม.ค. 45)
- 5.5. รองศาสตราจารย์ ดร. ดวงมน จิตรจักษ์
(ผู้ร่วมวิจัยสาขาวรรณศิลป์: 4 ม.ค. 42 – 3 มิ.ย. 42)
- 5.6. อาจารย์ชัมภกร แสงกระจ่าง
(ผู้ร่วมวิจัยสาขาวรรณศิลป์ : 4 มิ.ย. 42 – 3 ม.ค. 45)
- 5.7. นางสาวอรพินท์ คำสอน (ผู้ช่วยวิจัยสาขาวรรณศิลป์)
- 5.8. อาจารย์จักรพันธ์ วิลลิสันกุล (ผู้ประสานงานสาขาทัศนศิลป์)
- 5.9. นางสาวดวงฤทัย เอสนาชาตัง
(ผู้ร่วมวิจัยสาขาทัศนศิลป์ : 3 ม.ค. 42 – 1 พ.ย. 43)
- 5.10. นางสาววันทนี ศิริพัฒนานันทกุล (ผู้ช่วยวิจัยสาขาทัศนศิลป์)
- 5.11. อาจารย์ปาริชาติ จีงวิวัฒนาภรณ์ (ผู้ประสานงานสาขาศิลปะการละคร)
- 5.12. นายอดิสร จันทรสข (ผู้ช่วยวิจัยสาขาศิลปะการละคร)
- 5.13. นายภัทร ตำนอตุตรา (ผู้ช่วยวิจัยสาขาศิลปะการละคร)
- 5.14. นางสาวพจณี ฉัตรชัยวัฒนา (ผู้ช่วยวิจัยสาขาศิลปะการละคร)
- 5.15. อาจารย์รังสิพันธุ์ แข็งขัน (ผู้ประสานงานสาขาสงคีตศิลป์)
- 5.16. อาจารย์ดุสิต จุฑาพงษ์ศักดิ์ (ผู้ร่วมวิจัยสาขาสงคีตศิลป์)
- 5.17. นายบรรพต ศุภโสภณ (ผู้ช่วยวิจัยสาขาสงคีตศิลป์)

6. พื้นฐานทางวัฒนธรรม

จะสังเกตได้ว่า ทั้งในรายงานเฉพาะสาขาและในบทสังเคราะห์บทนี้ ประเด็นบางประเด็นได้รับการเอาใจใส่เป็นพิเศษ และได้มีการนำประเด็นดังกล่าวมาอภิปรายไว้ในที่ต่างๆ นั่นก็คือ ประเด็นที่ว่าด้วยข้อแตกต่างระหว่างวัฒนธรรมมุขปาฐะกับวัฒนธรรมลายลักษณ์ เป็นที่แน่ชัดว่า ความแข็งแกร่งของวัฒนธรรมไทย อันรวมไปถึงความแข็งแกร่งของการวิจารณ์แต่ดั้งเดิม มาผูกอยู่กับวัฒนธรรมมุขปาฐะ การจะปรับตัวเข้าสู่ระบบ “สากล” ซึ่งเรียกร้องให้กิจกรรมการวิจารณ์มีลักษณะเป็นสาธารณะ และแสดงออกในรูปของงานเขียนจึงเป็นการปรับตัวที่ต้องการเวลา ผลการวิจัยปรากฏชัดว่า ขนบดั้งเดิมที่ยึดวัฒนธรรมมุขปาฐะเป็นหลักนั้น ยังคงความแข็งแกร่งอยู่ในยุคปัจจุบัน จึงอาจจะไม่เป็นการสมควรที่จะประเมินการวิจารณ์ของไทยด้วยเกณฑ์ของวัฒนธรรมลายลักษณ์แต่เพียงอย่างเดียว การที่บุคคลในวงการเลี้ยงที่จะแสดงออกซึ่งความคิดเห็นเกี่ยวกับงานศิลปะเป็นลายลักษณ์อักษรก็ดี การที่กลุ่มศิลปินเองพร้อมที่จะรับฟังข้อวิจารณ์เป็นการส่วนตัวก็ดี การที่ขนบของการวิจารณ์ที่ไม่ใช้คำพูด(non-verbal criticism) ยังดำเนินต่อไปในศิลปะบางประเภท เช่น สังคีตศิลป์ก็ดี สิ่งเหล่านี้บ่งบอกอย่างชัดเจนถึงความผูกพันอันแน่นแฟ้นที่มีต่อวัฒนธรรมมุขปาฐะ

เมื่อกล่าวถึงภูมิหลังในทางวัฒนธรรม ก็ว่าจำเป็นจะต้องย้อนประเด็นซึ่งเป็นที่รู้จักอยู่แล้วว่า ศิลปะไทยนั้นแต่เดิมก่อตัวขึ้นในชุมชน (community-based) ทั้งผู้สร้างหรือผู้ผลิต และทั้งผู้รับหรือผู้เสพมักเป็นสมาชิกในประชาคมเดียวกัน โดยมีได้มีการขีดเส้นแบ่งแยกอย่างชัดเจนระหว่างบุคคลทั้งสองกลุ่ม กวีและนักการละครชาวเยอรมัน Bertolt Brecht (1898-1956) ได้แสดงความเห็นในเชิงทฤษฎีเอาไว้ว่า สภาวะที่เอื้อให้เกิดละครที่ดีที่สุด ก็คือ สภาวะแวดล้อมทางสังคมที่ได้มีการแบ่งแยกกันอย่างเด็ดขาดระหว่างผู้แสดงกับมหาชน และยิ่งไปกว่านั้น เขายังได้ตอกย้ำประเด็นที่ว่า ประชาคมในอุดมคติดังกล่าวน่าจะอยู่ได้ด้วย “ผู้รักสมัครเล่น” (amateurs) เขาเองได้พยายามที่จะทดลองสร้างละครอุดมคติดังกล่าว แต่ยังไม่ก้าวหน้าไปได้ไกลนัก เพราะเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 เสียก่อน และสิ่งที่เขาแสดงออกว่าเป็นอุดมคตินั้นสำหรับสังคมไทยแล้วก็ดูจะเป็นเรื่องของหญ้าปากคอก การอยู่ร่วมกัน(conviviality)เป็นประชาคมตามแบบของสังคมไทยแต่ดั้งเดิม จัดได้ว่าเป็นกรอบทางวัฒนธรรมที่เอื้อให้การวิจารณ์ทำหน้าที่เป็นกลไกในการควบคุมคุณภาพของงานศิลปะไปโดยอัตโนมัติ จะแยกกลุ่มผู้รู้ออกจากกลุ่มผู้รัก (สมัครเล่น) คงทำได้ยาก การวิจารณ์จึงเป็นกลไกภายในของการสร้างและการเสพงานศิลปะ โดยไม่จำเป็นต้องสมมติไปว่าการวิจารณ์จะต้องแสดงออกอย่างเป็นทางการหรือเป็นลายลักษณ์ มโนทัศน์ที่ว่าด้วยความเป็นสาธารณะ (public) ซึ่งผูกอยู่กับการแสดงออกอย่างเป็นลายลักษณ์อักษรจึงมิได้มีความสำคัญต่อชุมชนเช่นที่ว่านี้ เพราะการวิจารณ์เป็นวิถีชีวิตอย่างหนึ่งที่ดำเนินไปด้วยพลวัตภายในของมันเองอยู่แล้ว (ดังที่ผู้วิจัยสาขาสังคีตศิลป์ได้ให้ อรรถาธิบายไว้โดยพิสดารในรายงานเฉพาะสาขา และผู้สังเคราะห์ได้อ้างไว้ในตอนที่ 17 ของบทสังเคราะห์นี้) ดังเช่นในรูปของการละเล่นพื้นบ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเพลงพื้นบ้าน ซึ่งพ่อเพลง

แม่เพลงทั้งหลายชอบที่จะประชันกันด้วยการแสดงฝีมือและกลเม็ดเด็ดพรายเพื่อที่จะเอาชนะคู่ต่อสู้ด้วยปัญญาและศิลปะการแสดง ซึ่งก็จัดได้ว่าเป็นการ “วิจารณ์” ในรูปแบบหนึ่งได้เช่นกัน การ “วิจารณ์” คู่ต่อสู้ที่ได้ผลที่สุดก็คือ การต้อนคู่ต่อสู้ให้จมนมด้วยปัญญาปฏิบัติของเราเอง ซึ่งในบางครั้งก็อาจรวมไปถึงศิลปะการร้ายรำไปด้วย การ “วิจารณ์” ในรูปแบบดังกล่าว จึงไม่ทำให้เกิดความบาดหมางต่อกัน เพราะมีการตกลงกติกาของการเล่นเอาไว้แล้ว ซึ่งการเล่นที่ว่านี้มีได้ทำอย่างเล่นๆ แต่ประการใด

การที่จะปรับการวิจารณ์ให้เป็นมรดกทางปัญญา การสร้างหลักฐานในรูปของการวิจารณ์ลายลักษณ์ไว้ให้เป็นสมบัติสาธารณะ การสร้างวัฒนธรรมการวิจารณ์แบบ “สากล” ให้เป็นส่วนหนึ่งของระบบการศึกษา จึงดูจะเป็นปรากฏการณ์ใหม่ที่ได้รับความกระตุนมาจากการสัมผัสกับวัฒนธรรมตะวันตกในยุคที่ไทยต้องทำประเทศให้ทันสมัย แม้แต่เมโนทซ์ก็เห็นว่าด้วย *สาธารณะกิติ* ที่ว่าด้วยมหาชนกิติ จึงอาจจะยังมีความแปลกใหม่สำหรับกลุ่มคนที่พื้นฐานดั้งเดิมผูกอยู่กับชุมชน การเรียกร้อง “ความโปร่งใส” ในระดับสาธารณะ ซึ่งถือได้ว่าเป็นเสาหลักของสังคมประชาธิปไตย จึงเป็นแนวคิดและแนวปฏิบัติใหม่ ซึ่งเรามีอาจปฏิเสธได้ว่าไร้คุณค่าและแน่นอนที่สุดระบบใหม่ที่ว่านี้ เรียกร้องให้มีการปรับการวิจารณ์ให้เป็นกิจสาธารณะ โดยที่ผู้วิจารณ์จำเป็นต้องมีความรับผิดชอบต่อสาธารณะ ขอเรียกร้องที่ว่านี้ อาจถือได้ว่าเป็นการทำทนายให้ผู้ที่เจตนาจัดในวัฒนธรรมมุขปาฐะยอมรับวัฒนธรรมลายลักษณ์เข้ามาเสริมความแข็งแกร่งของชนบั้งเดิมของตน การรับการท้าทายดังกล่าวเป็นกระบวนการที่ต้องใช้เวลา ความเปลี่ยนแปลงอันพึงประสงค์หาใช่เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับวงการศิลปะเท่านั้นไม่ หากแต่เป็นความเปลี่ยนแปลงของสังคมที่ต้องยอมรับเกณฑ์กติกาที่ได้ร่วมคิดกันขึ้นมาและเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป โดยไม่จำเป็นต้องผูกอยู่กับความเชื่อถือในตัวบุคคล หรือขึ้นอยู่กับกำกับการกำกับของบุคคล

การเปลี่ยนแปลงอันรวดเร็วของโลกสมัยใหม่ไม่ใช้เวลาแก่เราในการที่จะปรับตัว การวิจารณ์ที่ผูกอยู่กับ *สื่อสิ่งพิมพ์* จึงไม่มีเวลาที่จะเพาะตัวขึ้นมาและสร้างวุฒิภาวะให้แก่ตนเอง ยุคของข้อมูลข่าวสารอันมีเทคโนโลยีการสื่อสารที่เป็นตัวหนุน ได้สร้างเวทีใหม่ให้แก่สื่อทั้งหลายในอันที่จะทำกิจทั้งหลายทั้งปวงให้เป็นกิจกรรมสาธารณะ ประเด็นที่เป็นปัญหาก็คือ เราไม่มีเวลาที่จะสร้างกลไกในการกำกับคุณภาพของเนื้อหา ยิ่งบริโภคนิยมเข้ามาครอบงำสังคมอย่างรวดเร็ว สื่อทั้งหลายจึงตกเป็นเครื่องมือของการโฆษณา(ชวนเชื่อ)ได้อย่างง่ายดาย การวิจารณ์ที่เป็นสาธารณะแบ่งบานอย่างรวดเร็วโดยปราศจากกติกา และในบางครั้งปราศจากจรรยาบรรณดังที่เห็นอยู่ในเวทีของการวิจารณ์การเมือง แต่การวิจารณ์ศิลปะต้องการความสุ่มลึกของการครุ่นคิดพินิจนึก ต้องการความลึกซึ้งในการเข้าใจเนื้อหาและการแสดงออกทางศิลปะ ต้องการความชัดเจนด้วยการแสดงออกเชิงลายลักษณ์ เงื่อนไขเหล่านี้เป็นเงื่อนไขที่ทำให้การวิจารณ์ศิลปะไม่อยู่ในฐานะที่จะก้าวไปข้างหน้าได้อย่างรวดเร็วเช่นการวิจารณ์ในรูปแบบอื่น ผู้รู้เป็นจำนวนมากจึงไม่พร้อมที่จะเปลื้องตัว และมักถอยร่นกลับไปสู่ชนบั้งเดิม สำหรับท่านเหล่านั้นนั้น ตัวอย่างที่มาจากเวทีอื่นถือได้ว่าเป็นสิ่งที่ไม่พึงเอาเป็นเยี่ยงอย่าง

เมื่อสภาพการณ์เป็นเช่นนี้ คณะผู้วิจัยจึงมีอาจเล็งอุปสรรคเชิงวัฒนธรรมได้ หลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรมีอยู่น้อยมากในบางสาขา เช่น การวิจารณ์ละคร และการวิจารณ์สังคมศิลปะ แต่เท่าที่มีอยู่และที่คัดสรรมาได้ก็พอจะกล่าวได้ว่า พื้นฐานที่เป็นพลังทางปัญญามีอยู่พอที่จะชี้ทางไปสู่การพัฒนาความแข็งแกร่งของการวิจารณ์ได้ ดังจะเห็นได้จาก **สรรพนิพนธ์**ของสาขาต่างๆ ถึงกระนั้นก็ตาม การวิจัยอาจจะขาดตกบกพร่องไปมาก ถ้าผู้วิจัยมิได้แสวงหาข้อมูลในลักษณะที่มีหลายลักษณะมาเสริม เช่น ข้อมูลที่ได้จากการ**สัมภาษณ์** อาจกล่าวได้ว่าข้อสรุปบางประการของงานวิจัยนี้ เป็นผลมาจากการวิเคราะห์ข้อมูลที่เป็นมุขปาฐะด้วย สำหรับงานด้าน**พัฒนาการวิจารณ์**ที่ดำเนินไปในช่วงเวลา 3 ปีของโครงการวิจัยนั้น อาจจะไม่บรรลุผลตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งใจไว้แต่เดิมอย่างเต็มที่ ทั้งนี้ก็ด้วยเหตุผลเชิงวัฒนธรรม ซึ่งคนกลุ่มเล็กๆเช่น คณะผู้วิจัยไม่อยู่ในฐานะที่จะเปลี่ยนแปลงได้ในช่วงระยะเวลาอันสั้น และดังที่จะชี้ให้เห็นในตอนที่ 10 และ 11 ข้างท้ายนี้ สื่อและอุดมศึกษาจะเป็นสถาบันในสังคมไทยที่เปลี่ยนแปลงได้ยาก ผลของการวิจัยส่วนหนึ่งจึงเป็นไปในรูปของการวิเคราะห์จุดอ่อนและจุดแข็งของวัฒนธรรมไทยด้วย ดังเช่นในกรณีของความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมลายลักษณ์กับวัฒนธรรมมุขปาฐะ ซึ่งน่าจะเอื้อต่อกันมากกว่าที่จะเป็นปฏิปักษ์ต่อกัน ในตอนที่ 17 ที่ว่าด้วย“นัยเชิงทฤษฎี” ผู้วิจัยจะได้เสนอความคิดบางประการอันเป็นการชี้ทางไปข้างหน้าต่อไป

7. เอกลักษณะของการวิจารณ์ 4 สาขา (วรรณศิลป์ ทศนศิลป์ ศิลปะ ละคร และสังคมศิลป์)

ท่านผู้อ่านที่ได้อ่านรายงานเฉพาะสาขาหรือรายงานสังเคราะห์ฉบับนี้จะสังเกตได้ว่าการวิจารณ์ 4 สาขาที่นำมาเป็นแกนกลางของการวิจัยครั้งนี้แต่ละสาขาก็มีลักษณะของตน แม้ว่าคณะผู้วิจัยจะได้ตั้งกรอบเอาไว้ก็ตาม ในขั้นเริ่มแรกใคร่ขอชี้แจงเหตุผลในการเลือกการวิจารณ์ใน 4 สาขามาทำการวิจัย สำหรับการวิจารณ์**วรรณศิลป์**และ**ทศนศิลป์**นั้นคงจะไม่เป็นปัญหานัก เพราะงานสร้างสรรค์ทางวรรณศิลป์และทศนศิลป์มีผลกระทบต่อสังคมไทยอย่างชัดเจน และงานวิจารณ์ที่เป็นลายลักษณ์อักษรมีอยู่มากพอให้เลือกสรร แต่ในกรณีของ**ศิลปะการละคร**และ**สังคมศิลป์**นั้นจำเป็นต้องชี้แจงเหตุผล มีผู้ได้ตั้งคำถามต่อคณะผู้วิจัยว่า เหตุใดจึงเลือกวิจารณ์การวิจารณ์ละครและไม่เลือกการวิจารณ์ภาพยนตร์ ทั้งๆที่ศิลปะประเภทหลังนี้มีผลงานมากมายและเป็นที่นิยมของมหาชน คำตอบที่ตรงไปตรงมาก็เห็นจะเป็นว่า การวิจารณ์ภาพยนตร์อยู่ได้โดยมีต้องการแรงหนุน แต่ทั้งละครเวทีและทั้งการวิจารณ์ละครดูจะยังต้องการแรงสนับสนุนอยู่ และการวิจัยที่สามารถชี้ให้เห็นถึงเด่นและจุดด้อยจึงน่าจะยังประโยชน์ให้แก่วงการได้ เช่นเดียวกับการวิจารณ์สังคมศิลป์ ซึ่งเน้นการวิจารณ์ดนตรีไทยเดิมและดนตรีคลาสสิกตะวันตก เหตุผลก็คือ ผู้รู้มีความชัดเจนในเรื่องของคุณค่าของดนตรีทั้งสองประเภทนี้ อยู่แล้ว และการวิจัยก็น่าจะชี้ให้เห็นได้ว่า การวิจารณ์เข้ามาเป็นตัวหนุนและเสริมคุณค่า

ดังกล่าวได้อย่างไร จริงอยู่ในการจัดทำสรณิพนธ์นั้น เนื่องจากข้อมูลลายลักษณ์ของไทยมีอยู่จำกัด จึงมีความจำเป็นที่จะต้องนำงานวิจารณ์ละครและดนตรีจากวัฒนธรรมอื่นมาร่วมวิเคราะห์ด้วย

ในส่วนที่เกี่ยวกับการวิจัยเชิงพัฒนานั้น คณะผู้วิจัยได้เชื่อเชิญให้ศิลปินร่วมสมัยสร้างงานชิ้นใหม่เพื่อนำมาใช้เป็นเนื้อหาของการพิจารณาในการจัดการสัมมนาเชิงปฏิบัติการในสาขาต่างๆ ทั้งที่จัดขึ้นเป็นส่วนหนึ่งของการประชุมใหญ่ประจำปี และที่จัดขึ้นเป็นการสัมมนาเชิงปฏิบัติการเฉพาะด้าน เป็นที่น่ายินดีที่ ศิลปินรับเชิญทั้งในสาขาวรรณศิลป์ ทศนศิลป์ ศิลปะการละคร และสังคีตศิลป์ ได้ทุ่มเทความสามารถในการสร้างงานตัวอย่างชิ้นมาเพื่อกระตุ้นให้เกิดการวิจารณ์ และท่านเหล่านี้ก็ยินดีรับค่าสมนาคุณต่ำกว่า“ราคาตลาด”หลายเท่าตัว นอกเหนือจากนี้ โครงการยังได้มีโอกาสนิมนต์ศิลปินและนักวิจารณ์ชาวต่างประเทศมาเป็นวิทยากรในการสัมมนา ซึ่งท่านเหล่านี้ได้นำประสบการณ์ของตนมาแลกเปลี่ยนกับคณะผู้วิจัยและผู้เข้าร่วมสัมมนาด้วย ประเด็นที่ยังเป็นปัญหาอยู่ก็คือ การแสดงความคิดเห็นในรอบของการสัมมนานั้นดำเนินไปด้วยดี แต่ผลลัพธ์ที่เป็นการวิจารณ์ลายลักษณ์ยังอยู่ในระดับที่ต่ำมาก ในกรณีของสาขาที่งานสร้างสรรค์ดำเนินไปด้วยดีอยู่แล้ว เช่น ทศนศิลป์ ซึ่งศิลปินไทยได้สร้างสรรค์อันได้รับการยอมรับในระดับนานาชาติมาแล้ว คณะผู้วิจัยจึงมุ่งที่จะหาคำตอบว่าการวิจารณ์ ทศนศิลป์จะเสริมความแข็งแกร่งของการสร้างสรรค์ได้อย่างไร สำหรับสาขาวรรณศิลป์นั้น ผู้วิจัยจำนวนหนึ่งมีส่วนร่วมในโครงการวิจัย “กวีนิพนธ์ในฐานะพลังทางปัญญาของสังคมร่วมสมัย : ประสบการณ์จากวรรณคดีไทย อังกฤษ อเมริกัน ฝรั่งเศส และเยอรมัน” มาแล้ว และข้อสรุปจากโครงการดังกล่าวก็ให้ความกระจ่างชัดไว้แล้วว่า งานวรรณศิลป์ของไทยอยู่ในระดับที่จะสื่อความกับงานของอารยประเทศได้ แม้ว่าการสื่อความดังกล่าวจะยังเป็นไปในรูปของ “ทวิวัจนในจินตนาการ”¹ (imaginary dialogue) คือ ตัวศิลปินสร้างสรรค์อาจจะยังมิได้เรียนรู้จากกันและกันโดยตรง แต่นักวิชาการสามารถที่จะสร้างเวทีแห่งทวิวัจนนี้ขึ้นมาได้ เมื่อตัววรรณศิลป์เป็นพลังทางปัญญาที่ข้ามชาติข้ามภาษาได้ เราก็อาจจะต้องตั้งคำถามว่า การวิจารณ์วรรณศิลป์จะดำเนินไปในรูปของพลังทางปัญญาที่ปราศจากพรมแดนได้หรือไม่

การวิจัยสาขาทั้ง 4 มีทั้งส่วนที่พ้องกันและแตกต่างกันออกไป ส่วนที่พ้องกันอันเห็นได้ชัดก็คือ ข้อผูกพันกับวัฒนธรรมมุขปาฐะ ในกรอบของวัฒนธรรมดังกล่าว การวิจารณ์ที่ทรงคุณค่าอาจสูญสลายไป เพราะเป็นการแสดงออกซึ่งทัศนะวิจารณ์ในวงแคบ มิได้มีการบันทึกเอาไว้ แต่หลักการของมุขปาฐะขึ้นอยู่กับความเชื่อที่ว่า ศักยภาพในการสร้างมีอยู่ในตัวของบุคคลและเป็นพลังของชุมชน งานทุกประเภทจึงเป็นสิ่งที่สร้างใหม่ได้เสมอ ไม่มีความจำเป็นต้องเก็บไว้เป็นหลักฐาน แต่เราท่านก็ย่อมจะสำนึกได้ว่า ณ จุดใดจุดหนึ่งในวิวัฒนาการ

¹ เจตนา นาควัชระ. “โลกาภิวัตน์ทางปัญญา : วิวาทะกวีนิพนธ์ร่วมสมัยไทย-ตะวันตก” ใน วิถีไทย : สรณิพนธ์ทางวิชาการ เนื่องในวาระหนึ่งศตวรรษ ปรีดี พนมยงค์. (เจริญ โฆษณานันท์ : บรรณาธิการ) กรุงเทพฯ : โครงการจัดงานฉลอง 100 ปี รัฐบุรุษอาวุโส นายปรีดี พนมยงค์, 2543, หน้า 89-125.

ของวัฒนธรรมจะมีจุดเปลี่ยนที่เป็นการให้ความสำคัญต่อการบันทึกและการเก็บรักษามรดกทางปัญญา ดังเช่นในกรณีของ“จารีกวดโพธิ์” ซึ่งเป็นการประกาศความเป็นไทยของวัฒนธรรมไทย แม้ว่าสรรพวิทยาการที่บันทึกไว้ ณ “มหาวิทยาลัยศิลา” แห่งนี้อาจจะจัดได้ว่าเป็นมรดกทางปัญญาในรูปของการวิจารณ์โดยตรง ผลการวิจัยโดยเฉพาะอย่างยิ่งจากการสัมภาษณ์เป็นสิ่งที่ยืนยันได้ว่า ศิลปินสร้างสรรค์ของไทยมิได้ปฏิเสธคุณค่าของการวิจารณ์ และพร้อมที่จะยอมรับว่า ได้รับประโยชน์จากการวิจารณ์ เพียงแต่ตั้งเงื่อนไขว่า ขอให้วิจารณ์กันเป็นส่วนบุคคล โดยไม่มีการปรับการวิจารณ์ให้เป็นกิจสาธารณะ ที่น่าประหลาดใจก็คือ ศิลปินสร้างสรรค์จำนวนหนึ่งที่ยังยึดติดอยู่กับวัฒนธรรมการวิจารณ์ในลักษณะที่ว่านี่เป็นผู้ที่ได้รับการศึกษาจากประเทศตะวันตกมาแล้ว และบางคนก็มีบทบาทสำคัญในการเผยแพร่ศิลปะตะวันตก หรือนำศิลปะตะวันตกมาสร้างใหม่ในกรอบของสังคมไทย เมื่อสภาพการณ์เป็นเช่นนี้ ปริมาณของงานเขียนที่จัดได้ว่าเป็นงานวิจารณ์จึงมีน้อยมากในบางสาขา และผู้วิจัยก็ได้ใช้วิธีการของมุขปาฐะ อันได้แก่การสัมภาษณ์ เป็นแนวทางในการแสวงหาข้อมูล ซึ่งก็ได้รับการตอบสนองด้วยดี และข้อมูลที่ได้รับบางครั้งอาจจะสนองโจทย์การวิจัยได้ดีกว่าหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรด้วยซ้ำ

ถึงกระนั้นก็ดี ประเด็นที่เกี่ยวกับปริมาณของงานวิจัยที่เป็นลายลักษณ์อักษรอาจมิใช่เกณฑ์ที่จะวัดความแข็งแกร่งของการวิจารณ์ในแต่ละสาขาได้ **วรรณคดีวิจารณ์**ของไทยอาจจะมิประวัติความเป็นมาที่ยาวนานกว่าการวิจารณ์ในสาขาอื่น แต่คณะผู้วิจัยก็ยังไม่อยู่ในฐานะที่จะให้ข้อสรุปได้ว่า พลังทางปัญญาที่มีอยู่ในวรรณคดีวิจารณ์เข้มแข็งและเข้มข้นกว่าในสาขาอื่น แต่ประโยชน์ที่ได้รับจากข้อมูลลายลักษณ์อักษรที่มีอยู่มากก็เป็นสิ่งที่มิอาจปฏิเสธได้ นั่นก็คือ ผู้วิจัยสามารถที่จะสร้าง**สรณิพนธ์**ในสาขาวรรณศิลป์ขึ้นมาจากผลงานของนักวิจารณ์ไทยเสียเป็นส่วนใหญ่ โดยได้นำผลงานของต่างชาติมาร่วมวิเคราะห์ด้วยเป็นจำนวนน้อย

ความมีชีวิตชีวาของการวิจารณ์**ทัศนศิลป์**อาจจะสะท้อนความเข้มข้นในการสร้างสรรค์ในด้านทัศนศิลป์ของไทยได้ด้วย และการที่ศิลปินไทยได้มีโอกาสสัมผัสกับการสร้างสรรค์นานาชาติอยู่ตลอดเวลา รวมทั้งได้มีโอกาสแสดงผลงานบนเวทีนานาชาติอย่างต่อเนื่อง น่าจะเป็นปัจจัยที่เอื้อให้การวิจารณ์ทัศนศิลป์มีได้อยู่ในวงที่คับแคบ ทั้งนี้เพราะนักวิจารณ์ (ซึ่งส่วนใหญ่เป็นศิลปินผู้ปฏิบัติเอง) มีความสนใจในเรื่องมิตินานาชาติในระดับที่สูงมาก **สรณิพนธ์**ในสาขา ทัศนศิลป์จึงเป็นที่รวมของทั้งงานวิจารณ์ของไทย ของตะวันตก ของเอเชีย และภูมิภาคอาเซียน

การวิจารณ์ละครอาจจัดได้ว่าเป็นสาขาที่เป็นปัญหา ผลงานลายลักษณ์อักษรที่มีอยู่ไม่มากนักเป็นการวิจารณ์ละครสมัยใหม่ตามแบบแผนตะวันตกเกือบทั้งสิ้น งานวิจารณ์ละครคลาสสิกของไทยและละครพื้นบ้านแทบหาไม่ได้เลย สภาพการณ์ที่ว่านี้จะบ่งชี้ให้เห็นถึงปัญหาของวงการ อันรวมไปถึงเรื่องของศิลปินผู้แสดงและเรื่องของการศึกษาทางด้านศิลปะการละครด้วย ภาควิชาศิลปะการละครที่ได้ก่อตั้งกันขึ้นมาในสถาบันอุดมศึกษาของไทยยังไม่มีทิศทางที่แน่ชัดว่า จะทำหน้าที่เป็นสถาบันการแสดงหรือเป็นสถาบันทางวิชาการ และการที่พยายามจะทำหน้าที่ทั้งสองนี้ไปพร้อมๆ กัน ก็ดูจะเป็นภาระที่หนักหน่วงเกินกว่าที่จะทำให้ได้ดีเท่าที่ต้องการ การวิจารณ์มิได้เป็นส่วนสำคัญของหลักสูตร แม้ว่าผู้สร้างและผู้เรียนจะวิจารณ์ผลงานการแสดง

(อย่างไม่เป็นทางการ) อยู่ตลอดเวลา ผลงานการวิจารณ์ที่ปรากฏและเท่าที่ได้รับรวบรวมมาบรรจุไว้ใน**สรณิพนธ์**จึงเป็นงานของผู้ชมที่จัดได้ว่าเป็น“ผู้รักสมัครเล่น” และผลงานที่ดีจะมีคุณภาพก็มักจะมาจากผู้ที่มีพื้นฐานในด้านวรรณคดีศึกษา (ซึ่งก็อาจจะไม่แตกต่างจากวงการวิจารณ์ตะวันตกเท่าใดนัก) **สรณิพนธ์**ดังกล่าวจึงมีลักษณะที่แตกต่างออกไปจากสาขาอื่นอยู่ไม่น้อย คือเป็นการสร้างภาพอุดมคติว่าการวิจารณ์ที่ดีนั้นจะเป็นอย่างไร โดยที่ผลงานจำนวนไม่น้อยเป็นงานของต่างชาติ โดยเฉพาะของนักวิจารณ์แนวหน้าของตะวันตก

สำหรับการวิจารณ์**สังคีตศิลป์**นั้น อาจเป็นสาขาที่ชวนให้งุนงงสับสนแท้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เกี่ยวกับดนตรีไทย(เดิม) ผู้วิจัยค้นพบว่า การที่ได้มีโอกาสพิเคราะห์ดนตรีไทยลงไปถึงแก่นถึงรากนั้น เป็นโอกาสให้ได้ค้นพบโครงสร้างบางประการของดนตรีไทย ที่อาจจะช่วยอธิบายปรากฏการณ์อื่นๆในกรอบของวัฒนธรรมไทยได้ด้วย เป็นที่สังเกตได้ว่า ข้อสรุปจำนวนมากที่ว่าด้วย**นัยเชิงทฤษฎี**ของงานวิจัยนี้ มีรากฐานมาจากการวิเคราะห์ดนตรีไทย ทั้งๆที่ผลงานที่เป็นการวิจารณ์ลายลักษณ์ในสาขาดังกล่าวมีอยู่น้อยมาก อาจกล่าวได้ว่า ผู้วิจัยด้านดนตรีไทยทำหน้าที่เป็นผู้รู้ ผู้วิจารณ์และผู้วิจัยดนตรีไทยเสียเองพร้อมๆกับการพยายามศึกษางานเขียนของผู้อื่น ซึ่งมีอยู่น้อยมาก สำหรับการวิจารณ์ดนตรีคลาสสิกตะวันตกนั้น แม้ว่าผู้อ่านอาจจะไม่มากนัก แต่งานวิจารณ์ของนักวิจารณ์ไทยก็เชื่อว่าไร้คุณค่า ทั้งนี้ เพราะนักวิจารณ์ไม่ลังเลที่จะยกประเด็นสำคัญๆที่เกินเลยจากการวิจารณ์การแสดงขึ้นมาอภิปราย บ่อยครั้งที่การวิจารณ์ดนตรีคลาสสิกตะวันตกได้ทำหน้าที่เป็นการวิจารณ์สังคมไทยไปด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในเรื่องของบทบาทของศิลปะในสังคมที่กำลังถูกรอบงำด้วยวัตถุนิยมและบริโภคนิยม สำหรับงานวิจารณ์จากต่างประเทศที่คัดมาบรรจุไว้ใน**สรณิพนธ์**นั้น ผู้วิจัยให้ความสนใจเป็นพิเศษกับงานที่น่าจะเป็นแบบอย่างของงานวิจารณ์ที่ดีได้

8. แนวทางในการคัดเลือกบทวิจารณ์สำหรับ**สรณิพนธ์**

เพื่อให้การคัดสรรงานวิจารณ์นำมาบรรจุไว้ใน**สรณิพนธ์**ของทั้ง 4 สาขา มีทิศทางที่แน่ชัดพอสมควร คณะผู้วิจัยจึงได้ร่วมกันกำหนดแนวทางในการคัดเลือกบทวิจารณ์สำหรับ**สรณิพนธ์**เอาไว้ แนวทางดังกล่าวมิได้คัดลอกจากวิศาสตร์หรือตำราใด ไม่ว่าไทยหรือเทศ หากแต่เป็นผลการสังเคราะห์จากประสบการณ์ของการวิจัยเอง กล่าวคือ เมื่อได้มีการกำหนดนิยามของ “การวิจารณ์” และของ “พลังทางปัญญา” เอาไว้ในเอกสารโครงการวิจัยแต่เริ่มต้นแล้ว ผู้วิจัยทั้ง 4 สาขาก็ได้แสวงหาข้อมูลจากแหล่งต่างๆ และในช่วงปีแรกของการวิจัยได้คัดสรรงานวิจารณ์ไว้สาขละ 20 บท ซึ่งผู้วิจัยพิจารณาว่าเข้าข่ายของนิยามที่ได้กำหนดไว้ จากนั้นจึงนำบทวิจารณ์ถึง 50 บทมาสังเคราะห์ เพื่อหาคุณลักษณะที่พอจะเรียกได้ว่าเป็นลักษณะของงานวิจารณ์ที่ดี แล้วจึงกำหนด “แนวทางในการคัดเลือกบทวิจารณ์สำหรับ**สรณิพนธ์**” ขึ้นร่วมกัน เพื่อใช้เป็นกรอบในการทำงานขั้นต่อไป อาจจำเป็นที่จะต้องชี้แจงไว้ ณ ที่นี้

ด้วยว่า สรรนิพนธ์ทั้ง 4 สาขามุ่งคัดสรรงานวิจารณ์ ที่พอจัดได้ว่าเป็นงานวิจารณ์ที่ดี และงานวิจัยชิ้นนี้มีได้มุ่งที่จะให้ภาพรวมเชิงประวัติของการวิจารณ์ อันรวมถึงงานวิจารณ์ที่มีคุณภาพและที่ไร้คุณภาพไปพร้อมๆ กัน ซึ่งอาจจะเป็นหัวข้อของการศึกษาวิจัยต่างหากจากโครงการนี้

แนวทางในการคัดสรรดังกล่าวมีดังนี้

- 8.1. ศึกษาแนวทางนิยาม "การวิจารณ์และพลังทางปัญญา" ดังที่ระบุไว้ในเอกสารโครงการวิจัย
 - 8.1.1. การวิจารณ์ หมายถึง การแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับงานศิลปะ บริบทของศิลปกรรม และ/หรือปัจจัยอื่นๆที่เกี่ยวข้อง เพื่อสร้างความเข้าใจในความหมายและความสำคัญในคุณค่าของตัวงาน ตลอดจนศิลปะโดยทั่วไป นอกจากนี้ ยังอาจรวมถึงการแสดงทัศนะที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะกับชีวิตและสังคมอีกด้วย
 - 8.1.2. พลังทางปัญญา หมายถึง ความรู้และความคิดที่นำไปสู่ความเข้าใจในเรื่องของการสร้างสรรค์ของมนุษย์ ตลอดจนปัจจัยที่เอื้อให้การสร้างสรรค์นี้ทำหน้าที่จรรโลงสังคมและมนุษยชาติ
- 8.2. สัดส่วนของผลงานที่แสดงในประเทศไทย และผลงานที่แสดงในต่างประเทศ (เขียนเป็นภาษาไทยหรือภาษาต่างประเทศก็ได้) อาจยืดหยุ่นได้ตามสาขา แต่จะต้องมีจำนวนของบทวิจารณ์งานศิลปะที่สร้างขึ้นหรือแสดงในประเทศไทยมากกว่าบทวิจารณ์งานที่สร้างขึ้นหรือแสดงในต่างประเทศ สำหรับเอกสารภาษาต่างประเทศจำต้องแปลเป็นไทย
- 8.3. งานที่จัดได้ว่าเป็นงานวิจารณ์ ไม่จำเป็นต้องอยู่ในรูปของบทวิจารณ์ที่จบในตัว อาจเป็นข้อความที่ตัดตอนมาจากงานเขียนที่เกี่ยวกับศิลปะในรูปแบบต่างๆ อันรวมถึงบทสัมภาษณ์ที่ได้รับการถ่ายทอดออกเป็นลายลักษณ์อักษรแล้ว กล่าวอีกนัยหนึ่งรูปแบบมิได้มีความสำคัญเท่ากับเนื้อหาที่จำต้องมีลักษณะเป็นการวิจารณ์
- 8.4. บทวิจารณ์ส่วนหนึ่งควรเป็นการวิจารณ์ตัวงานหรือเริ่มต้นด้วยการวิจารณ์ตัวงาน
- 8.5. บทวิจารณ์จำนวนหนึ่งอาจเป็นการวิจารณ์บริบท (วัฒนธรรม สังคม ประชาคม ศิลปะ ชีวประวัติ ภูมิหลัง มิติทางประวัติศาสตร์ หรือผลกระทบของศิลปะที่มีต่อสังคม ฯลฯ)
- 8.6. บทวิจารณ์เชิงหลักการ ปรัชญาสุนทรียศาสตร์ ที่มีลักษณะเป็นสากลพอที่จะถ่ายทอดข้ามชาติ ข้ามภาษา ข้ามยุคสมัยได้
- 8.7. ในทางลบ บทความที่ชี้ให้เห็นถึงความอ่อนด้อยของงานศิลปะบางชิ้นหรือบางประเภท ตลอดจนบริบทที่ก่อให้เกิดความอ่อนด้อยนั้น แต่เขียนในลักษณะดีเพื่อก่อและเสนอแนะทางออกที่แสดงให้เห็นถึงความปรารถนาดีของผู้เขียน
- 8.8. บทวิจารณ์ที่สนับสนุนส่งเสริมปัญหาด้วยวัฒนธรรมลายลักษณ์

- 8.9. บทวิจารณ์ที่ชี้ให้เห็นว่า ความเปลี่ยนแปลงในลักษณะต่างๆ (ทางสังคม ทางเทคโนโลยี ทางการผลิต) มิใช่เป็นตัวทำลายคุณภาพและคุณค่าของงานศิลปะเสมอไป)
- 8.10. งานวิจารณ์ที่กระตุ้นให้ผู้อ่านสำนึกในคุณค่าของความเป็นมนุษย์และบทบาทของศิลปะในการจรรโลงคุณค่าดังกล่าว
- 8.11. เช่นเดียวกับสรณิพนธ์ในโครงการ "กวีนิพนธ์ในฐานะพลังทางปัญญา" ผู้วิจัยจะต้องเขียนบทนำโดยพิสดาร ให้คำอธิบายเป็นความเรียง และใส่เชิงอรรถตามความเหมาะสม

คณะผู้วิจัยมีความเห็นว่าแนวทางดังกล่าวมีความยืดหยุ่นพอที่เอื้อต่อการคัดสรรงานวิจารณ์มาบรรจุไว้ในสรณิพนธ์ทั้ง 4 สาขา และผู้เชี่ยวชาญส่วนใหญ่ทั้งไทยและต่างประเทศที่ได้รับเชิญให้มาประเมินโครงการก็เห็นพ้องต้องกันว่า แนวทางดังกล่าวไม่รัดรั้งตายตัวจนเกินไป และช่วยให้สรณิพนธ์มีทิศทางที่สนองวัตถุประสงค์ของการวิจัยได้

9. ผลการวิจัยและสรณิพนธ์ 4 สาขา

ผู้วิจัยทั้ง 4 สาขาได้เสนอรายงานย่อเฉพาะสาขามา ดังนี้ :

9.1. สาขาวรรณศิลป์

9.1.1. ภาพรวมของการวิจารณ์

การวิจารณ์วรรณคดีเป็นกิจกรรมทางปัญญาที่ดำเนินควบคู่มากับการสร้างสรรค์วรรณคดี ในระยะแรกเป็นการวิจารณ์แบบมุขปาฐะ หรือวิจารณ์ทางอ้อม โดยการสร้างใหม่แทนงานชิ้นเดิม ผู้วิจารณ์มักเป็นศิลปินผู้สร้างสรรค์ด้วย ในขณะเดียวกัน การวิจารณ์วรรณคดีที่เป็นลายลักษณ์อักษรปรากฏขึ้นในเวลาช่วง 100 ปีที่ผ่านมาเอง มีการตีพิมพ์บทวิจารณ์ในหนังสือพิมพ์และนิตยสารต่างๆ การวิจารณ์เป็นลายลักษณ์อักษรทำให้บทบาทของผู้วิจารณ์แยกออกมาจากผู้สร้างสรรค์ ผู้วิจารณ์ทำหน้าที่เป็น “สื่อกลาง” ระหว่างนักเขียนกับผู้อ่านที่เป็นมหาชน การศึกษาเป็นปัจจัยสำคัญในการส่งเสริมการวิจารณ์วรรณกรรม ทำให้การวิจารณ์เริ่มปรับเปลี่ยนจากการแสดงความเห็นจากทัศนะส่วนตัวไปสู่การแสดงทัศนะที่มีหลักการและเป็นวิชาการมากขึ้น การวิจารณ์กลายเป็นส่วนสำคัญของการศึกษาวรรณคดีและเป็นวิธีการที่ดีที่สุดใน การเข้าถึงวรรณคดี มีการนำหลักการวิจารณ์วรรณคดีจากทฤษฎีตะวันตกและทฤษฎีตะวันตกเข้ามาเผยแพร่ในการศึกษาระดับอุดมศึกษา ตั้งแต่ พ.ศ. 2485 การสร้างตำราวรรณคดีวิจารณ์เริ่มต้นขึ้นในช่วงเวลานี้ และเป็นตำราที่ทรงคุณค่าอยู่จนปัจจุบัน และยังเป็นที่ยอ้างอิงกันอย่างแพร่หลาย เช่น พระนิพนธ์เกี่ยวกับวรรณคดีและวรรณคดี

วิจารณ์ ของ พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ (อ่านได้จากหนังสือ วิทยาวรรณกรรม หรือ ข้อคิดเกี่ยวกับภาษาและวรรณคดี) วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ ของ ดร. วิทย์ ศิวะศรียานนท์ การศึกษาวรรณคดีในแง่วรรณศิลป์ ของ พระยาอนุมานราชธน เป็นต้น จากการสอนวิชาวรรณคดีวิจารณ์ในระดับอุดมศึกษาทำให้มีผลงานวิจารณ์ของนิสิตตีพิมพ์เผยแพร่ในวารสารของมหาวิทยาลัย ในขณะเดียวกัน หนังสือพิมพ์และนิตยสารหลายฉบับในเวลานั้นมีบทวิจารณ์วรรณคดีและวรรณกรรมตีพิมพ์จำนวนมาก จึงเห็นได้ชัดเจนว่าการวิจารณ์สาขาวรรณศิลป์มีอายุยาวนาน มีความต่อเนื่อง และมีปริมาณสูง นักวิจารณ์มีจำนวนมาก แม้ว่าน้อยคนจะมีโอกาสสร้างผลงานต่อเนื่องยาวนาน การเติบโตของการวิจารณ์ทำให้บทบาทของนักวิจารณ์แยกขาดจากนักเขียน และประสบการณ์ในฐานะนักอ่านและความคมเข้มของการนำเสนอทัศนะวิจารณ์เป็นคุณสมบัติสำคัญของนักวิจารณ์ ในบางครั้ง มีการวิจารณ์ซ้อนวิจารณ์อันเกิดจากการแสดงทัศนะที่แตกต่างกันของนักวิจารณ์ ซึ่งนับเป็นนิมิตหมายอันดีของการสร้างวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ แต่ในขณะเดียวกัน บางครั้งก็มีการวิวาทะระหว่างนักเขียนกับนักวิจารณ์เพราะความไม่เข้าใจบทบาทของกันและกันหรือเพราะนักเขียนไม่พึงพอใจทำที่น้ำเสียงของผู้วิจารณ์ การวิวาทะนี้ไม่ก่อให้เกิดความบาดหมางรุนแรงนัก แต่น่าจะทำให้เกิดการปรับทัศนคติที่มีต่อสถานภาพและบทบาทของแต่ละฝ่ายมากยิ่งขึ้น

ปัจจัยสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อการวิจารณ์ในปัจจุบัน เกิดจากการที่นิตยสาร/วารสารทางวรรณกรรมบางเล่มต้องปิดตัวเองตามภาวะเศรษฐกิจ บางเล่มต้องลดพื้นที่สำหรับการวิจารณ์วรรณกรรม บางเล่มปรับเปลี่ยนคอลัมน์วิจารณ์วรรณกรรมไปเป็นบทความทั่วไปทางวรรณกรรม ปรากฏการณ์เหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าสื่อมวลชนส่งเสริมการวิจารณ์น้อยลง เพราะการวิจารณ์มีบทบาทน้อยในแวดวงวรรณกรรม อันสืบเนื่องมาจากปัญหาของการที่วัฒนธรรมในการเสพวรรณกรรมอ่อนแอลง เพราะคนรุ่นใหม่นิยมอ่านแบบผิวเผินมากกว่าเสพวรรณศิลป์อย่างลึกซึ้ง วรรณกรรมบางประเภทจึงไม่ได้รับการส่งเสริมจากฝ่ายผู้ผลิตเพราะมีผลรับทางธุรกิจน้อยเกินไป นอกจากปัจจัยของพื้นที่ในการตีพิมพ์บทวิจารณ์แล้ว ปัญหาอีกประการหนึ่งของการวิจารณ์คือขาดแคลนบทวิจารณ์ที่ลุ่มลึกและมีพลัง ปัญหานี้อาจเกิดจากการลดพื้นที่วิจารณ์หรือเกิดจากการปรับเปลี่ยนจุดประสงค์ของการนำเสนอเนื้อหาจากบทวิจารณ์ไปสู่บทความทั่วไป หรืออาจจะเกิดขึ้นจากการที่นักวิจารณ์อ่อนด้อยประสบการณ์ในการอ่าน ขาดทัศนะวิจารณ์ หรือขาดหลักการความรู้ในการวิจารณ์ รวมไปถึงการขาดแคลนวรรณกรรมที่สร้างสรรค์อันลุ่มลึกที่ทำทลายการวิจารณ์ ดังนั้น แม้ว่าสาขาวรรณศิลป์จะรวบรวมข้อมูลได้มากกว่าสาขาอื่น ๆ แต่ปัญหาต่าง ๆ ดังกล่าวมานี้ส่งผลต่อการคัดเลือกสรรนิพนธ์บทวิจารณ์ที่มีพลังทางปัญญาตามกรอบแนวคิดของโครงการวิจัยฯ อยู่ไม่น้อย

9.1.2. สรรนิพนธ์

สาขาวรรณศิลป์ได้คัดเลือกสรรนิพนธ์บทวิจารณ์วรรณกรรมที่จัดได้ว่ามีพลังทางปัญญา รวม 50 บท พร้อมทั้งเขียนบทวิเคราะห์ บทวิจารณ์ที่คัดสรรนี้เขียนขึ้นในระหว่าง พ.ศ. 2480 - 2544 สรรนิพนธ์บทวิจารณ์มีความหลากหลายในด้านรูปแบบแนวคิด และวิธีการนำเสนอ สรรนิพนธ์บางส่วนทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมประสบการณ์ทางวรรณกรรมระหว่างผู้เขียนกับผู้อ่าน สรรนิพนธ์บางส่วนทำหน้าที่ตีความหมายขยายความคิดของผู้เขียนให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้นโดยใช้ “ศาสตร์” ต่างๆ สรรนิพนธ์บางส่วนช่วยชี้แนะทิศทางของการสร้างสรรค์วรรณกรรม เตือนให้ผู้เขียนตระหนักถึงสถานการณ์ความเคลื่อนไหวของสังคมที่ส่งผลกระทบต่อนักเขียน กล่าวถึงบทบาทของผู้อ่านและหน้าที่ของผู้วิจารณ์ เป็นต้น จะเห็นได้ว่า สรรนิพนธ์บทวิจารณ์เหล่านี้มิได้ให้คำตอบสุดท้ายที่มีต่องานวรรณกรรม แต่จะกระตุ้นให้ผู้อ่านเกิดการ “ครุ่นคิดพินิจ” ต่อไป สรรนิพนธ์เหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าบทวิจารณ์ที่มีพลังทางปัญญาอาจมีคุณค่าเสมอต่องานวรรณกรรมหรือยิ่งกว่า การวิจารณ์จึงเป็นพลังปัญญาของสังคม ที่ส่งผลต่อผู้อ่าน ผู้เขียน และแวดวงวรรณกรรมโดยรวม การส่งเสริมวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์จึงมีความสำคัญที่จะทำให้มีการพัฒนาคุณภาพของศิลปะอันส่งผลต่อการพัฒนาคุณภาพของชีวิตและสังคมด้วย

9.2. สาขาทัศนศิลป์

9.2.1. ภาพรวมของการวิจารณ์

จากการศึกษาสถานะของวงการวิจารณ์ทัศนศิลป์ของผู้วิจัย กล่าวได้ว่าต้นทางของการวิจารณ์ทัศนศิลป์เมื่อกว่า 50 ปีมาแล้วเริ่มต้นมาพร้อมๆ กับการตั้งหลักของศิลปะในทิศทางที่พัฒนามาจนถึงปัจจุบัน และโดยภาพรวมแล้ว การวิจารณ์ทัศนศิลป์ก็อยู่ในมือของผู้สร้างสรรค์เสียเป็นส่วนใหญ่ ความจำเป็นในช่วงเริ่มต้นของวงการทัศนศิลป์ที่ต้องเผยแพร่ให้สาธารณชนเห็นคุณค่าของงานศิลปะทำให้ผู้สร้างสรรค์จำนวนหนึ่งต้องทำหน้าที่เป็นนักวิจารณ์ไปด้วย บทบาทสำคัญของผู้สร้างสรรค์ที่มีต่อวงการวิจารณ์จากจุดเริ่มต้นนั้นยังฝังรากลึกอยู่แม้ในปัจจุบัน ศิลปินและผู้ชมจำนวนหนึ่งอาจคิดและเชื่อมั่นว่า ผู้สร้างสรรค์ คือ ผู้รู้ทางการวิจารณ์ แต่จากการวิจัยจนถึงขณะนี้ก็ยังไม่มีสิ่งยืนยันใดๆ ที่บ่งชี้ชัดในเรื่องนี้ได้ ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาการวิจารณ์ไม่ได้เป็นเพียงกลไกของการเผยแพร่และการอธิบายให้เห็นถึงคุณค่าของศิลปะเท่านั้น แต่ยังเป็นการแสดงความคิดทางศิลปะผ่านการวิจารณ์ของผู้สร้างสรรค์หรือของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการสร้างสรรค์ซึ่งทำหน้าที่เป็นนักวิจารณ์ด้วย เมื่อการวิจารณ์ไม่ได้กระจายอยู่ในมือของผู้รู้หลายฝ่าย อุดมคติที่ว่าวิจารณ์ควรจะทำหน้าที่เป็นกลไกของการพัฒนาการสร้างสรรค์ในวงการศิลปะจึงกลายเป็นการผลักดันทิศทางศิลปะที่ขาดดุลยภาพ

การศึกษาที่มุ่งเน้นไปทางด้านการสร้างสรรค์และมองข้ามความสำคัญของการประวัติศาสตร์ศิลปะร่วมสมัยก็ส่งผลกระทบยาวต่อการวิจารณ์เช่นเดียวกัน จากการสัมมนาที่โครงการนี้จัดขึ้นหลายครั้ง ผู้เข้าร่วมสัมมนาส่วนใหญ่เป็นผู้ที่กำลังศึกษาในระดับอุดมศึกษา แสดงถึงความต้องการที่ชัดเจนที่จะเรียนรู้ทั้งด้านทฤษฎี และด้านปฏิบัติการการวิจารณ์ การแสวงหาความรู้นอกสถาบันการศึกษาเช่นนี้อาจเป็นสัญญาณที่บ่งบอกว่า การศึกษาทั้งด้านปฏิบัติการสร้างสรรค์และด้านวิชาการศิลปะยังไม่มีคามเข้มแข็งเพียงพอที่จะสร้างความมั่นใจให้แก่ผู้ที่กำลังศึกษาในการที่จะสร้างการวิจารณ์ ในเรื่องนี้สรณิพนธ์ที่ได้จากการวิจัยในโครงการนี้อาจมีส่วนช่วยเสริมองค์ความรู้ด้านการวิจารณ์ได้บ้าง

บทบาทของสื่อต่อการวิจารณ์ก็มีอยู่ไม่น้อย แม้สื่อมวลชนของไทยในขณะนี้จะได้รับการยอมรับว่ามีเสรีภาพและการแสดงออกทางความคิดได้อย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะเมื่อเปรียบเทียบกับสื่อมวลชนของประเทศเพื่อนบ้าน แต่เมื่อพิจารณาถึงการวิจารณ์ทัศนศิลป์ที่มีอยู่เป็นจำนวนมากในสื่อสิ่งพิมพ์ต่างๆ ผู้วิจัยกลับพบว่า ผลงานการวิจารณ์ที่จัดได้ว่าเป็นพลังทางปัญญาอยู่ไม่มากนัก ยิ่งไปกว่านั้น ในช่วงเวลาที่เศรษฐกิจถดถอยเช่นนี้ สื่อจำนวนหนึ่งก็แสดงให้เห็นชัดเจนว่า ไม่สามารถให้พื้นที่ต่อนักวิจารณ์ "หน้าใหม่" ได้ หรือสื่อบางฉบับก็ลดหรือถึงกับตัดการวิจารณ์ทัศนศิลป์ออกไป ข้อเท็จจริงดังกล่าวนี้สอดคล้องกับผลการวิจัยที่บ่งชี้ว่า ความเข้มข้นของการวิจารณ์ทัศนศิลป์มีกระจายอยู่ในแหล่งข้อมูลที่เป็นสิ่งพิมพ์หลากหลายชนิด อาทิ สุจิตร์ของนิทรรศการศิลปะ คำนำของหนังสือ หรือบทความทางวิชาการในวารสารทางวิชาการ เป็นต้น

9.2.2. สรณิพนธ์

ในส่วนของสรณิพนธ์ที่คัดเลือกมาจำนวน 50 บท พร้อมบทวิเคราะห์ของผู้วิจัยนั้น แม้ผู้วิจัยจะสำรวจการวิจารณ์จากอดีตมาจนถึงปัจจุบัน แต่สรณิพนธ์ฉบับนี้ไม่ใช่ประวัติศาสตร์ศิลปะร่วมสมัย หรือประวัติศาสตร์การวิจารณ์ทัศนศิลป์ฉบับย่อ ทั้งนี้ เพราะเกณฑ์ในการคัดเลือกก็ได้ขึ้นอยู่กับผลกระทบของงานวิจารณ์นั้นๆที่มีต่อประวัติศาสตร์ หากเป็นประเด็นและการยกประเด็นขึ้นอภิปรายในบทวิจารณ์ซึ่งแสดงให้เห็นถึงพลังปัญญาที่อยู่ในบทวิจารณ์นั้น อย่างไรก็ตาม ประเด็นของการวิจารณ์ในสรณิพนธ์ฉบับนี้ก็สะท้อนภาพรวมของวงการทัศนศิลป์ได้ในหลายทิศทาง ในด้านการสำรวจศิลปะดั้งเดิมของไทยก็มีบทวิจารณ์จากมุมมองทางสุนทรียศาสตร์ หรือด้วยกลวิธีและความรู้ด้านสังคมวิทยา-มานุษยวิทยา ส่วนการวิจารณ์เชิงสำรวจพัฒนาการจากอดีตสู่ปัจจุบันซึ่งชี้ให้เห็นทั้งจุดเด่นและจุดด้อยของวงการทัศนศิลป์ไทยนั้นก็มีความชัดเจนอยู่ไม่น้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อมีการเปรียบเทียบข้อเขียนจากนักวิจารณ์ไทยกับนักวิจารณ์ชาวต่างประเทศที่แสดงทัศนะในเรื่องเดียวกัน ในส่วนของการแสดง

จิตสำนึกเชิงสังคมและการตั้งประเด็นถกเถียงในเรื่องพุทธศิลป์ก็ล้วนเป็นประเด็นที่มีผู้วิจารณ์ได้อย่างน่าสนใจยิ่ง ความโดดเด่นของทิศทางศิลปะในบางด้านก็มีผู้ยกขึ้นมาศึกษาอย่างละเอียดถี่ถ้วน อาทิ งานศิลปะในแนวเซอร์เรียลลิสม์ หรือศิลปะไทยแนวประเพณีที่มีผู้นามาสรรสร้างสรรคใหม่ ซึ่งการศึกษาดังกล่าวนี้นี้มีแง่มุมของการวิจารณ์ที่จัดได้ว่าเป็นพลังปัญญาที่ชัดเจน

ในการคัดเลือกสรรนิพนธ์ผู้วิจัยยังพบว่า งานศิลปะที่ไม่ใช่งานชิ้นเยี่ยมก็อาจกระตุ้นให้เกิดการวิจารณ์ที่ดีขึ้นมาได้ ดังที่ปรากฏว่ามีบทวิจารณ์งานศิลปะของศิลปินสมัครเล่น หรือบทวิจารณ์ศิลปะพื้นบ้าน หรือแม้แต่บทวิจารณ์ศิลปะที่วาดด้วยของปลอมก็ตาม งานทัศนศิลป์ในปัจจุบันมีพัฒนาการไปในด้านรูปแบบและสื่อวิธีการแสดงออกอย่างมาก ทั้งแนวคิดและวิธีการใหม่ๆ ตลอดจนการใช้เทคโนโลยีเข้าช่วยการสร้างสรรคัล้วนเป็นประเด็นที่ควรพิจารณาศึกษา สำหรับบทวิจารณ์ในแนวนี้นักวิจารณ์ไทยสร้างผลงานอยู่บ้าง แต่ไม่เด่นชัดนัก ผู้วิจัยจึงคัดเลือกบทวิจารณ์ซึ่งเป็นประสบการณ์จากต่างประเทศเข้ามาเสริมประเด็นนี้ด้วย ในด้านของปัจจัยและบริบทแวดล้อมที่มีผลกระทบต่อการสร้างสรรค์ของศิลปินและความก้าวหน้าของวงการศิลปะ ประเด็นเหล่านี้ก็มีรวมอยู่ในสรรนิพนธ์ด้วยเช่นกัน นอกจากนี้ยังมีประเด็นปลีกย่อยอีกจำนวนหนึ่งที่เป็นผลงานของผู้ที่จัดได้ว่าอยู่ "นอกวงวงการทัศนศิลป์" ซึ่งแสดงความคิดเชิงวิจารณ์อันมีคุณค่า สำหรับสาระสำคัญในงานวิจารณ์ดังกล่าวทั้งหมด ผู้วิจัยได้นำมาเขียนในบทวิเคราะห์รวมไว้ด้วย ในบทวิเคราะห์สาขาทัศนศิลป์เพื่อชี้ให้เห็นภาพรวมและพัฒนาการของการวิจารณ์ทัศนศิลป์ไทยที่จัดได้ว่าเป็นพลังปัญญาของสังคมร่วมสมัย

9.3. สาขาศิลปะการละคร

9.3.1. ภาพรวมของการวิจารณ์

ในช่วงเวลา 75 ปีที่ผ่านมา (พ.ศ. 2469 – 2544) การวิจารณ์ละครเวที(แบบลายลักษณ์)มีพัฒนาการมาพร้อมกับความเปลี่ยนแปลงทางการเมือง สังคม วัฒนธรรมและค่านิยม สังเกตได้ว่า ในยุคสมัยที่ประเทศไทยมีการปกครองในแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ หรือ ในยุคต่อมาที่มีผู้นำประเทศเป็นเผด็จการนั้น การวิจารณ์เชิงลายลักษณ์เป็นเรื่องที่พบเห็นได้น้อยอย่างยิ่ง และถ้าพบ ก็เป็นการวิจารณ์จากผู้มีบารมี เช่น พระเจ้าแผ่นดิน หรือ เจ้านาย ซึ่งลักษณะที่พบนั้น มักจะเป็นการวิจารณ์ในจดหมายส่วนตัว หรือ อาจเป็นคำวิพากษ์ตามอัตวิสัยโดยครุณาฏศิลป์เป็นต้น ระหว่างปี พ.ศ. 2469 – 2471 ปรากฏจดหมายข่าวของคณะละครหลายคณะ ซึ่งเน้นการประชาสัมพันธ์ข่าวละคร ระหว่างปี 2481 – 2487 นั้น รัฐบาลในสมัยจอมพลแปลก พิบูลสงคราม ซึ่งมีบทบาทในการออกพระราชกฤษฎีกาที่ใช้ในการบังคับบัญชาข้าราชการใน

กรมศิลปากรตลอดจนศิลปินด้านการแสดงทุกประเภท และออกกฎหมายให้มีจัดการแสดงบางประเภท โดยเฉพาะละครพื้นบ้าน เป็นการสร้างทัศนคติชาตินิยมที่ยึดเอาวัฒนธรรมแบบอิงตะวันตกเป็นสำคัญ บรรยากาศเผด็จการทางการเมืองมีผลกระทบมากต่อการวิจารณ์ ทำให้การวิจารณ์เชิงลบลักษณะซบเซาอย่างยิ่ง กล่าวได้ว่าการวิจารณ์เริ่มมีจุดเริ่มต้นที่ชัดเจนขึ้นอีกครั้งเมื่อมีพัฒนาการของสื่อสิ่งพิมพ์ นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2502 เห็นได้จากการตีพิมพ์ภาพ ข่าวประชาสัมพันธ์และรายงานวัฒนธรรม(เช่น การแสดงโขน ละคร หรือ นาฏศิลป์)ในสยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์

เป็นที่น่าสังเกตว่างานวิจารณ์ที่เริ่มปรากฏในยุคแรกๆนั้นเกิดขึ้นพร้อมๆกับการเปลี่ยนแปลงของยุคสมัยทางการเมืองและการกำเนิดละครเวทีแบบสมัยใหม่(ตะวันตก) กล่าวคือ เริ่มปรากฏงานวิจารณ์ละครหลังปี 2516 เป็นต้นมา โดยเริ่มต้นจากการแสดง ปฏิกริยาเชิงอัตวิสัย รายงานเหตุการณ์และแสดงความคิดเห็นบ้างอย่างประปราย แล้วค่อยๆพัฒนามาเป็นบทวิจารณ์ละครที่เขียนโดยผู้ที่มีความรู้ด้านการละคร สิ่งที่น่าสนใจก็คือ ในเวทีของการเขียนวิจารณ์ละครตลอดมาทุกยุคสมัยนั้น หลายๆครั้งเป็นการเขียนโดยผู้เขียนที่ไม่ได้มีพื้นฐานความรู้ด้านการละคร แต่สามารถแสดงทัศนะต่อการไปชมละครได้อย่างเสรี โดยมากนิยมการเขียนแบบเล่าเรื่องย่อแล้ววิจารณ์อย่างประปราย ข้อเรียกร้องในการสร้างงานวิจารณ์นั้นมีมากขึ้นเมื่อเข้าสู่ยุค 2520 เป็นต้นมา ปรากฏบทความที่ว่าด้วยศาสตร์และศิลป์ของการวิจารณ์เป็นระยะๆ ในขณะที่สังคมไทยเริ่มมีละครเวทีในมหาวิทยาลัยมากขึ้น และบทวิจารณ์ละครเวทีก็เริ่มมีมากขึ้นตามลำดับ แต่ก็สังเกตได้ว่า การวิจารณ์ละครไทยนั้นกลับไม่มีเลย หากมีก็จะพบในวัฒนธรรมมุขปาฐะ เช่นการสัมมนาเชิงวิชาการ หรือการสัมภาษณ์ อีกทั้งยังไม่มี การให้ความสนใจอย่างจริงจังต่อการละครที่เกิดขึ้นในภูมิภาคต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการแสดงแบบพื้นบ้านหรือละครเวทีก็ตาม

ในขณะที่การวิจารณ์ในสาขาทัศนศิลป์มักจะตกอยู่ในมือของ “ผู้รู้” หรือ “ผู้สร้างสรรค์” เฉพาะกลุ่ม แต่การวิจารณ์ละครเวทีนั้นมักจะตกอยู่ในมือของนักเขียนคอลัมน์วัฒนธรรมและข่าวบันเทิงซึ่งสามารถเขียนครอบคลุมการแสดงได้กว้างและหลายประเภท ซึ่งนักเขียนเหล่านี้ส่วนใหญ่แล้วไม่ได้มีพื้นฐานความรู้ด้านการละครมาเพียงพอ ไม่ว่าจะเป็นด้านกระบวนการสร้างสรรค์หรือด้านประวัติศาสตร์ก็ตาม บทวิจารณ์ที่มีคุณภาพจึงเป็นสิ่งที่พบเห็นได้ยาก และมักจะเกิดจากนักเขียนอิสระที่มีความรู้และมีความสามารถทางวรรณศิลป์ ซึ่งอาจจะเขียนบทวิจารณ์เป็นบางช่วงแล้วก็เงียบหายไป และเมื่อประเทศไทยได้ก้าวเข้าสู่ยุคบริโภคนิยมที่ใช้ “การขาย” เป็นเครื่องชี้วัดความสำเร็จ คอลัมน์วิจารณ์ละครเวทีจึงได้รับความนิยมน้อยกว่าคอลัมน์วิจารณ์ภาพยนตร์ พื้นที่ในการเขียนจึงมีจำกัด อีกทั้งความด้อยประสิทธิภาพในการปลูกฝังความรู้ความเข้าใจต่อเรื่องสุนทรียศาสตร์ตั้งแต่เยาว์วัย ทำให้ช่องว่างระหว่างผู้สร้างสรรค์งานละครเวทีกับประชาชนทั่วไปจึงห่างขึ้นไปเรื่อยๆ การวิจารณ์ละครเวทีจึง

กลายเป็นเรื่องที่ห่างเหินกระแสรับรู้ของประชาชนทั่วไป และกลายเป็นเรื่องของผู้มีใจรักเพียงกลุ่มเล็กๆ

แม้ว่า จะปรากฏการตีพิมพ์บทความมากขึ้นในช่วง 2536 – 2544 แต่กลับพบว่า บทความที่มีคุณสมบัติสอดคล้องหรือใกล้เคียง “แนวทางในการคัดเลือกบทวิจารณ์สำหรับสรณิพนธ์” มีอยู่จำนวนค่อนข้างน้อย เนื่องจากบทวิจารณ์ส่วนใหญ่ นั้น มักจะมีลักษณะของการประชาสัมพันธ์หรือรายงานประสบการณ์มากกว่าที่จะเป็นงานวิจารณ์ที่แท้จริง อีกทั้งงานที่มีลักษณะเชิงวิจารณ์นั้น มักจะถูกจำกัดด้วยลักษณะเฉพาะของสื่อสิ่งพิมพ์ ซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์รายวัน หรือ นิตยสารเพื่อความบันเทิง จึงไม่ค่อยเอื้อให้เกิดงานวิจารณ์ที่เป็นงานเขียนที่ตรงกับลักษณะของสรณิพนธ์ ผู้วิจัยจึงจำเป็นต้องศึกษาและค้นคว้าบทวิจารณ์จากต่างประเทศเพิ่มเติม และพบว่า มีลักษณะของพัฒนา การใกล้เคียงกันกับพัฒนาการของไทย คือเริ่มต้นจากการบรรยายประสบการณ์ตามอัตวิสัย ค่อยๆ พัฒนามาเป็นบทวิจารณ์ที่วิเคราะห์อย่างลึกซึ้งในเรื่อง การตีความและการใช้ความคิดรวบยอดในการกำกับการแสดง สังเกตได้ว่าบทวิจารณ์ของต่างประเทศที่ปรากฏในวารสารทางศิลปะนั้นในยุคปลายศตวรรษที่ 20 นั้น มีคุณภาพดีเยี่ยมมากเป็นส่วนใหญ่ นักวิจารณ์มีความรอบรู้หลายด้าน งานเขียนประเภทหลังนี้ มีลักษณะที่ใกล้เคียงงานนิพนธ์ทางปรัชญาและยังคงไว้ซึ่งการเป็นบทวิจารณ์ ละครอย่างมีประสิทธิภาพด้วย จึงได้ทำการคัดเลือกบทวิจารณ์ดังกล่าวนี้มาแปลและวิเคราะห์เพื่อบรรจุให้เป็นส่วนหนึ่งของสรณิพนธ์ด้วย

9.3.2. สรณิพนธ์

สรณิพนธ์ทั้ง 50 บทที่ได้จัดทำขึ้น สามารถแบ่งออกเป็นหลายประเภทได้แก่ บทวิจารณ์ละครเวที บทสัมภาษณ์ บทปาฐกถา บทความทางปรัชญาความคิด นัยที่ได้จากสรณิพนธ์นั้น สามารถพบได้ในบทวิเคราะห์เฉพาะบท แม้ว่าการแสวงหาผลงานที่จะนำมาบรรจุในสรณิพนธ์นั้นเกิดจากการสำรวจข้อมูลการวิจารณ์มาตลอด 75 ปี แต่จุดมุ่งหมายในการทำสรณิพนธ์นี้ก็มีใช้การรวบรวมประวัติศาสตร์การวิจารณ์ แต่เป็นสรณิพนธ์ที่ต้องการชี้ให้เห็นถึง “พลังทางปัญญา” ของบทวิจารณ์

โดยสรุปแล้วผลงานที่ได้นำมาบรรจุไว้ในสรณิพนธ์สะท้อนว่า การวิจารณ์นั้น เป็นไปได้ในหลายทิศทาง นับตั้งแต่การให้สัมภาษณ์ การแสดงปาฐกถา และการเขียน ซึ่งแสดงออกจากการรอบความคิดที่แตกต่างกัน ไม่ว่าจะเป็นกรอบความคิดในเชิงการเมือง ประวัติศาสตร์ มนุษยศาสตร์ อักษรศาสตร์ และสุนทรียศาสตร์ โดยเป็นการกลั่นกรองความรู้สึกนึกคิดและประสบการณ์ต่างๆ ให้ออกมาเป็น “ความคิดรวบยอด” หรือ “ประเด็นสำคัญ” จนกระทั่งสามารถเป็นพลังทางปัญญาต่อผู้อ่าน ผู้สร้างงาน และเป็นปัจจัยสำคัญต่อพัฒนาการทางศิลปะ ชีวิตและสังคม

9.4. สาขาสังคีตศิลป์

9.4.1. ภาพรวมของการวิจารณ์

จากการดำเนินการวิจัยมาตั้งแต่แรกเริ่มจนถึงปัจจุบัน พอจะเห็นได้ว่าบทบาทของการวิจารณ์เป็นสิ่งที่แสดง “พลังทางปัญญา” ให้กับสังคมไทยในระดับหนึ่ง และด้วยรูปแบบที่ต่างกัน ซึ่งแม้จะยังไม่เป็นไปในวงกว้าง แต่ก็มีแนวโน้มที่ดีขึ้น ทั้งในเชิงลายลักษณ์ มุขปาฐะ และผ่านสื่ออิเล็กทรอนิกส์ ทั้งนี้อาจเป็นด้วยระบบการศึกษาทางดนตรีที่กว้างขวางขึ้น ตลอดจนผู้ที่เสนอบทวิจารณ์ต่างๆ ในสื่อต่างให้ความสนใจในการพัฒนาการวิจารณ์ให้เป็นไปในทิศทางที่เกิดประโยชน์และมีพลังทางปัญญากับสาธารณชนมากขึ้น รวมทั้งบทบาทของการวิจารณ์ยังครอบคลุมถึงการชี้ถึงปัจจัยต่างๆ โดยรอบที่ส่งผลต่อการแสดงดนตรี สำหรับการวิจารณ์แบบมุขปาฐะนั้น ยังคงเป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทยที่มีอาจปฏิเสธได้ และสามารถส่งผลให้กับสังคมและวงการดนตรีได้ไม่น้อยกว่าลายลักษณ์ ส่วนการปรับรูปแบบของมุขปาฐะให้เป็นลายลักษณ์คงต้องค่อยเป็นค่อยไป ซึ่งในบางกรณีในส่วนผู้ปฏิบัติอาจให้ความสนใจต่อการวิจารณ์เชิงมุขปาฐะมากกว่าลายลักษณ์ สำหรับการวิจารณ์ที่เป็นลายลักษณ์เท่าที่มีอยู่มิได้มุ่งวิจารณ์เนื้อหาทางดนตรีแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่มีการให้ทัศนะวิจารณ์ในด้านของบริบทด้วย อันรวมถึงการบริหารจัดการที่ส่งผลต่อวงการดนตรี เนื่องจากการแสดงดนตรีมีน้อยและเป็นไปอย่างจำกัด จึงทำให้ไม่สามารถกระตุ้นการวิจารณ์ให้มีความตื่นตัวเท่าที่ควร และการวิจารณ์ก็ยังไม่สามารถครอบคลุมถึงดนตรีที่หลากหลาย ทั้งนี้อาจขึ้นอยู่กับโอกาสในการแสดง และความสนใจของผู้ทำงานวิจารณ์ที่มีต่อดนตรีที่ยังคงไม่กระจายไปในทุกรูปแบบของการแสดง

จากการจัดสัมมนา และการเสวนาเกี่ยวกับการวิจารณ์ ได้พบว่าการวิจารณ์สังคีตศิลป์มีลักษณะที่แตกต่างไปจากการวิจารณ์ด้วยลายลักษณ์หรือมุขปาฐะที่ใช้กันอยู่ทั่วไป นั่นก็คือ การใช้“ดนตรีวิจารณ์ดนตรี” ซึ่งเป็นอีกมิติหนึ่งของการวิจารณ์ที่แสดงให้เห็นถึงนัยของการวิจารณ์ได้ทั้งในด้านดนตรีและบริบท แต่ทั้งนี้การวิจารณ์ลักษณะดังกล่าวหากจะถ่ายทอดสู่สาธารณชนก็จำเป็นต้องให้ผู้วิจารณ์ถ่ายทอดนัยทางดนตรีที่วิจารณ์กันออกมาอย่างชัดเจนเป็นลายลักษณ์ ซึ่งอาจเป็นข้อจำกัดอย่างหนึ่งสำหรับนักวิจารณ์ที่ไม่มีประสบการณ์ และพื้นความรู้ ความเข้าใจในลักษณะการแสดงที่มีนัยของการวิจารณ์ในลักษณะนี้ (ดูตอนที่ 17 ข้างท้ายนี้)

9.4.2. สรรนิพนธ์

จากสรรนิพนธ์ทั้งหมด 50 บท ซึ่งรวมทั้งดนตรีไทยและตะวันตก เห็นได้ชัดเจนว่ามีความหลากหลาย ทั้งเนื้อหาและวิธีการนำเสนอ โดยบทสรรนิพนธ์ของไทย เมื่อ

เปรียบเทียบกับตะวันตกแล้วจะพบว่าทวิวิจารณ์ของไทยมักมุ่งแสดงความเห็นเป็นกรณีไป รวมทั้งการใช้ประสบการณ์ของผู้วิจารณ์เป็นแนวทางหลัก ซึ่งต่างจากบทวิจารณ์จากต่างประเทศที่แสดงทัศนะต่างๆ ได้อย่างกว้างขวางกว่า และที่สำคัญเป็นการศึกษาถึงกรณีต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง ซึ่งทั้งนี้ก็เป็นเรื่องของสถานภาพของผู้วิจารณ์ที่มีความสนใจและภูมิหลังที่แตกต่างกัน นอกจากนี้การแสดงทัศนะวิจารณ์แบบไทย อาจแสดงออกในรูปของการการเขียนบันทึกเหตุการณ์ การเล่าเรื่องและบรรยายเหตุการณ์ต่างๆ ซึ่งดูเหมือนเป็นการรายงาน หรือ ถ่ายทอดประสบการณ์ต่อกัน แต่แฝงนัยของการวิจารณ์อยู่ไม่น้อย โดยที่ผู้เขียนมิได้ตั้งใจที่จะแสดงความเห็นเชิงวิจารณ์อย่างชัดเจน ทั้งนี้เป็นเพราะแนวคิดและวิธีการที่จะวิจารณ์ของไทยนั้น โดยชนบมักจะยกเอาเหตุการณ์ต่างๆ เป็นอุทาหรณ์ให้ผู้อ่านผู้ฟังได้คิดหรือตีความเอง จึงต่างจากการวิจารณ์ในชนบอื่นที่แสดงเจตนาอย่างชัดเจนในการแสดงความเห็นเชิงวิจารณ์ หรือเจตนาอย่างหนึ่งอย่างใดของผู้เขียนว่ามีจุดประสงค์เช่นไร สรุปได้ว่าชนบบางประการในวัฒนธรรมไทยอาจไม่สร้างแรงจูงใจในการแสดงความเห็นเชิงวิจารณ์อย่างเปิดเผยและชัดเจน

10. ข้อสรุปเกี่ยวกับหลักการวิจารณ์

ในขั้นเริ่มแรกคณะผู้วิจัยมิได้ต้องการที่จะให้ข้อสรุปในลักษณะที่เป็นเกณฑ์หรือหลักการที่เกี่ยวกับการวิจารณ์ เพราะใครที่จะให้ท่านผู้อ่านได้หาข้อสรุปเองจากผลการวิจัย แต่ในการประชุมประจำปีและในการสัมมนาเชิงปฏิบัติการหลายครั้ง มีผู้เข้าร่วมกิจกรรมหลายท่านคิดว่ามีความจำเป็นที่จะต้องให้ข้อสรุปในแนวดังกล่าว เพราะจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาเรื่องของการวิจารณ์ ผู้วิจัยใคร่ที่จะตอบสนองความต้องการดังกล่าว แต่ก็จำต้องชี้แจงว่า หลักการวิจารณ์ที่เสนอมานี้ เป็นเพียงการหลอมรวมประสบการณ์ที่ได้จากการวิจัยบนฐานของข้อมูล ทั้งที่เป็นลายลักษณ์ ภูเขา และข้อสังเกตต่างๆ ที่ได้รับมาจากกิจกรรมอันหลากหลายของโครงการฯ โดยที่ผู้วิจัยพยายามที่จะสังเคราะห์เกณฑ์ออกมาอย่างกว้างๆ ซึ่งน่าจะเรียกว่าเป็นข้อสังเกตที่ว่าด้วยการวิจารณ์ที่ดี มากกว่าที่จะเป็นไปในรูปของกวีศาสตร์เชิงกำหนดทิศทาง (*normative poetics*) ทั้งนี้ จะขอให้ข้อเสนอแนะในรูปของการอภิปรายมากกว่าจะเป็นข้อกำหนดที่ตายตัว

ในการจำแนกหลักการวิจารณ์ดังกล่าว คณะผู้วิจัยจำเป็นต้องยึดกรอบโครงของนิยามมโนทัศน์การวิจารณ์ที่ได้เสนอเอาไว้ในตอนต้นที่ 8.1 ข้างต้นนี้ โดยที่จะให้ข้อเสนอเป็น 4 กลุ่มด้วยกันคือ : หลักการที่ว่าด้วยศิลปะและงานศิลปะ หลักการที่ว่าด้วยบริบทของศิลปกรรมและ/หรือปัจจัยอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง หลักการที่ว่าด้วยการรับงานศิลปะ และหลักการที่ว่าด้วยกิจแห่งการวิจารณ์

10.1 ศิลปะและงานศิลปะ

นักวิจารณ์จำนวนไม่น้อยมีความนอบน้อมถ่อมตนพอที่จะยอมรับว่า การวิจารณ์เป็นกิจหตุติภูมิ คือ เป็นการแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับศิลปะและงานศิลปะ มิใช่เป็นวาทกรรมเอกเทศ ในแง่การวิจารณ์จึงให้ความสำคัญเป็นพิเศษต่อตัวงานศิลปะ โดยอาจขยายวงออกไปด้วยการนำเสนอประสบการณ์ของงานศิลปะอันหลากหลายมาวิจารณ์เปรียบเทียบ หรืออาจให้ทัศนะที่มีลักษณะทั่วไปในรูปของข้อคิดเชิงสุนทรียศาสตร์ที่ว่าด้วยศิลปะโดยองค์รวม เป็นที่แน่ชัดว่า ผู้วิจารณ์จะต้องมีความเข้าใจดีพอในเรื่องขององค์ประกอบของศิลปะ เทคนิค และกระบวนการสร้างสรรค์ จึงจะอยู่ในฐานะที่จะตีความงานศิลปะได้อย่างน่าเชื่อถือ หมายความว่า แม้ผู้วิจารณ์จะมีได้เป็นศิลปินสร้างสรรค์ แต่ก็จำเป็นต้องแสวงหาความรู้เกี่ยวกับการสร้างสรรค์

ในส่วนที่เกี่ยวกับการตีความนั้นเป็นการที่ผู้วิจารณ์นำเสนอประสบการณ์ที่แฝงอยู่ในตัวงานศิลปะมาทาบกับประสบการณ์ส่วนตัวเพื่อหาข้อสรุปบางประการที่เกี่ยวกับความหมายของงาน ซึ่งผู้วิจารณ์ที่ดีมักจะสามารถอธิบายความได้โดยจับมโนทัศน์หลักจากงานศิลปะต้นแบบมาเป็นตัวชี้นำการวิจารณ์

ขั้นต่อไป อันถือได้ว่าเป็นกิจอันยากยิ่งของการวิจารณ์ คือ การประเมินคุณค่า ซึ่งอาจเป็นได้ทั้งการประเมินตัวงาน ผู้สร้างงาน และปัจจัยอื่นๆที่สัมพันธ์กับการสร้างงาน การประเมินคุณค่าอาจพิจารณาได้หลายลักษณะ คือ อาจเป็นคุณค่าเชิงสุนทรียะ คุณค่าเชิงปัญญา คุณค่าเชิงจริยธรรม หรือเป็นการประสานสัมพันธ์ระหว่างคุณค่าต่างๆ ในแง่ผู้วิจารณ์จะพึงแต่เพียงสามัญสำนึกส่วนตัวมิได้ แต่จำเป็นต้องแสวงหาความรู้จากศาสตร์แขนงต่างๆ มาเป็นตัวหนุน อาทิ สุนทรียศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ปรัชญา และจริยศาสตร์

10.2 บริบทของศิลปกรรมและ/หรือปัจจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจารณ์ที่มีความสามารถจะมีได้มุ่งวิจารณ์แต่เฉพาะตัวงานศิลปะโดยมิได้นำข้อมูลอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องมาพิจารณาด้วย ในทางตรงกันข้าม ความรู้เกี่ยวกับบริบทในด้านต่างๆ อาทิ บริบททางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม สังคม อันรวมถึงภูมิหลังของผู้สร้างงาน ย่อมช่วยให้ผู้วิจารณ์มีความเข้าใจที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นเกี่ยวกับงานศิลปะที่นำมาวิจารณ์ ในแง่วิธีการที่รู้จักกันในนามของ "ปฏิฐานนิยม" (positivism) น่าจะเอื้อประโยชน์ต่อการวิจารณ์ได้ ถ้าผู้วิจารณ์มิได้ผูกติดอยู่กับการแสวงหาข้อมูลและข้อเท็จจริงแต่เพียงเท่านั้น หากแต่รู้จักนำข้อมูลดังกล่าวมาอธิบายขยายความให้เกิดความเข้าใจในศิลปกรรมให้ดียิ่งขึ้น งานวิจัยนี้ได้ชี้ให้เห็นแล้วว่า สภาวะอันพึงปรารถนายังมิได้เกิดขึ้นในวงการการวิจารณ์ของไทย ทั้งนี้และทั้งนั้นก็เพราะวิทยาการที่เกี่ยวข้องกับศิลปะยังอ่อนแออยู่ และความแข็งแกร่งเชิงปฏิฐานนิยมที่มีอยู่ในบางสาขาก็ยังไม่พัฒนาไปถึงขั้นที่จะเอื้อให้เกิดการวิจารณ์ได้ สรุปได้ว่า ผู้วิจารณ์ที่ดีจะต้องมีคุณสมบัติ

รอบด้าน อันรวมทั้งความอ่อนไหวทางอารมณ์ความรู้สึก และทั้งความรู้รอบไปพร้อมๆ กัน ความหมกมุ่นอยู่กับวิทยาการทางศิลปะจึงมิได้เป็นอุปสรรคต่อการวิจารณ์เสมอไป ผู้รู้ที่เป็นคนช่างคิดย่อมอยู่ในฐานะที่จะพิสูจน์ให้เห็นได้ว่า คำเตือนที่มาจากภูมิปัญญาไทยที่ว่า "รู้มากยากนาน" นั้น ใช้ไม่ได้กับกิจแห่งการวิจารณ์

10.3 การรับและผู้รับงานศิลปะ

นักวิจารณ์จัดได้ว่าเป็นตัวแทนของผู้รับงานศิลปะซึ่งพร้อมที่จะแสดงความคิดเห็นเพื่อให้งานศิลปะมีกลไกในการควบคุมคุณภาพ ผู้รับที่ดีมักจะเป็นผู้ที่สามารถใช้จินตนาการร่วมไปกับงานต้นแบบ หรืออีกนัยหนึ่ง สามารถอ่านใจผู้สร้างได้ แต่ก็มิได้หมายความว่า ความสัมพันธ์ระหว่างวัตถุประสงค์ของผู้สร้างกับการตีความของผู้รับโดยมีจินตนาการเป็นตัวเชื่อม นั้น จะเป็นสมการที่ตายตัวเสมอไป นักวิจารณ์อาจทำหน้าที่เกินจากผู้รับงานสามัญธรรมดาในแง่ที่ว่า สามารถทำหน้าที่ได้มากกว่าการติดตาม เพราะชอบที่จะคิดต่อและคิดแย้งไปพร้อมกันด้วย รวมถึงการนำประสบการณ์ในการได้สัมผัสกับศิลปะอันหลากหลายมาเชื่อมโยงกับการวิจารณ์ ทั้งนี้และทั้งนั้น มีความจำเป็นที่ผู้วิจารณ์จะต้องมีความชัดเจนพอที่จะสื่อความรู้สึกนึกคิดและข้อคิดเห็นต่างๆ ไปยังผู้อื่นได้ด้วย ผู้อื่นในที่นี้อาจหมายถึงผู้รับโดยทั่วไป หรือกลุ่มผู้วิจารณ์ด้วยกัน หรือศิลปินเจ้าของงานและศิลปินสร้างสรรค์อื่นๆ ผลกระทบของการวิจารณ์ที่มีต่อศิลปินเจ้าของงานและศิลปินอื่นๆ น่าจะเอื้อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางศิลปะได้มากกว่าผลกระทบในลักษณะอื่นๆ

มโนทัศน์ที่ว่าด้วย *มหาชน (public)* อาจแตกต่างกันอยู่บ้าง ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับมหาชนผู้รับงานศิลปะ และมหาชนผู้รับงานวิจารณ์ จริงอยู่ มหาชนทั้งสองกลุ่ม ในบางครั้งก็อาจเป็นกลุ่มเดียวกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของกับศิลปะร่วมสมัย แต่ในกรณีอื่นๆ ก็อาจเป็นคนละกลุ่มก็ได้ เพราะผู้วิจารณ์ทำหน้าที่แนะนำศิลปกรรมที่มหาชนบางกลุ่มอาจจะมีได้มีโอกาสสัมผัสโดยตรง ในบางครั้งก็เป็นการวิจารณ์งานศิลปะข้ามยุคและข้ามถิ่นที่ไปพร้อมๆ กัน ในแง่นี้ ผู้วิจารณ์จำเป็นต้องคิดเอาไว้ในใจอยู่เสมอว่า กำลังจะสื่อความกับมหาชนกลุ่มใด ผู้วิจารณ์ที่มีประสบการณ์สูงเท่านั้นจึงจะอยู่ในฐานะที่สามารถถ่ายทอดความคิดเห็นของตนไปสู่กลุ่มของผู้รับอันหลากหลายได้

ผลการวิจัยชี้ทางไว้อย่างชัดเจนว่า งานวิจารณ์ที่ดีย่อมทำหน้าที่ในการให้การศึกษาสำหรับประชาชน (*public education*) ไปพร้อมกันด้วย จริงอยู่ ศิลปกรรมต้นแบบก็ทำหน้าที่นี้โดยตรงได้อยู่แล้ว แต่ในบางครั้ง การสื่อความจากศิลปินไปสู่มหาชนอาจยังมีอุปสรรคอยู่บ้าง นักวิจารณ์จึงอาสาเข้ามาทำหน้าที่ในการ "ปรับคลื่น" ให้ตรงกัน การวิจารณ์ในฐานะวาทกรรมทฤษฎีจึงเป็นการเสริมงานต้นแบบด้วยการพูดเติม พูดให้ชัด พูดขยายความ โดยมุ่งปรับประสบการณ์ของงานศิลปะต้นแบบให้เป็น

ประสบการณ์ทางปัญญาให้แก่มหาชน กล่าวคือ เป็นการชวนให้ติดต่อหรือคิดแย้ง อันจัดได้ว่าเป็นกระบวนการที่สร้างพลังทางปัญญาให้แก่สังคมได้ด้วย

ในแง่นี้โจทย์ของงานวิจัยซึ่งมุ่งประสงค์จะให้การวิจารณ์ศิลปะทำหน้าที่ในการเสริมสร้างพลังทางปัญญาและวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ให้แก่สังคมร่วมสมัยนั้น (ดูข้อ 2.4) จึงเป็นการเรียกร้องภารกิจอันหลากหลายจากกิจกรรมการวิจารณ์ ซึ่งจำเป็นจะต้องมีขอบเขตที่กว้างขวางพอที่จะครอบคลุมทั้งตัวงานศิลปะ และบริบทของศิลปกรรม อันรวมถึงกระบวนการศึกษา การเผยแพร่ การจัดการและการส่งเสริมสนับสนุน นอกจากนี้ ยังเรียกร้องความกล้าทางจริยธรรมในการที่จะใช้การวิจารณ์เชิงประเมินคุณค่าในฐานะที่เป็นเสียงแห่งมโนธรรมให้แก่สังคมได้ด้วย หมายความว่า แม้จะเริ่มต้นจากการวิจารณ์ตัวงานศิลปะ แต่ก็อาจเดินไปจนสุดทางด้วยการวิจารณ์ชีวิตและสังคมด้วย ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจารณ์จึงเสี่ยงไม่ได้ที่จะมีความทะเยอทะยานที่จะปรับตัวขึ้นสู่ระดับของวาทกรรมและความคิดเชิงปรัชญา

10.4 กิจแห่งการวิจารณ์

แม้ว่าการวิจัยครั้งนี้จะยืนยันว่าพื้นฐานดั้งเดิมของการวิจารณ์แบบไทยคือการแสดงความคิดเห็นในรูปของมุขปาฐะ แต่สังคมไทยก็ได้พัฒนามาถึงขั้นที่เรียกร้องตัวเองให้เป็นสังคมประชาธิปไตย อันก่อปรด้วยเกณฑ์กติกาสาธารณะที่โปร่งใส การวิจารณ์จึงเสี่ยงไม่ได้ที่จะต้องปรับตัวให้เป็นกิจสาธารณะ นั่นก็หมายความว่าผู้วิจารณ์ต้องพร้อมที่จะเสนอทัศนะวิจารณ์ของตนต่อสาธารณชนและรับผิดชอบต่อสิ่งที่ตนนำเสนอ ถ้า "จารีกวัตโพธิ์" เป็นต้นแบบของการนำภูมิปัญญาของประชาชนมาบอกกลับให้เป็นสมบัติกลางของประชาชน การวิจารณ์ก็น่าจะเดินไปในแนวทางเดียวกัน กล่าวอีกนัยหนึ่ง นักวิจารณ์รับภูมิปัญญาจากงานศิลปะมากล้นกรอง นำไปครุ่นคิดพินิจนึก แล้วถ่ายทอดออกมาเป็นวาทกรรมทฤษฎีภูมิที่มุ่งสืบทอดภูมิปัญญาต้นแบบด้วยกิจอันเป็นสาธารณะ หากคิดเช่นนั้นแล้ว เรื่องของจรรยาบรรณแห่งการวิจารณ์ก็ย่อมจะเป็นกติกาที่ฝังอยู่ในใจของผู้วิจารณ์ทุกคน แม้ว่าจะต้องวิจารณ์ในทางลบ แต่ผู้วิจารณ์ที่ดีก็ย่อมไม่ลืมหลักการขั้นปฐมของการวิจารณ์ที่ว่าจะไม่มุ่งผลักผู้ถูกวิจารณ์ให้ตกเวทีไป แต่จะวิจารณ์เพื่อให้เขาเหล่านั้นอยู่บนเวทีต่อไปได้อีกนานแสนนานอย่างมีศักดิ์ศรีและเกียรติภูมิ ถ้าหลักการใหญ่เป็นเช่นนี้ กิจแห่งการวิจารณ์จึงเป็นการแสวงหาทางสายกลางระหว่างอัตวิสัยกับภาววิสัย นั่นก็คือ นักวิจารณ์จำเป็นที่จะต้องปลุกและปลุกความอ่อนไหวทางอารมณ์เพื่อที่จะสัมผัสกับความหมายและคุณค่าของศิลปกรรมให้ได้ แต่ในขณะเดียวกันก็ย่อมรู้จักที่จะถอยห่างออกมาเพื่อหาจุดยืนซึ่งมีความเป็นกลางพอที่จะเอื้อให้ผู้วิจารณ์สามารถใช้เหตุผลอธิบายปฏิกิริยาทางอารมณ์ของตนออกมาให้ได้ ความสามารถในการแสดงออก โดยเฉพาะการแสดงออกด้วยภาษาจึงเป็นคุณสมบัติที่ผู้วิจารณ์พึงมี นักวิจารณ์ที่ดีย่อมจะรู้จักปรับระดับของภาษาให้เหมาะสมกับสิ่งที่สื่อ ถึง

จะชมก็ชมไม่ให้เจ้าตัวเหลือง ถึงจะดีก็ติดด้วยมธุรสวาจาที่ไม่น่าจะก่อให้เกิดความบาดหมาง ยิ่งไปกว่านั้นก็ชอบที่จะรู้จักเสนอทางออกให้แก่ศิลปินโดยที่ไม่ทำให้เกิดความรู้สึกว่าเป็นสั่งสอนโดยตรง วิธีการที่กล่าวมานี้อาจขึ้นอยู่กับประสบการณ์ของผู้วิจารณ์เอง

ในส่วนที่เกี่ยวกับทฤษฎีนั้น ผู้วิจารณ์ที่มีความเจตนาอย่างดีสั่งสมความรู้และความคิดในเชิงทฤษฎีมามากพอแล้ว เมื่อได้สัมผัสกับงานศิลปะ ก็ย่อมที่จะนำทฤษฎีอันเหมาะสมมาช่วยในการตีความและ/หรือการประเมินคุณค่าได้เป็นอย่างดี นักวิจารณ์ที่ดี ย่อมไม่ตั้งทฤษฎีไว้ล่วงหน้า แล้วจับงานศิลปะ "เข้าช่อง" ซึ่งวิธีการดังกล่าวในบางครั้งก็เป็นการบิดเบือนความหมายและคุณลักษณะเฉพาะของงานศิลปะ สิ่งที่งานวิจัยชิ้นนี้พยายามจะเสนอเพิ่มเติมขึ้นมาก็คือ การแสวงหานัยเชิงทฤษฎีจากการที่ได้สัมผัสกับงานศิลปะต้นแบบ และจากการศึกษางานวิจารณ์อันหลากหลาย ข้อเสนอที่ว่าด้วย "ทฤษฎีจากแผ่นดินแม่" จัดได้ว่าเป็นการเสนอแนวทางในการอธิบายงานศิลปะและปรากฏการณ์ในวิถีชีวิตไทยจากการสกัดและหลอมรวมความคิดเชิงทฤษฎีจากประสบการณ์ของไทยที่ใกล้ตัวขึ้นมาเอง

ในลักษณะเดียวกันกับการสร้างทฤษฎี"จากแผ่นดินแม่" มโนทัศน์ที่ว่าด้วยศิลปะส่องทางให้แก่กันและการวิจารณ์ส่องทางให้แก่กัน (ดูตอนที่ 16) ก็เป็นสิ่งที่ยืนยันวิถีชีวิตและแนวคิดของไทยได้เช่นกัน สรุปได้ว่านักวิจารณ์ย่อมต้องมีความตื่นตัวอยู่ตลอดเวลาในเรื่องของกระแสความคิดทั้งที่ใกล้ตัวและที่ไกลตัว จะเห็นได้ว่างานวิจัยชิ้นนี้พยายามที่จะชี้ให้เห็นว่า สังคมไทยมีวัฒนธรรมการวิจารณ์และความคิดเชิงวิจารณ์ที่เป็นของตนเอง และแนวคิดดังกล่าวก็สามารถสื่อความและเชื่อมโยงกับแนวคิดของต่างชาติได้ (ดูตอนที่ 18 ที่ว่าด้วย "มิตินานาชาติ") เท่ากับเป็นการยืนยันว่า ถ้าเป็นตัวของตัวเองไปจนสุดทางแล้ว ก็จะปรับตัวให้เป็นสมาชิกของประชาคมนานาชาติได้โดยสะดวกตาย

11. สื่อ

จุดหมายปลายทางของงานวิจัยนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในส่วนที่เกี่ยวกับการพัฒนานั้น ต้องการที่จะเห็นว่า การวิจารณ์สามารถที่จะเป็นพลังทางปัญญาให้แก่สังคมร่วมสมัยได้ ในแง่นี้ บทบาทสาธารณะของการวิจารณ์จึงเป็นสิ่งที่พึงปรารถนา และการปรับการวิจารณ์ให้เป็นกิจสาธารณะก็ย่อมจะต้องพึงพาวัฒนธรรมลายลักษณ์ และกลไกที่สำคัญของวัฒนธรรมดังกล่าว ส่วนหนึ่งก็คือ สื่อสิ่งพิมพ์นั่นเอง โดยที่สื่อประเภทอื่นอาจจะยังมีบทบาทที่ไม่อาจเทียบได้กับสื่อสิ่งพิมพ์ ผลการวิจัยอาจจะให้ภาพที่ยังห่างไกลจากสภาวะอุดมคติ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในช่วงของวิกฤตเศรษฐกิจในรอบ 4 ปีที่ผ่านมา สื่อสิ่งพิมพ์จำเป็นต้องต่อสู้เพื่อความอยู่รอด นิตยสาร

ซึ่งทำหน้าที่เป็นสื่อในการวิจารณ์ศิลปะจำเป็นต้องปิดกิจการไปเป็นจำนวนมาก ส่วนที่เหลืออยู่ อันรวมถึงหนังสือพิมพ์รายวันด้วยนั้น ก็จำเป็นต้องตัดพื้นที่ที่เคยให้แก่งานวิจารณ์ศิลปะลงไป จริ่งอยู่สื่อบางฉบับที่ยังดำรงอยู่ได้และดำเนินกิจการโดยมีผลกำไรนั้นจำเป็นต้องมีการปรับตัวให้ เข้ากับความต้องการของตลาด โดยที่ในบางครั้งก็ต้องให้น้ำหนักกับข่าวที่น่าตื่นเต้น หรือการ ต่อสู้ทางการเมือง รวมทั้งต้องฟังการโฆษณา ส่วนที่เป็นเรื่องของศิลปวัฒนธรรมอาจจะถูกรวบ ไปไว้กับส่วนที่เป็นเรื่องของบันเทิง ซึ่งใช้รูปแบบของการรายงานข่าวโดยที่ยังไม่เป็นการวิจารณ์ เต็มรูป สภาพการณ์ที่ว่านี้มีขึ้นเกิดขึ้นแต่เฉพาะสื่อของไทย จากการที่ได้สัมภาษณ์ ศาสตราจารย์และนักวิจารณ์ชาวอังกฤษท่านหนึ่งก็ได้กล่าวว่า ในปัจจุบันสื่อสิ่งพิมพ์ในสหราชอาณาจักรลดความสำคัญของการวิจารณ์ศิลปะลงไปมาก มีหนังสือพิมพ์ระดับชาติอยู่เพียงฉบับ เดียวที่ยังรักษาความเข้มข้นในด้านการวิจารณ์ศิลปะเอาไว้ได้โดยที่ยังมีการว่าจ้างนักวิจารณ์ ประจำ ในขณะที่ฉบับอื่นๆพึ่งนักวิจารณ์อิสระ สภาพการณ์ในอเมริกาเหนือก็มีได้แตกต่างไป นิตยสาร **American Theatre** ฉบับเดือนกันยายน 2001 ลงบทความที่บ่งบอกถึงความถดถอย โดยให้คำพิพากษาว่า “สื่อยักษ์ของอเมริกาไม่ใส่ใจศิลปะ และถึงเวลาแล้วที่ผู้นำทางวัฒนธรรม จะต้องตอบโต้บ้าง” ข้อมูลเหล่านี้ดูจะไม่ให้กำลังใจต่อนักวิจารณ์ของไทยเรามากนัก

พัฒนาการของวิชานิตยสารที่มุ่งจะสร้างบัณฑิตรุ่นใหม่เพื่อสนองสื่อต่าง ๆ นั้น อาจจะมีได้สร้างคุณภาพการเท่าที่ควรในเรื่องของการสนับสนุนการวิจารณ์ ทั้งนี้เพราะนักนิเทศ ศาสตร์ใช้ความรู้ในวงกว้างมากกว่าที่จะเจาะลึกไปเฉพาะในด้านของศิลปวัฒนธรรม สื่อ สิ่งพิมพ์ที่ยังรักษาพื้นที่ในเรื่องของศิลปะและวัฒนธรรมเอาไว้ได้ด้วยผลงานของบัณฑิตนิเทศ ศาสตร์เหล่านี้ มักมุ่งเสนอข่าวศิลปวัฒนธรรมที่มีลักษณะทั่วไป และยังไม่อาจพัฒนาขึ้นมาเป็น การวิจารณ์ศิลปะอย่างเต็มรูป จากการที่ได้สัมผัสกับนักข่าวศิลปะมาพอสมควร ผู้วิจัยมี ความเห็นว่า เขาเหล่านั้นมีความตั้งใจดี แต่ไม่มีโอกาสที่จะได้ศึกษาเรื่องและแสวงหาความรู้ ในทางลึก เพราะต้องเขียนงานลงตีพิมพ์เป็นจำนวนมาก จนแทบจะเรียกได้ว่าเกินขีด ความสามารถในการระดับบุคคล งานวิจารณ์ที่จัดได้ว่าทรงคุณค่าส่วนใหญ่จึงเป็นผลงานของ นักวิชาการที่ได้รับเชิญให้เขียนมาลงเป็นครั้งคราว ขาดความต่อเนื่อง แม้ว่าคุณภาพของงาน แต่ละชิ้นอาจจะจัดได้ว่า อยู่ในเกณฑ์ที่น่าพึงพอใจ แต่ก็เรียกได้ว่าเป็น“ข้อยกเว้น”มากกว่า “กฎเกณฑ์” งานวิจารณ์อันทรงคุณค่าที่ได้นำมาบรรจุไว้ในสรรนิพนธ์ส่วนหนึ่งมาจากกลุ่มที่จัด ได้ว่าเป็นข้อยกเว้นเหล่านี้

สำหรับวิทยุและโทรทัศน์นั้น การจัดรายการที่เป็นการวิจารณ์กระทำได้อย่างมาก ครั้ง หนึ่งวิทยุยังเป็นเวทีที่ให้ความหวังอยู่บ้าง แต่สภาพการณ์ได้เปลี่ยนไปแล้ว เพราะเวลาและ คลื่นกระจายเสียงได้กลายเป็นสินค้าที่มีการซื้อขายกันด้วยกลไกของตลาด และการวิจารณ์ย่อม มีอาจแข่งขันได้ในฐานะที่เป็นสินค้า แม้แต่งานสร้างสรรค์ทางศิลปะเองก็ถูกเบียดตกเวทีไปมาก แล้ว ดังตัวอย่างของรายการดนตรีไทยของศิลปินแห่งชาติท่านหนึ่ง ซึ่งครั้งหนึ่งเคยได้รับการ บรรจุไว้ในรายการวิทยุกระจายเสียงช่วง 6.00-7.00 น. เช้าวันอาทิตย์ และมาบัดนี้ก็ได้สูญเสีย พื้นที่นั้นไปแล้ว สื่อของไทยไม่ได้มีเวลาที่จะเพาะตัวขึ้นมาให้เป็นพลังทางปัญญาของสังคม ดังเช่นในอารยประเทศบางประเทศ ซึ่งรัฐและองค์กรเอกชนการกุศลยังรักษาความเข้มข้นทาง

ศิลปวัฒนธรรมเอาไว้ได้ สื่อไทยเติบโตเร็วขึ้นมาพร้อมกับบริโภคนิยมและพาณิชย์นิยม จึงมีอาจทำหน้าที่เป็นเครื่องมือให้แก่ศิลปวัฒนธรรมได้เท่าที่ควร

สำหรับสื่ออิเล็กทรอนิกส์ เช่นระบบอินเทอร์เน็ตนั้นก็เปิดโอกาสให้ได้มีการแสดงทัศนะวิจารณ์กันอย่างเข้มข้น แต่เท่าที่ได้มีการสำรวจมา ยังไม่อาจกล่าวได้ว่าระบบดังกล่าวมีกลไกในการควบคุมคุณภาพ และในการรักษาจริยบรรณและวัฒนธรรมอันดี อีกทั้งยังมีอาจถือได้ว่าข้อวิจารณ์ที่แสดงตอบโต้กันนั้น มีลักษณะเป็นสาธารณะ ซึ่งผู้วิจารณ์จะต้องแสดงความรับผิดชอบ จึงอาจกล่าวได้ว่า สื่อดังกล่าวยังต้องการเวลาที่จะพิสูจน์ตัวเอง

สังคมไทยอาจเป็นสังคมที่อยู่ได้ด้วย "ช็อกกิ้ง" มากกว่า "กฎเกณฑ์" ไม่ว่าตลาดจะมีลักษณะเช่นใดก็ยังมีกลุ่มคนจำนวนหนึ่ง ที่ยังให้ความสำคัญต่อความอยู่รอดของศิลปวัฒนธรรม คณะผู้วิจัยได้รับความเอื้อเฟื้อจากนิตยสารและหนังสือพิมพ์รายวันบางฉบับ ซึ่งให้พื้นที่ในการตีพิมพ์พิจารณาของข้อวิจารณ์โดยต่อเนื่องตลอดมา โดยเฉพาะหนังสือพิมพ์รายวันฉบับหนึ่งพร้อมที่จะรับพิมพ์งานวิจารณ์ขนาดยาวจากผู้วิจัย เมื่อได้พิจารณาแล้วว่ามีสาระที่หนักแน่นพอ นอกจากนั้น ในระยะหลังนี้มีผู้สร้าง "หนังสือทำมือ" ออกมาเผยแพร่โดยตรง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรูปของหนังสือกวีนิพนธ์ เรื่องสั้น และบทวิจารณ์ ถึงผู้อ่านจะมีจำนวนน้อย แต่การผูกใจเข้าหากันดูจะเป็นลักษณะของ "วัฒนธรรมบางระจันแห่งวรรณศิลป์" ที่ว่านี้นิตยสารขนาดเล็กจัดทำโดยนิสิตนักศึกษาและนักเขียนกึ่งสมัครเล่นเกิดขึ้นหลายฉบับ โดยใช้ต้นทุนที่จำกัดและอยู่ได้ด้วยสมาชิก ซึ่งอาจเริ่มต้นด้วยจำนวน 300-500 เล่ม แต่ก็ขยายวงออกไปทีละเล็กละน้อย นิตยสารขนาดเล็กเหล่านี้ให้พื้นที่แก่งานวิจารณ์อย่างเต็มที่ และผู้ที่เขียนงานวิจารณ์ก็ดูจะเข้ามาในวงการด้วยหลักเกณฑ์ที่ว่า "เพราะรักจึงสมัครเข้ามาเล่น" ไม่มีค่าเขียน ไม่มีทุนที่เป็นเงินตรา มีแต่ความมุ่งมั่นที่จะแสดงออกซึ่งวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ จะเรียกว่าการวิจารณ์ในลักษณะดังกล่าว เป็นสมบัติสาธารณะได้หรือไม่ ก็อาจจะยังเป็นประเด็นที่ต้องถกเถียงกันอยู่ สำหรับสังคมไทยในปัจจุบัน คำว่า "มหาชน" หรือ "สาธารณะ" (public) อาจจะมีได้ขึ้นอยู่กัจำนวนมากหรือน้อย แต่อาจจะเป็นเรื่องของผู้ที่มีจิตปฏิพัทธ์ต่อศิลปะมากกว่า

12. อุดมศึกษา

ผู้รู้ที่คณะผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ทั้งที่เป็นชาวไทยและชาวต่างประเทศเห็นพ้องต้องกันว่า การวิจารณ์จะดำเนินรุดหน้าไปได้ก็ด้วยการที่นักวิจารณ์เป็นผู้ที่มีความรู้ในสาขาของตน และองค์ความรู้ที่จะมาหนุนการวิจารณ์ก็น่าที่จะเป็นกิจของการศึกษาและวิจัยในระดับอุดมศึกษา แต่ผู้ที่ได้มาร่วมโครงการโดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้เข้าร่วมประชุมและสัมมนายืนยันว่า สถาบันอุดมศึกษามีใช่แหล่งเพาะนักวิจารณ์ และแม้แต่เครื่องมือเบื้องต้น เช่น หนังสือและตำราที่วาดด้วยการวิจารณ์ ตลอดจนการเรียนการสอนการวิจารณ์ก็ยังขาดตกบกพร่องอยู่มากภายในกรอบของการศึกษาที่เป็นทางการ ข้อสังเกตที่กล่าวมานี้อาจจะไม่เป็นกลางนัก เพราะในการศึกษาบางสาขา เช่น ทัศนศิลป์และศิลปะการละครนั้นมีการวิจารณ์เชิงปฏิบัติเป็นส่วนหนึ่ง

ของการเรียนการสอนอยู่แล้วในรูปของผู้สอนวิจารณ์งานของผู้เรียนหรือผู้เรียนวิจารณ์งานซึ่งกันและกัน ถึงกระนั้นก็ตามเราก็จะต้องยอมรับว่า การวิจารณ์เชิงปฏิบัติในรูปแบบดังกล่าวยังมีได้ก่อตัวขึ้นมาเป็นองค์ความรู้ที่มีหลักการและทฤษฎีรองรับซึ่งจะถ่ายทอดกันต่อไปได้ในฐานะที่เป็นกระบวนวิชา (discipline) ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดของการไม่เอื้อต่อกันระหว่างการสร้างสรรคภาวปฏิบัติกับการเรียนการสอนที่เป็นวิชาการก็คือ การที่ทัศนศิลป์ได้รับแรงหนุนจากการศึกษาประวัติศาสตร์ศิลป์ในประเทศไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เกี่ยวกับศิลปะร่วมสมัย ศาสตราจารย์ทางประวัติศาสตร์ศิลป์ของไทยท่านหนึ่งได้กล่าวไว้ว่าเป็นเชิงหลักการว่าประวัติศาสตร์ศิลป์ต้องการสร้างองค์ความรู้ที่มั่นคงและเชื่อถือได้ จึงจำเป็นจะต้องให้ความสนใจต่อข้อมูลในรูปของศิลปะและโบราณวัตถุจากอดีตซึ่งมีลักษณะคงที่ตายตัว ไม่ผันแปรไปตามเงื่อนไขของประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมอีกต่อไป ในแง่นี้พลวัตของศิลปะร่วมสมัยจึงอาจเป็นอุปสรรคต่อการศึกษาค้นคว้าทางวิชาการที่มุ่งจะแสวงหาความมั่นคงให้ได้ ประเด็นที่ชวนให้คิดต่อไปก็คือว่า แม้แต่ในการศึกษางานจากอดีต นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ศิลป์ของไทยส่วนใหญ่ก็ยังเน้นการแสวงหาและการวิเคราะห์ข้อมูลและข้อเท็จจริง โดยไม่ให้ทัศนะวิจารณ์กล่าวอีกนัยหนึ่ง การผูกติดอยู่กับวิธีการของปฏิฐานนิยม (positivism) ทำให้วิชาประวัติศาสตร์ศิลป์ในฐานะวิชาการอุดมศึกษาของไทยไม่เอื้อต่อการสร้างงานวิจารณ์ และผลกระทบที่เราเห็นอยู่ก็คือ ศิลปินผู้สร้างสรรค์ต้องทำหน้าที่เป็นผู้วิจารณ์ด้วยตนเอง

ปัญหาของศิลปะการละคร อาจแตกต่างกันไป เพราะอุดมศึกษาไทยยังมิได้สร้างวิทยาการด้านนี้ขึ้นมารองรับการศึกษาด้านปฏิบัติ นั่นก็คือ ไม่มีวิทยาการของตนเองที่เทียบได้กับประวัติศาสตร์ศิลป์ ศาสตราจารย์ด้านศิลปะการละครไทย (นาฏศิลป์) กล่าวไว้ในการสัมมนา ณ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เมื่อเดือนกันยายน 2544 ว่า ความพยายามที่จะสร้างองค์ความรู้ในด้านของนาฏศิลป์ไทยยังไม่ประสบความสำเร็จ เพราะการถ่ายทอดความรู้ยังอยู่ในลักษณะของการถ่ายทอดตัวต่อตัวในระบบมนุษย์สัมพันธ์มนุษย์ โดยไม่มีการสร้างองค์ความรู้ที่ชัดเจนขึ้นมา หรือมีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร คือต่างครูก็ต่างวิธี สิ่งที่เราแสวงหาได้ในขณะนี้ก็ยังเป็นไปในรูปข้อมูลดิบที่ได้รวบรวมเอาไว้โดยที่ยังไม่สามารถสร้างขึ้นมาเป็นองค์ความรู้ที่มีระบบได้ สำหรับภาควิชาการละครที่ก่อตัวขึ้นมาในสถาบันอุดมศึกษาของไทยในรอบ 30 ปีที่ผ่านมา ก็มักจะเน้นเนื้อหาของละครตะวันตก และก็ยังไม่มีที่แน่ชัดว่า ต้องการจะเป็นโรงเรียนการแสดงหรือเป็นสถาบันทางวิชาการ การที่ประสบความสำเร็จในการสร้างนักแสดงเพื่อป้อนวงการบันเทิงสมัยใหม่ยังเป็นการเดินตามกลไกของตลาดอยู่มาก การสร้างองค์ความรู้ในลักษณะที่เป็นวิชาการจึงยังไม่เกิดขึ้น โดยเฉพาะการวิจัยเกี่ยวกับละครไทยสมัยใหม่เองก็ถูกละเลย เมื่อปราศจากองค์ความรู้ การวิจารณ์จึงไม่สามารถที่จะก่อตัวขึ้นมาให้เป็นพลังที่แข็งแกร่งได้

สังคมศิลป์ของไทยเป็นศิลปะที่ได้สร้างผลงานอันโดดเด่นไว้มาก และดังที่ผู้วิจัยจะได้ชี้ให้เห็นในตอนที 17 “นัยเชิงทฤษฎี” การสามารถเข้าใจดนตรีไทยก็คือการสามารถจับแก่นของวัฒนธรรมไทยได้นั่นเอง ไม่ว่าสังคมส่วนใหญ่จะเปลี่ยนแปลงไปในทางใด โลกของดนตรีไทย (เดิม) ก็ยังผูกอยู่กับชุมชน โดยที่มิได้มีแบ่งเส้นพรมแดนที่แน่ชัดระหว่างศิลปินกับผู้รับ ในยุคที่

มหาชนส่วนใหญ่เบนความสนใจไปสู่ดนตรีประเภทป๊อปและร็อคตามแบบแผนตะวันตก ดนตรีไทยจึงกลายเป็นสมบัติของผู้ร่ำรวยจำนวนน้อยซึ่งส่วนใหญ่ก็เป็นผู้เล่นเสียเอง ไม่ว่าจะเป็นนักดนตรีอาชีพหรือนักดนตรีสมัครเล่น การวิจารณ์ดนตรีไทย(เดิม)เป็นสิ่งที่ไม่นิยมกัน เพราะเชื่อกันว่าถ้าไม่รู้จริงก็ไม่ควรวิจารณ์ และผู้ที่รู้จริงก็จะวิจารณ์กันในวงใน ในกรอบของชนบทมุขปาฐะที่ไม่มีการบันทึกเอาไว้ หรือไม่ก็จะหันกลับไปใช้วิธีการดั้งเดิมของการวิจารณ์ที่ไม่สื่อด้วยภาษา (non-verbal criticism) โดยใช้ดนตรีวิจารณ์ดนตรีด้วยกันเอง (ดูตอนที่ 17) ดนตรีวิทยาและประวัติศาสตร์ไทยยังมีได้ก่อตัวขึ้นมาอย่างเป็นระบบ จากการที่ได้สัมภาษณ์ผู้รู้ชาวตะวันตกที่ศึกษาและตีความกับดนตรีไทย ผู้วิจัยได้รับการยืนยันว่า วงการดนตรีของไทยจำเป็นต้องสร้างฐานวิชาการดังกล่าวขึ้นมาให้ได้ หากไม่แล้วดนตรีไทยก็จะถดถอยยิ่งไปกว่านี้ นอกจากนี้ การที่วงการไม่ยอมรับการวิจารณ์หรือไม่สนับสนุนให้เกิดการวิจารณ์ ก็เท่ากับไม่สนับสนุนให้ดนตรีไทยเป็นสมบัติของสังคมร่วมสมัยที่จะต้องอยู่ยงคงกระพันต่อไปให้ได้ในโลกแห่งความเปลี่ยนแปลงอันรวดเร็ว

สำหรับดนตรีคลาสสิกตะวันตกนั้นมีประเด็นที่ชวนให้พิศวงอยู่ไม่น้อย ที่สังเกตได้ก็คือ การวิจารณ์ดนตรีคลาสสิกตะวันตกดูจะถกเถียงมากกว่าการวิจารณ์ดนตรีไทยเดิมมาก อาจเป็นเพราะชนบทตะวันตกเปิดทางให้แก่การวิจารณ์อยู่แล้ว ซึ่งถือได้ว่าเป็นเพื่อนคู่ทางกับการสร้างสรรค์และการแสดง ยิ่งไปกว่านั้น วงการธุรกิจด้านดนตรีคลาสสิกมีความชัดเจนพอที่จะใช้ผลงานด้านดนตรีวิทยาและการวิจารณ์ให้เป็นประโยชน์ ดังจะสังเกตได้จากเอกสารที่แนบมากับแผ่นซีดีและวีดีโอ ซึ่งจัดได้ว่าเป็นผลงานที่ทรงคุณภาพ ให้ทั้งความรู้และกระตุ้นทัศนะวิจารณ์ สำหรับวงการดนตรีคลาสสิกของไทยนั้น ยังขาดผู้ที่มีความมั่นใจสูงพอที่จะสร้างวิชาการด้านนี้ให้มีลักษณะเป็นตัวของตัวเองขึ้นมา ทั้งๆที่มีผู้ได้รับการศึกษาทั้งในด้านทฤษฎีดนตรีหรือดนตรีวิทยาหรือดนตรีศึกษาตะวันตกมาในระดับดุษฎีบัณฑิตกั้นก็ไม่น้อย นักวิจารณ์ดนตรีคลาสสิกส่วนใหญ่เป็นผู้รักสมัครเล่นที่มีได้รับการศึกษาทางดนตรีมาโดยตรง จึงเขียนงานวิจารณ์ที่เป็นไปในรูปของสัจจิตนิยม เพื่อชี้ให้เห็นถึงคุณค่าของงานศิลปะที่ยิ่งใหญ่ของโลกตะวันตกที่น่าจะยังประโยชน์ทางใจให้แก่มหาชนของไทยได้ด้วย งานวิจารณ์ที่เกิดขึ้นจึงดูจะปราศจากการโยงใยใดๆกับอุดมศึกษา

สภาพการณ์ของวรรณคดีวิจารณ์เป็นสิ่งที่อธิบายได้ยาก แม้ว่าวรรณคดีศึกษาในสถาบันอุดมศึกษาของไทยจะก่อตั้งมานานเกือบจะเท่ากับระบบอุดมศึกษาของไทย แต่เราคงมีอาจกล่าวได้อย่างเต็มปากว่า อุดมศึกษาคือพลังที่กระตุ้นให้เกิดวรรณคดีวิจารณ์ที่มีคุณภาพ วรรณคดีวิจารณ์สมัยใหม่เป็นกิจของ “บุคคลที่สาม” คือเป็นตัวกลางระหว่างผู้สร้างกับผู้รับ มิได้เชื่อมโยงกับโลกของผู้สร้างโดยตรง ในแง่นี้ วรรณคดีวิจารณ์ของไทยจึงไม่ได้เดิมตามชนบทของวัฒนธรรมที่ผูกอยู่กับชุมชน ดังเช่นศิลปะแขนงอื่น เนื่องจากผู้วิจารณ์เป็นคนๆละกลุ่มกับผู้สร้างสรรค์ นักวิจารณ์และนักวิชาการด้านวรรณศิลป์ของไทยจำนวนมากจึงมิได้ใส่ใจที่จะสร้างระบบความคิด มโนทัศน์และทฤษฎีจากประสบการณ์ของไทยเอง และเช่นเดียวกับวิทยาการด้านอุดมศึกษาอื่นๆ มักนิยมที่จะหยิบยืมหลักการและทฤษฎีจากตะวันตกมาใช้ ซึ่งก็อาจจะอธิบายการสร้างสรรคทางวรรณศิลป์ของไทยไม่ได้โดยตรงเป่าเสมอไป คงจะกล่าวไม่ได้ว่า

รากฐานทางสถาบันแข็งแกร่งพอที่จะก่อให้เกิดสำนักแห่งการวิจารณ์ขึ้นมาได้ในกรอบของ
อุดมศึกษาไทย

อาจกล่าวได้ว่า ความอ่อนแอเชิงวิชาการในทั้ง 4 สาขาที่กล่าวมานั้น สะท้อนให้เห็นถึง
ปัญหาของมนุษยศาสตร์ของไทยโดยทั่วไป ซึ่งจัดได้ว่าเป็นกลุ่มวิชาที่ยังมิได้ใช้ความแข็งแกร่ง
ของวัฒนธรรมไทยให้เป็นประโยชน์อย่างเต็มที่ แม้ว่าผลงานในระดับบุคคลที่โดดเด่นจะมีอยู่
แต่ก็ไม่สามารถที่จะสร้างความแข็งแกร่งในระดับสถาบันให้แก่อุดมศึกษาไทยได้ ทั้งในด้าน
เนื้อหาและในด้านวิธีการ วิทยาการด้านมนุษยศาสตร์ของไทยส่วนใหญ่ยังอิงแบบแผนตะวันตก
อยู่มาก ในบางวิชา ยังไม่สามารถพัฒนาจากระดับของการลอกเลียน(imitative) ไปให้ถึงระดับ
ของการหยิบยืมมาสร้างใหม่ (eclectic) เสียด้วยซ้ำ การมุ่งเน้นการศึกษาสิ่งที่ใกล้ตัวโดย
พยายามแสวงหาหลักการและทฤษฎีจาก“แผ่นดินแม่”ก็จำเป็นต้องกระทำด้วยความระมัดระวัง
เพราะหาไม่แล้วก็จะเป็นการปิดประตูไม่รับภูมิปัญญาของผู้อื่น และก็อาจจะพลัดหลงไปสู่ระบบ
ชาตินิยมทางวิชาการก็ได้

นอกจากนี้ การขาดการวิจัยในเรื่องที่เกี่ยวกับการวิจารณ์ในสาขาต่างๆ ก็เป็นเหตุผล
หนึ่งที่ทำให้งานด้านวิชาการที่เกี่ยวกับศิลปะยังอยู่ในสภาพที่ไม่แข็งแกร่ง ในบางสาขา เช่น
ศิลปะการละคร (สมัยใหม่) ไม่มีการเปิดสอนในระดับบัณฑิตศึกษา สำหรับในสาขาอื่นๆ ที่มีการ
เรียนการสอนระดับบัณฑิตก็ยังคงขาดการสนับสนุนการศึกษาวิจัยด้านการวิจารณ์ แม้ว่าโครงการฯ
จะประกาศให้ทุนสนับสนุนวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวกับการวิจารณ์ต่อเนื่องกันเป็นเวลา 2 ปี แต่ก็
มีผู้ขอทุนน้อยมาก และมีผู้ได้รับทุนเพียงคนเดียว สรุปได้ว่าการที่โครงการฯ ประสงค์จะให้ความ
ร่วมมือกับสถาบันอุดมศึกษาด้วยการสนับสนุนการศึกษาวิจัยระดับบัณฑิตศึกษานั้น เป็นเพียง
ความคาดหวังเชิงอุดมคติ

13. การประชุมประจำปีและการสัมมนาเชิงปฏิบัติการ

วัตถุประสงค์หลักของการจัดการสัมมนาเชิงปฏิบัติการในสาขาทั้ง 4 ก็คือ การให้โอกาส
ผู้เข้าร่วมสัมมนาได้ฝึกการเขียนงานวิจารณ์โดยได้สัมผัสกับตัวงานศิลปะ และในการประชุม
ประจำปีในครั้งที่ 1 และครั้งที่ 2 ก็ได้มีการให้โอกาสผู้เข้าร่วมประชุมได้สัมผัสกับงานศิลปะ
เช่นกัน เพื่อเป็นการกระตุ้นให้เกิดทัศนะวิจารณ์ การประชุมประจำปีซึ่งเป็นการรวมสาขาทั้ง 4
เข้าไว้ด้วยกันนั้น จึงเป็นเวทีที่จะให้ศิลปะทั้ง 4 แขนงและการวิจารณ์ศิลปะทั้ง 4 แขนงได้มี
ปฏิสัมพันธ์ต่อกันในรูปของ“ศิลปะสองทางให้แก่กัน”และ“การวิจารณ์สองทางให้แก่กัน” สำหรับ
งานศิลปะที่นำมาเป็นเนื้อหาของการวิจารณ์ทั้งในการสัมมนาแยกสาขาและในการประชุม
ประจำปีรวมสาขานั้น ได้มีการเชิญให้ศิลปินสร้างงานขึ้นมาใหม่ และตัวศิลปินเองก็มีโอกาสได้
แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับผู้เข้าร่วมสัมมนาด้วย เท่ากับเป็นการสร้างชุมชนศิลปะขึ้นมาเป็น
การเฉพาะกิจ ศิลปินรับเชิญใช้ความสามารถอย่างเต็มที่ในการสร้างงานใหม่ โดยมีได้ใส่ให้กับ

ค่าสมนาคุณที่อยู่ในระดับต่ำมาก ศิลปินรุ่นเยาว์หลายคนได้มีโอกาสนำผลงานออกแสดงและได้รับประโยชน์จากการวิจารณ์ของผู้เข้าร่วมประชุมและสัมมนา จริงอยู่ความมีชีวิตชีวาของกิจกรรมดังกล่าวอาจจะมิได้ส่งผลไปสู่การสร้างวัฒนธรรมลายลักษณ์ด้วยการเขียนงานวิจารณ์เท่าใดนัก ทั้งนี้เพราะผู้เข้าร่วมประชุมจำนวนมากยังขาดทักษะในการเขียนงานวิจารณ์ หรือยังสนใจที่จะแสดงทัศนะวิจารณ์ด้วยการสนทนาและอภิปรายมากกว่า (อันที่จริง ปรากฏการณ์ดังกล่าวคงมิใช่เป็นเรื่องเฉพาะของไทย เพราะผู้ช่วยหัวหน้าโครงการได้มีโอกาสไปสังเกตการณ์การจัดสัมมนาเชิงปฏิบัติการด้านดนตรีวิจารณ์ที่เมืองเดรสเดน [Dresden] ประเทศเยอรมนี เมื่อเดือนเมษายน 2544 ซึ่งในครั้งนั้นมีผู้สมัครที่ส่งการบ้านงานเขียนเพียง 2 คนเท่านั้น) สำหรับการสัมมนาเชิงปฏิบัติการของโครงการที่ได้จัดมาแล้วนั้น มีผู้เข้าร่วมสัมมนาส่วนหนึ่งที่เป็นนักศึกษาทั้งในระดับปริญญาตรีและปริญญาโท ปรากฏว่านิสิตนักศึกษานั้นแม้จะมีประสบการณ์อันจำกัด แต่ก็ดูจะแสดงออกซึ่งความคิดเห็นได้อย่างไม่ขัดเขินในรูปของการสนทนาและอภิปราย โครงการได้พยายามให้แรงกระตุ้นด้วยการให้รางวัลงานวิจารณ์ในการจัดสัมมนาเชิงปฏิบัติการดังกล่าว และผู้ได้รับรางวัลก็เป็นนิสิตนักศึกษาเกือบทั้งหมด นักศึกษาสนใจที่จะมาร่วมกิจกรรมเหล่านี้ด้วยเหตุผลที่ว่า บรรยากาศเช่นนี้แตกต่างไปจากบรรยากาศในห้องเรียนมากนัก

นอกจากนี้ ยังได้มีการจัดการสัมมนาเชิงปฏิบัติการร่วมกับผู้เชี่ยวชาญชาวต่างประเทศหรือจัดปาฐกถาพิเศษโดยผู้เชี่ยวชาญจากต่างประเทศเป็นครั้งคราว กิจกรรมที่กล่าวมานี้เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการวิจัย เพราะในบางครั้งประสบการณ์จากต่างประเทศก็ช่วยยืนยันประสบการณ์ของไทยเอง หรืออาจจะแตกต่างจากประสบการณ์ของไทยไปมาก อันเป็นทางที่กระตุ้นให้ผู้วิจัยได้กลับไปพิจารณาภาพการณ์ของไทยอีกครั้งหนึ่งจากมุมมองใหม่ ตัวอย่างเช่นผู้เชี่ยวชาญจากเอเชียท่านหนึ่งยืนยันว่า เป็นการสมควรอย่างยิ่งที่คณะผู้วิจัยจะพยายามสร้างทฤษฎีศิลปะ“ขึ้นมาจากแผ่นดินแม่” ในขณะที่ผู้เชี่ยวชาญท่านหนึ่งจากยุโรปชี้ให้เห็นว่า การวิจารณ์มิใช่เป็นคุณสมบัติไป เพราะการวิจารณ์ที่ไร้คุณภาพและไร้จรรยาบรรณอาจเป็นตัวทำลายความเชื่อมั่นของศิลปินจนถึงขั้นที่จะทำให้เกิดความเสียหายได้

ผู้ที่ได้รับประโยชน์จากการสัมมนาเชิงปฏิบัติการเหล่านี้ก็อีกกลุ่มหนึ่งก็คือศิลปินเอง ศิลปินรับเชิญส่วนมากยืนยันว่า การวิจารณ์เป็นประโยชน์ต่อการสร้างสรรค์ มิใช่แต่เฉพาะการวิจารณ์ผลงานที่นำออกมาแสดงของศิลปินแต่ละคนเท่านั้น หากแต่ยังเชื่อมั่นว่า การวิจารณ์เป็นสถาบันที่พึงได้รับการสนับสนุน จะขอยกกรณีตัวอย่างนักเขียนคนหนึ่งมาร่วมการสัมมนาเชิงปฏิบัติการด้านวรรณคดีวิจารณ์ โดยที่มือคดติดตัวมาว่า การวิจารณ์ไม่เป็นประโยชน์นักต่อการสร้างสรรค์ แต่การได้มาร่วมสังเกตกระบวนการฝึกการวิจารณ์ นักเขียนท่านนั้นค้นพบว่า การวิจารณ์เป็นกิจที่เอื้อต่อการสร้างสรรค์อย่างแน่นอน

ในกรอบของการวิจัย คณะผู้วิจัยไม่อยู่ในฐานะที่จะทำหน้าที่เป็นสถาบันฝึกอบรมการวิจารณ์ โดยมีทิศทางที่ชัดเจนและความต่อเนื่องที่น่าพึงพอใจ สิ่งที่คณะผู้วิจัยทำได้ จึงเป็นเพียงการสร้างเวทีทดลองที่ชี้ให้เห็นถึงกระบวนการเรียนรู้ซึ่งกันและกันในประชาคมศิลปะอันจะเอื้อให้เกิดการวิจารณ์ การทดลองดังกล่าวอาจจะยังอยู่ในวงแคบ และผลที่ได้รับก็คงจะยังไม่

อาจยืนยันได้ว่า เป็นพลังทางปัญญาให้แก่สังคมร่วมสมัยโดยมีวัฒนธรรมลายลักษณ์เป็นกรอบโครงอันสำคัญ

14. การสร้างเครือข่าย

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนที่ 10 ที่ว่าด้วยสื่อ เราจำเป็นต้องยอมรับข้อจำกัดในการใช้สื่อเพื่อหนุนการสร้างความแข็งแกร่งในการวิจารณ์ ด้วยเหตุนี้ คณะผู้วิจัยจึงยังให้ความสำคัญเป็นอย่างมากต่อการสนับสนุนให้เกิดความสัมพันธ์ในระดับบุคคล ที่อาจเรียกได้ว่าเป็นระบบของมนุษย์สัมพันธ์มนุษย์ หลังจากที่ได้ดำเนินการมารวม 3 ปี จำนวนของผู้ที่ได้มาร่วมกิจกรรมต่างๆ อันได้แก่ การประชุมใหญ่ประจำปี การสัมมนาเชิงปฏิบัติการ และการจัดบรรยายมีจำนวนประมาณ 896 คน การจัดประชุมประจำปีดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นมีลักษณะเป็นทั้งการประชุมทางวิชาการ การสัมมนาเชิงปฏิบัติการ และการจัดการแสดงผลงานศิลปะขนาดเล็ก ผู้เข้าร่วมประชุมประจำปีมีจำนวนน้อย ในขณะที่ยังคงมีเฉพาะสาขาที่มีผู้เข้าร่วมการสัมมนาเป็นจำนวนแตกต่างกันไปตามสาขา โดยที่สาขาวรรณศิลป์มักจะมีผู้เข้าร่วมกิจกรรมมากที่สุด

แม้ว่าผลที่ได้ในเรื่องของการสร้างความสามารถในการเขียนงานวิจารณ์จะยังไม่เป็นที่น่าพอใจนัก แต่คุณค่าที่มาจากการสร้างประชาคมของผู้ปฏิบัติและผู้รักศิลปะนั้น มีอาจประเมินค่าได้ อย่างน้อยก็คงจะเป็นการสร้างความสำเร็จในเรื่องของความสำเร็จของการวิจารณ์ขึ้นมาได้ กิจกรรมที่กล่าวมานี้ได้รับการประเมินจากผู้เข้าร่วมเองในรูปของการตอบแบบสอบถามเชิงพรรณนา และผลที่ได้รับก็อยู่ในเกณฑ์ที่น่าพึงพอใจมาก เพราะผู้เข้าร่วมสัมมนาให้ข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์และเป็นรูปธรรมเสมอ ข้อเสนอแนะ(หรือข้อเรียกร้อง)ที่ได้รับอยู่เป็นประจำทุกครั้งก็คือ ขอให้มีการจัดกิจกรรมการฝึกอบรมการวิจารณ์อย่างต่อเนื่อง รวมทั้งการเขียนตำราเบื้องต้นเกี่ยวกับการวิจารณ์ คณะผู้วิจัยจำเป็นต้องตอกย้ำประเด็นที่ว่า โครงการวิจัยแม้จะมีองค์ประกอบของการพัฒนาอยู่ด้วยก็ไม่อยู่ในฐานะที่จะทำงานทดแทนสถาบันการศึกษาชั้นสูงได้ สิ่งที่เราทำได้ก็คือ การจัดกิจกรรมเชิงทดลอง เพื่อชี้ทางไปสู่การสร้างกิจกรรมต่อเนื่องในกรอบที่กว้างขวางออกไป

เมื่อกลับมาพิจารณาวัตถุประสงค์ของการวิจัยที่ว่าด้วยการสร้างความเชี่ยวชาญในการวิจารณ์ให้แก่บุคคลต่าง ๆ นั้น ก็เป็นที่แน่ชัดว่ากลุ่มสื่อมวลชนได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมของโครงการในวงจำกัด กล่าวคือ จากจำนวนผู้เข้าร่วมกิจกรรมที่โครงการได้จัดขึ้นในรอบ 3 ปี มีสื่อมวลชนที่เข้าร่วมกิจกรรมดังกล่าวเพียง 16 คน (ดูรายงานเล่มที่ 5 ในส่วนของ บทวิเคราะห์เครือข่ายผู้เข้าร่วมกิจกรรมโครงการฯ) แม้ว่าสื่อสิ่งพิมพ์บางฉบับจะได้ให้ความสนใจโครงการอย่างต่อเนื่องในการประชาสัมพันธ์กิจกรรมของโครงการ หรือในการตีพิมพ์บทวิจารณ์ของผู้วิจัย แต่ก็ไม่อยู่ในฐานะที่จะส่งผู้สื่อข่าวด้านศิลปวัฒนธรรมมาร่วมกิจกรรมด้านสัมมนาได้ตลอดช่วงของการจัดกิจกรรม คงจะต้องยอมรับว่า ในระยะสั้นโครงการวิจัยนี้คงจะไม่ช่วยสร้าง

ความแข็งแกร่งทางการวิจารณ์ในการของสื่อขึ้นมาได้ สำหรับสถาบันอุดมศึกษานั้นจัดได้ว่าเป็น “ลูกค้ำประจำ” ของโครงการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งนิสิตนักศึกษาและอาจารย์จำนวนหนึ่งซึ่งให้ความสนใจเป็นพิเศษ แต่ก็ก็เป็นแค่ความสนใจในระดับบุคคล มิใช่ความสนใจในระดับสถาบัน ความร่วมมือกับสถาบันอุดมศึกษาที่ได้รับจึงอยู่ในกรอบของสถาบันเจ้าภาพของโครงการวิจัยเองซึ่งให้ความเอื้อเฟื้อในเรื่องของการจัดประชุมต่างๆ นอกจากนี้ยังมีมหาวิทยาลัยเอกชนแห่งหนึ่งซึ่งแสดงความสนใจถึงขั้นที่รับเป็นเจ้าภาพร่วมในการจัดการประชุมประจำปีครั้งที่ 2 และมีใช้เพียงแต่เอื้อเฟื้อเรื่องสถานที่เท่านั้น แต่ได้สนับสนุนให้อาจารย์และนักศึกษาได้เข้ามาร่วมกิจกรรมทางวิชาการอย่างเต็มที่ กล่าวโดยรวมโอกาสที่จะได้ร่วมมือกับสถาบันอุดมศึกษาในเรื่องของการพัฒนาวิชาการที่เกี่ยวข้องกับการวิจารณ์นั้นอาจยังไม่บรรลุผลในวงกว้าง กิจกรรมอื่นๆ ที่ระบุไว้ในวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย อาทิ การนำผลการวิจัยเช่นร่างสรรณิพนธ์ไปทดลองสอนก็เป็นความสมัครใจและความพร้อมของผู้สอนเอง (ซึ่งเป็นผู้ร่วมวิจัยอยู่แล้ว) ในส่วนที่เป็นกิจทางวิชาการระดับสถาบันที่จะผลักดันให้เกิดการวิจัยในระดับบัณฑิตศึกษาด้านการวิจารณ์ขึ้นมานั้น ก็ยังไม่บรรลุผล ดังที่ได้รายงานไว้ในตอนที่ 12 ข้างต้น

ถึงอย่างไรก็ดี การสร้างเครือข่ายในรูปของมนุษย์สัมพันธ์นั้น ก็ใช่ว่าจะไม่สามารถสร้างผลกระทบในเชิงความคิดได้ ความสัมพันธ์ในระดับบุคคลที่มีความเข้าใจร่วมกันและเชื่อมั่นในคุณค่าของศิลปวัฒนธรรมที่มีต่อสังคมย่อมจัดได้ว่าเป็นการสร้างประชาคมบนรากฐานของพลังปัญญา มีตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมซึ่งดูน่าสนใจยิ่ง กลุ่มนักเขียนและนักวิจารณ์หนุ่มสาวรวมทั้งนิสิตนักศึกษาได้ร่วมกันก่อตั้งนิตยสารขนาดเล็กขึ้นมาฉบับหนึ่งซึ่งลงพิมพ์บทวิจารณ์ศิลปะอย่างต่อเนื่อง โดยที่นักวิจารณ์ที่ส่งงานมาเป็นประจำก็คือ “ศิษย์เก่า” ของโครงการนั่นเอง นอกจากนี้ ผู้ที่ได้รับรางวัลงานวิจารณ์จากการประชุมประจำปีก็ดูจะเกิดความมั่นใจและสร้างผลงานการวิจารณ์ต่อเนื่องมาโดยตลอด

กิจกรรมที่โครงการฯ อาจจะได้โดยปราศจากอุปสรรคเชิงวัฒนธรรมก็คือ การทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการให้ข่าว **จดหมายข่าวโครงการวิจัย** ซึ่งออกเผยแพร่ 3-4 ครั้งต่อปี ให้ข่าวที่เกี่ยวกับกิจกรรมต่างๆ ของโครงการฯ ทั้งที่ผ่านมาแล้วและที่จะจัดขึ้นในอนาคต เป็นกลไกในการสนับสนุนเครือข่ายและผู้สนใจการวิจารณ์ แม้จะมีได้ลงทุนในการจัดพิมพ์ด้วยรูปเล่มที่จัดได้ว่าเป็นระดับมืออาชีพ แต่ก็ยังเป็นตัวสื่อที่ช่วยให้เครือข่ายดังกล่าวดำเนินต่อไปได้ จำนวนผู้รับเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ และจำนวนของ “ศิษย์เก่า” ที่กลับมาเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ของโครงการก็อยู่ในระดับที่น่าพอใจ นอกจากนี้ เว็บไซต์ (Website) ของโครงการฯ ก็ยังทำหน้าที่เป็นสื่อในอีกรูปแบบหนึ่งได้เช่นกัน (www.critic.su.ac.th)

ในเมื่อผู้วิจัยได้ค้นพบแล้วว่า สังคมไทยยังมิได้สลัดทิ้งเสียซึ่งวัฒนธรรมมุขปาฐะและความแข็งแกร่งของสังคมไทยยังขึ้นอยู่กับวัฒนธรรมในระดับชุมชน ระบบเครือข่ายของโครงการวิจัยนี้จึงมุ่งเน้นไปที่การสร้างและเสริมความสัมพันธ์ของบุคคลโดยให้ความสำคัญต่อบุคคล แทนที่จะพึ่งสื่อต่างๆ แต่เพียงอย่างเดียว

15. งานวิจารณ์ของผู้วิจัย

ผู้วิจัยแทบทุกคนรวมทั้งหัวหน้าโครงการได้ทำงานวิจารณ์ภาคปฏิบัติมาก่อนที่จะเริ่มโครงการนี้ในเดือนมกราคม 2541 และได้ทำงานวิจารณ์ต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ข้อมูลบางประการที่ได้นำมาวิเคราะห์จึงเป็นผลจากประสบการณ์เชิงปฏิบัติที่กล่าวมา ดังเช่นในส่วนที่เกี่ยวกับสื่อต่างๆ การที่ผู้วิจัยจำเป็นต้องทำงานทั้งวิเคราะห์งานวิจารณ์ของผู้อื่นและสร้างงานวิจารณ์ของตนเอง อาจทำให้เกิดปัญหาว่าจะวางตัวเป็นกลางอย่างไร ในการคัดสรรบทวิจารณ์มาบรรจุไว้ในสรณิพนธ์ คณะผู้วิจัยจึงตัดสินใจที่จะนำงานวิจารณ์ของผู้วิจัยเองเฉพาะส่วนที่เขียนไว้ก่อนเริ่มโครงการมาเป็นส่วนหนึ่งของสรณิพนธ์ โดยที่ผู้วิจัยแต่ละสาขาไม่คัดสรรงานของตนเองเข้ามารวมไว้ด้วย ในรายงานความก้าวหน้าทีเสนอต่อสกว. ทุกๆ 6 เดือน ผู้วิจัยได้เสนอผลงานวิจารณ์ของผู้วิจัยที่เขียนขึ้นมาใหม่ไปด้วย โดยที่มีได้ให้บทวิเคราะห์เชิงประเมินคุณค่าไปพร้อมกัน

ภาพรวมของผลงานวิจารณ์ของผู้วิจัยมีทิศทางบางประการที่ค่อนข้างจะชัดเจน ในฐานะที่เป็นกลุ่มนักวิชาการหลากหลายซึ่งได้ทำงานร่วมกันมาเป็นเวลาร่วม 3 ปี จึงเป็นไปได้ที่สมาชิกของกลุ่มวิจัยจะมีความเห็นที่พ้องกันอยู่บ้าง โดยที่มีได้ตั้งใจจะสร้างกลยุทธิ์ร่วมกันขึ้นมา เมื่อสถานะของการวิจารณ์เป็นดังเช่นที่เป็นอยู่ ผู้วิจัยจึงจำเป็นต้องทำหน้าที่ให้ข้อมูลและแนะนำงานที่ทรงคุณค่าทั้งของไทยและของต่างประเทศ งานวิจารณ์ของผู้วิจัยส่วนใหญ่เป็นเรื่องที่วาดด้วยงานศิลปะที่สร้างขึ้นในประเทศไทย ซึ่งผู้วิจัยจำเป็นที่จะต้องให้ทัศนะเชิงประเมินคุณค่าเอาไว้ด้วย

ในเมื่อการวิจารณ์เป็นกิจของผู้รับ คือเป็นปฏิกริยาที่มีต่องานศิลปะที่ผู้สร้างนำเสนอ การวิจารณ์เชิงประเมินคุณค่าจึงจำเป็นที่จะต้องทำหน้าที่ชี้ให้เห็นถึงข้อบกพร่องและความอ่อนด้อยในเรื่องของคุณภาพไปด้วยในบางกรณี ตัวอย่างล่าสุดเป็นงานวิจารณ์สาขาทัศนศิลป์เกี่ยวกับนิทรรศการผลงานของทัศนศิลป์ปินชาวเยอรมันผู้มีชื่อเสียงระดับโลก ซึ่งภัณฑารักษ์ฝ่ายเยอรมันเองนำเสนออย่างไร้ระบบและขาดคุณภาพ รวมทั้งมีการจงใจให้ข้อมูลที่บิดเบือนไปจากความเป็นจริง ผู้วิจัยสาขาทัศนศิลป์จึงจำเป็นต้องเขียนบทวิจารณ์ที่ชี้ให้เห็นว่ามหาชนคนไทยถูกหลอกอย่างไร อีกตัวอย่างหนึ่งเป็นการวิจารณ์ด้านดนตรีเกี่ยวกับละครเพลงที่มุ่งสร้างความตื่นเต้นโดยปราศจากคุณค่าในทางศิลปะ โดยที่มีการทุ่มเททุนทรัพย์เป็นจำนวนมหาศาลในการโฆษณา นักวิจารณ์ก็จำเป็นที่จะต้องชี้ให้เห็นว่าสิ่งใดมีคุณค่า สิ่งใดไร้คุณค่าเช่นกัน

อนึ่ง คณะผู้วิจัยได้เชิญให้ผู้เชี่ยวชาญจากภายนอกท่านหนึ่งซึ่งได้ติดตามการดำเนินงานของโครงการมาตั้งแต่ต้น ให้ประเมินงานวิจารณ์ของผู้วิจัยโดยองค์รวม ซึ่งผู้เชี่ยวชาญได้ให้ข้อสรุปไว้ดังนี้

โครงการวิจัย การวิจารณ์ในฐานะพลังทางปัญญาของสังคมร่วมสมัย ได้กำหนดวัตถุประสงค์ของโครงการไว้อย่างเด่นชัด 4 ประการ คือ การสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับการวิจารณ์ผลงานศิลปะทั้ง 4 สาขา พัฒนาทักษะการวิจารณ์ การสร้างเครือข่าย และเสริมสร้างงานวิจารณ์ที่เป็นพลังทางปัญญาเพื่อสร้างวัฒนธรรมการวิจารณ์ในสังคมไทย

บทวิจารณ์ที่ผู้วิจัยในแต่ละสาขาเขียนขึ้นและนำออกเผยแพร่ในระหว่างการดำเนินการวิจัย นอกจากจะมีคุณสมบัติในระดับมาตรฐานของการเขียนบทวิจารณ์ คือให้ทั้งสาระความรู้ กระตุ้นให้เกิดการ “ครุ่นคิดพินิจนึก” ในเชิงวิจารณ์ และให้ความเพลิดเพลินในการอ่านแล้ว บทวิจารณ์เหล่านี้ยังมีนัยสำคัญยิ่งในการชี้ให้เห็นพลังทางปัญญาที่ปรากฏอยู่ในบทวิจารณ์เอง ทั้งในแง่องค์ความรู้ที่เกิดขึ้นกับผู้วิจัยเอง และในแง่การเรียนรู้ข้ามสาขาของกลุ่มผู้วิจัย ที่เป็นทั้งผู้รู้และผู้สร้างงานในแต่ละสาขา ซึ่งประการหลังนี้ ถือได้ว่าเป็นคุณลักษณะอันโดดเด่นของโครงการวิจัยนี้

ผลงานบทวิจารณ์ของผู้วิจัยของโครงการ นอกจากจะเน้นถึงแนวคิด “ศิลปะส่องทางให้แก่กัน” แล้ว ยังชี้ให้ประจักษ์ถึงแนวคิด “การวิจารณ์ส่องทางให้แก่กัน” ทั้งในเชิงทฤษฎีและปฏิบัติ ซึ่งอาจจะเป็นข้อพิสูจน์ว่า ผู้วิจารณ์และผลงานวิจารณ์อาจ “โดดเด่น” โดยไม่จำเป็นต้อง “เดียวดาย” และข้อพิสูจน์นี้อาจเป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างวัฒนธรรมการวิจารณ์ในสังคมไทยต่อไป

16. ศิลปะส่องทางให้แก่กัน

ดังที่ได้กล่าวแล้วในตอนที่ 6 ว่าด้วย“พื้นฐานทางวัฒนธรรม” วัฒนธรรมไทยเป็นวัฒนธรรมที่มีความแข็งแกร่งอยู่ในระดับของชุมชนอันเป็นกรอบให้ช่างฝีมือและศิลปินหลากหลายสาขาทำงานอยู่ในประชาคมเดียวกัน โดยที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อเนื่องระหว่างกันในรูปแบบของ“ศิลปะส่องทางให้แก่กัน” ความสามารถหลากหลาย (versatility) จึงเป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของวัฒนธรรมที่กล่าวมานี้ (การสนับสนุนในรูปแบบของ“หนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์” จึงอาจจะเป็นแนวทางที่ไม่พ้องกับรากของวัฒนธรรมไทยดั้งเดิม) การวิจารณ์ที่เกิดขึ้นในบริบททางวัฒนธรรมที่กล่าวมานี้มักจะเป็นไปในรูปของการวิจารณ์เชิงมุขปาฐะ ซึ่งแสดงออกในรูปของการละเล่นหลากหลายชนิด เช่น เพลงพื้นบ้านต่างๆ หรือ“ดนตรีวิจารณ์ดนตรี” โดยมีได้มีการบันทึก

ไว้เป็นลายลักษณ์อักษร การวิจารณ์จึงเป็นกระบวนการที่เป็นธรรมชาติและไม่เป็นทางการ ซึ่งแฝงอยู่ในวิถีชีวิต การที่ศิลปะต่างสาขาสรางความมั่งคั่งให้แกกันจึงเป็นฐานให้เกิดความสามารถหลากหลายในส่วนของผู้สร้างด้วย ซึ่งอาจจะเรียกได้ว่า มีลักษณะข้ามสาขา (transgeneric) ในกรอบของวิชาการสมัยใหม่เราคงจะต้องกล่าวถึง การวิจารณ์ “สหสาขา” หรือ “พหุสาขา” เท่ากับเป็นการยืนยันว่าสังคมร่วมสมัยของเรายังเรียกร้องความสามารถในลักษณะนี้อยู่

องค์ประกอบของคณะผู้วิจัย อันประกอบด้วย ศิลปิน นักวิจารณ์ และนักวิชาการจาก 4 สาขา จึงจัดได้ว่าเป็นการเสริมต่อระบบการทำงานร่วมกันในระดับชุมชนตามขนบดั้งเดิมของไทย ศิลปะอาจสองทางให้แกกันได้ใน 3 รูปแบบ นั่นก็คือ ระหว่างศิลปินผู้ปฏิบัติศิลปะหลากหลายสาขาด้วยตนเอง ระหว่างนักวิจารณ์/นักวิชาการด้านศิลปะหลากหลายสาขา และระหว่างผู้ปฏิบัติกับนักวิจารณ์/นักวิชาการ การที่ได้มีโอกาสทำงานร่วมกันเป็นเวลา 3 ปี จึงเป็นกระบวนการเรียนรู้ด้วยตนเองที่ตั้งอยู่บนรากฐานของความสัมพันธ์ข้ามสาขา (cross-disciplinary) และระหว่างสาขา (inter-disciplinary) อันเป็นระบบที่สนับสนุนความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและการแลกเปลี่ยนความรู้และความคิดเห็นในรูปของทวิวจน์ (dialogic) ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วในตอนที 15 ที่ว่าด้วย “งานวิจารณ์ของผู้วิจัย” ทิศทางร่วมบางประการได้ต่อตัวขึ้นมาในกระบวนการของการทำงานร่วมกันที่ว่านี้ จะขอให้ตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมในเรื่องของการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ผู้วิจัยสาขาวรรณคดีวิจารณ์ยืนยันว่า การที่ได้สัมผัสกับทัศนศิลป์และการวิจารณ์ทัศนศิลป์ช่วยให้มีความสำนึกในเรื่องของมโนทัศน์หลักของงานศิลปะได้เฉียบคมยิ่งขึ้น อันเป็นการแสวงหาสารอันสำคัญจากตัวงานในลักษณะเดียวกันกับการพิณิจผลงานด้านทัศนศิลป์ ในขณะที่ผู้วิจัยสาขาการวิจารณ์ทัศนศิลป์คิดว่า การหลงอัตตาของทัศนศิลป์บางคนเป็นการบิดเบือนคุณค่าที่แท้จริงของตัวงาน และการที่ได้สัมผัสกับทฤษฎีการวิจารณ์บางลักษณะในสาขาวรรณคดีวิจารณ์ เช่น หลักการที่ว่าด้วย “มรณกรรมของผู้แต่ง” (ตามทฤษฎีของนักคิดฝรั่งเศส โรลองด์ บาร์ธส์ [Roland Barthes]) จัดได้ว่าเป็นทางที่จะช่วยปลดปล่อยทัศนศิลป์ออกจากวังวนของอัตตาได้ ผู้วิจัยในสาขาการวิจารณ์ละครยอมรับว่าการได้สัมผัสกับศิลปะแขนงอื่นและการวิจารณ์ในสาขานั้นๆ ช่วยให้เธอมีความสำนึกที่ชัดเจนขึ้นในเรื่องของ “ภาษา” ของศิลปะแขนงต่างๆ และในขณะเดียวกันก็ชี้ทางไปสู่ความสำนึกในคุณค่าของความไม่แน่นอนของความหมายตามหลักทฤษฎีด้านวรรณคดีวิจารณ์ ซึ่งสามารถถ่ายโอนมาใช้ในด้านของศิลปะการละครได้ โดยเฉพาะในด้านของการสร้างความหมายซึ่งเอื้อให้ละครกลายเป็นเวทีของความร่วมมือกันระหว่างศิลปินกับมหาชน สำหรับการวิจารณ์ดนตรีนั้น ผู้วิจัยเชื่อว่าได้เรียนรู้หลักการที่สำคัญจากการวิจารณ์กวีนิพนธ์ในส่วนที่เกี่ยวกับการหลอมรวมมโนทัศน์รวมเข้ากับการวิเคราะห์รายละเอียด อันเป็นวิธีการที่ใช้กันอยู่ในวรรณคดีวิจารณ์ ในทางที่กลับกันทฤษฎีที่เกิดขึ้นจากการพิณิจวัฒนธรรมดนตรีไทยอันเอื้อให้เกิดการวิจารณ์ที่ไม่ใช้ภาษา (non-verbal criticism) โดยที่ดนตรีสามารถวิจารณ์ดนตรีด้วยตนเองได้ ดังเช่นในการประชันวง นักดนตรีในวงหนึ่งจะเฝ้าสังเกตการบรรเลงของอีวงหนึ่งที่เป็นคู่แข่ง แล้ว “วิจารณ์” การบรรเลงของคู่แข่งด้วยการตอบโต้ด้วยดนตรีในแนวที่ต่อเนื่องกัน เพื่อพิสูจน์ให้เห็นว่าคู่แข่งมีจุดอ่อนอย่างไร และวงของเขาเอง

เหนือชั้นกว่าอย่างไร แนวคิดดังกล่าวทำให้ผู้วิจัยในสาขาอื่นได้รับแรงกระตุ้นที่จะแสวงหาแนวคิดต่อเนื่องในสาขาของตนได้ ดังเช่นในกรณีของผู้วิจัยสาขาวรรณคดีวิจารณ์ซึ่งเริ่มที่จะเล็งเห็นศักยภาพของแนวคิดทฤษฎีที่ว่าด้วยวรรณกรรมล้อเลียนในฐานะของการวิจารณ์ (parody as criticism) การสร้างความมั่งคั่งให้แก่กันในลักษณะดังกล่าวมาข้างต้นนี้คงจะดำเนินต่อเนื่องไปได้เรื่อยๆ เท่ากับเป็นการสร้างพลังปัญญาที่มาจากการครุ่นคิดพินิจนึกในเชิงวิจารณ์

ในส่วนที่เกี่ยวกับการปฏิบัติ ผู้วิจัยได้มีโอกาส “ทำงานสนาม” ในรูปการวิจารณ์เชิงประเมินคุณค่าไว้ด้วย ดังกรณีตัวอย่างในมหกรรมอุปรากรไทยซึ่งนับว่าสร้างขึ้นจากวรรณกรรมเอกอันเป็นพระราชนิพนธ์ของพระมหาธีรราชเจ้า แต่ความจริงเป็นแค่การนำเอาท้องเรื่องมาดัดแปลงใหม่โดยมิได้เข้าใจแก่นแท้ของพระราชนิพนธ์ต้นแบบ งานที่ปรากฏขึ้นบนเวทีเป็นการเดินตามแบบของสิ่งบันเทิงตะวันตกในลักษณะที่โอ้อ่า มิได้เป็นการนำวรรณกรรมอันยิ่งใหญ่ของไทยมาสองทางให้แก่ศิลปะการแสดงที่สร้างขึ้นใหม่แต่ประการใด ในส่วนที่เกี่ยวกับละครเพลง(musical)ล่าสุดบนเวทีการแสดงของไทยก็เช่นกัน แม้จะประสบความสำเร็จในด้านพาณิชย์อย่างน่าทึ่ง แต่เมื่อได้นำมาวิเคราะห์จากแง่มุมของศิลปะหลากหลายสาขาแล้ว ก็เห็นได้ว่ามิใช่งานศิลปะที่ทรงคุณค่าแต่ประการใด ในกรณีดังกล่าวผู้วิจารณ์จำเป็นจะต้องใช้ความรู้และความสามารถในการวิจารณ์จากหลากหลายสาขา

ในลักษณะที่กลับกัน ประสบการณ์ที่ทรงคุณค่ายิ่งในเชิงศิลปะและจิตวิญญาณอาจเกิดขึ้นได้ในสภาพแวดล้อมที่เป็นกันเอง ดังเช่นในกรณีของการแสดงผลงานชื่อ “De Profundis” (“จากห้วงลึก”) ของคีตกวีชาวอเมริกัน Frederic Rzewski เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม 2542 ผลงานชิ้นนี้ เป็นการหลอมรวมวรรณกรรม (คือบทประพันธ์ต้นแบบเชิงอัตชีวประวัติของออสการ์ ไวลด์ [Oscar Wilde]) ผสมกับดุริยางคนิพนธ์ที่แต่งขึ้นใหม่สำหรับแสดงด้วยเปียโน โดยที่ผู้แต่งเขียนกำกับบทการแสดงที่เรียกร้องความสามารถในการละครในระดับที่สูงมากเช่นกัน และกำหนดให้ใช้ผู้แสดงคนเดียว ผู้แสดงในครั้งนั้นเป็นอาจารย์เปียโนจากมหาวิทยาลัยอเมริกันแห่งหนึ่ง ซึ่งมีความรู้กว้างขวางทั้งในด้านของวรรณกรรมและทั้งในด้านการแสดงละคร (ซึ่งเขายืนยันว่าได้ไปเรียนวิชาการแสดงมาโดยเฉพาะ สำหรับการตีความงานชิ้นนี้) การที่จะวิจารณ์งานชิ้นนี้ได้ ผู้วิจารณ์ก็จำเป็นจะต้องสามารถเข้าใจศิลปะหลากหลาย เพราะในด้านของดนตรีนั้นก็มีการแต่งล้อเลียนดนตรีอันสลัซซ์ซ็อนของโยฮันน์ เซบาสเตียน บาค (Johann Sebastian Bach) ในด้านของวรรณกรรมก็เป็นการใช้ภาษาวรรณศิลป์อย่างลุ่มลึก โดยที่ผู้แสดงจะต้องเปล่ง(recite)บทวรรณกรรมนั้นออกมาตามที่คีตกวีกำกับไว้ให้ได้อย่างชัดเจนและถูกต้อง และในขณะที่ผู้แสดงก็ต้องแสดงออกถึงสภาพจิตที่ปั่นป่วนใกล้จะเสียสติ กล่าวได้ว่า เมื่อศิลปะสองทางให้แก่กันแล้ว การวิจารณ์ก็จำเป็นจะต้องสองทางให้แก่กันได้ด้วย การได้สัมผัสกับการแสดงจริงในลักษณะที่กล่าวมานี้เท่ากับเป็นการตอกย้ำความสำคัญของการปฏิบัติในรอบของวิทยาการด้านมนุษยศาสตร์ได้ด้วย

การที่คณะผู้วิจัยให้ความสนใจต่อหลักการของศิลปะสองทางให้แก่กันในสภาพของความเป็นจริงมาแล้วนั้น ช่วยให้เกิดความเข้าใจในเชิงทฤษฎีได้ดีขึ้น โครงการฯ ได้เชิญศาสตราจารย์ทางดนตรีจากสถาบันการดนตรีชั้นสูงแห่งเมืองไลป์ซิก(Leipzig)มาแสดงปาฐกถา

เมื่อวันที่ 17 กุมภาพันธ์ 2543 ในหัวข้อที่ว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างดนตรีกับกวีนิพนธ์ โดยที่ผู้บรรยายวิเคราะห์ประสบการณ์การสอนของตนเอง วิทยากรตั้งข้อสังเกตได้ว่า นักศึกษาดนตรีชาวเอเชียส่วนใหญ่มีพรสวรรค์ในทางดนตรีและมีความสามารถในเชิงเทคนิคที่สูงมาก แต่ยังมีปัญหาในการที่จะเข้าใจแก่นของดนตรีตะวันตก คือไม่สามารถจับวิญญาณของดนตรีตะวันตกได้ ทางแก้ที่ได้ผลก็คือ ผู้สอนสนับสนุนให้นักศึกษาดังกล่าวเรียนภาษาเยอรมันให้แตกฉานจนถึงขั้นที่จะจับวิญญาณของกวีนิพนธ์เยอรมันได้ ณ จุดนั้น นักศึกษาก็จะปรับตัวให้เข้ากับความคิดและจิตวิญญาณของดนตรีตะวันตกได้ ข้อสรุปก็คือ “ภาษาของกวีนิพนธ์” เป็นส่วนหนึ่งของ “รากภาษา” ของดนตรีตะวันตก ซึ่งวิทยากรกล่าวไว้ว่า ปรัชญาตะวันตกตั้งแต่สมัยกรีกเป็นต้นมาและอุดมศึกษาในสมัยสมัยก็สำนึกถึงความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับดนตรีอยู่ตลอดเวลา

ประสบการณ์ของตะวันตกที่กล่าวมานี้ชวนให้เราคิดเปรียบเทียบกับประสบการณ์ของไทยเอง หัวหน้าโครงการได้ชี้ให้เห็นในปาฐกถาชื่อ “การวิจารณ์สองทางให้แก่นกัน”² ว่าความเข้าใจในศิลปะสาขาหนึ่งจะเอื้อให้เกิดความเข้าใจในศิลปะอีกสาขาหนึ่งได้ ดังตัวอย่างของการสลักไม้บานประตูวิหารวัดสุทัศน์เทพวราราม ซึ่งแสดงภาพป่าที่เต็มไปด้วยพรรณไม้และสิ่งสารพัดนานาชนิดโยงใยต่อเนื่องจากเบื้องล่างไปสู่เบื้องสูง เท่ากับเป็นการแปรขนบชมดงจากวรรณศิลป์มาสู่ทัศนศิลป์ นอกจากนั้นยังมีลีลาซึ่งประติมากรแสดงออกเป็นภาพที่ชวนให้คิดถึงลีลาของฉันทลักษณ์ประเภทหนึ่งคือ ร่าย กล่าวอีกนัยหนึ่ง เมื่อได้ชมงานสลักไม้แล้ว ก็เกือบจะได้ยินลีลาบทประพันธ์ของร่ายขึ้นมาพร้อมกัน ในกรณีที่ว่านี้ หลักการของการวิจารณ์สองทางให้แก่นกันจึงตั้งอยู่บนรากฐานของศิลปะสองทางให้แก่นกัน และเมื่อนำประสบการณ์ของตะวันตกกับไทยมาเปรียบเทียบกันเราก็จะได้หลักการของวัฒนธรรมสองทางให้แก่นกันได้ด้วย ณ จุดนี้เราคงจะต้องกลับไปหารากเหง้าของเราในกรอบของชุมชนแห่งศิลปะ และก็คงจะพยายามตอบคำถามให้ได้ว่า การที่ได้เข้าซึ่งถึงรากทางวัฒนธรรมของเราจะเอื้อให้เกิดความเข้าใจในเรื่องของความสัมพันธ์ของศิลปะสาขาต่าง ๆ ในโลกปัจจุบันได้ด้วยหรือไม่

ในแง่นี้ เราจำเป็นจะต้องหันมาพิจารณาถึงบทบาทของสื่อต่าง ๆ หัวหน้าโครงการได้ชี้ให้เห็นมาแล้วว่าสื่อแขนงต่าง ๆ สองทางให้แก่นกันอย่างไร และสื่อสมัยใหม่สองทางต่อศิลปะดั้งเดิมของไทยอย่างไร³ ตัวอย่างที่นำมาวิจารณ์เป็นไปในเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างละครโทรทัศน์กับนวนิยายไทย แต่เราอาจจะศึกษาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างสื่อกับศิลปะให้กว้างออกไปกว่านั้นก็ได้ (ดังแผนภูมิที่ 1) จะสังเกตได้ว่าปฏิสัมพันธ์เกิดขึ้นในแต่ละกลุ่มอยู่แล้วใน

² เจตนา นาควัชระ. “การวิจารณ์สองทางให้แก่นกัน”. สายธารแห่งความคิด 2 สารนิพนธ์เชิดชูเกียรติท่านผู้หญิงวรณัญญา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา เนื่องในวโรกาสอายุครบ 72 ปี. (วุฒิชัย มูลศิลป์ บรรณาธิการ) กรุงเทพฯ : กองทุนเพื่อวิชาการวรณัญญาสนิทวงศ์ฯ, 2544, หน้า 287-316.

³ Chetana Nagavajara : “Wechselseitige Erhellung der Künste in der thailändischen Kultur”. In : Chetana Nagavajara : **Wechselseitige Erhellung der Kulturen**. Chiangmai : Silkworm Books, 1999, pp. 64-69.

3 รูปลักษณะ นั่นก็คือ ศิลปะสองทางให้แกกัน การวิจารณ์สองทางให้แกกัน และสื่อสองทางให้แกกัน สำหรับปฏิสัมพันธ์ภายนอกนั้น ศิลปะกับการวิจารณ์ดูจะสองให้แกกันอย่างเข้มข้นอยู่แล้ว ในขณะที่ความสัมพันธ์ระหว่างสื่อกับศิลปะและการวิจารณ์ดูจะยังขาดสมดุล โดยที่สื่อมีพลังอำนาจเหนือศิลปะการวิจารณ์อยู่มาก แต่อิทธิพลย้อนกลับจากศิลปะและการวิจารณ์ไปสู่โลกของสื่ออยู่ในระดับที่เบาบาง อิทธิพลของสื่อซึ่งในที่นี้แสดงออกด้วยลำแสงที่แผ่ขยายและเข้มข้นขึ้นทุกทีนั้นสามารถที่จะส่องผ่านอาณาจักรของศิลปะและของการวิจารณ์ไปได้อย่างสะดวกตาย อีกทั้งยังส่งอิทธิพลโดยตรงไปยังมหาชนได้โดยไม่ต้องผ่านทั้งศิลปะและการวิจารณ์

นัยของสภาพการณ์นี้ก็คือ สื่อมีพลังมหาศาลที่จะท่วมกลบศิลปะและการวิจารณ์ได้ โดยสามารถที่จะสัมผัสกับมหาชนได้โดยตรง จะเป็นการไม่ยุติธรรมอย่างยิ่งถ้าเราจะกล่าวว่าสื่อไม่เป็นประโยชน์ต่อการสร้างสรรค์ทางศิลปะ ในทางตรงกันข้ามผลงานอันยิ่งใหญ่ของภาพถ่าย ภาพยนตร์และศิลปะที่ใช้สื่อเป็นแกนกลาง (media art) ได้ชี้ให้เห็นแล้วว่า สื่อก่อตัวขึ้นเป็นศิลปะได้ ข้อสรุป ณ ที่นี้ก็คือ สื่อเป็นคุณเมื่อสื่อแสดงตัวออกมาเป็นศิลปะ และสื่ออาจจะสร้างประโยชน์ได้น้อยถ้าทำหน้าที่แค่เป็นเพียงตัวกลางในการสื่อสาร เราท่านก็ทราบดีอยู่แล้ว ในยุคปัจจุบันผู้ที่อยู่ในวงการของสื่อจำนวนไม่มากนักที่ใช้สื่อในการสร้างปัญญา สังคมไทยปัจจุบันอาจจะตกอยู่ในภาวะจำยอม สื่อของเราไม่ได้มีเวลาที่จะเติบโตและเพาะตัวขึ้นมาเป็นพลังทางปัญญาเช่นเดียวกับในอารยประเทศ ทั้งนี้เพราะความเปลี่ยนแปลงที่เข้ามาจากภายนอกรวดเร็วมากจนเราไม่มีเวลาที่จะตั้งตัว และรัฐก็อ่อนแอเกินกว่าที่จะสร้างความสามารถในการใช้สื่อให้เป็นพลังทางปัญญาได้ เรื่องของเนื้อหาจึงได้รับความสนใจน้อย เริ่มต้นจากการผลิตซ้ำ (reproducibility) [ซึ่งน่าที่จะเป็นกลไกอันสำคัญในการให้การศึกษาแก่ประชาชน] ผ่านการขยายวงไปสู่คนจำนวนมาก (massification) สื่อ “มวลชน” ในประเทศของเราถูกใช้เป็นเครื่องมือในด้านการพาณิชย์และการโฆษณาชวนเชื่อทางการเมือง โดยที่รัฐมีอาจจะควบคุมได้ และมีบทบาทที่น้อยเกินไปในเรื่องของการเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรม อันที่จริงประเทศที่มีประสบการณ์เหนือกว่าเราในเรื่องของ“สื่อ” เช่น สหรัฐอเมริกา ก็มีปัญหาเช่นเดียวกันดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ในตอนที่ 11 ที่ว่าด้วย“สื่อ” ทางออกจึงน่าจะเป็นว่า สื่อให้โอกาสกับศิลปะให้มากกว่าที่เป็นมาและพร้อมที่จะสนองการสร้างวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ ทิศทางใหม่ที่ดีควรจะเป็นตาม**แผนภูมิที่ 1** ก็คือการปรับทิศทางของกระแสอิทธิพลของสื่อ ให้ลูกศรหันกลับทิศจากวงการของศิลปะและวงการของการวิจารณ์ไปสู่วงการของสื่อบ้าง

17. นัยเชิงทฤษฎี

เมื่อกล่าวถึงทฤษฎี นักวิชาการไทยเป็นจำนวนไม่น้อยมักจะคิดถึงประเด็นที่ว่า จะนำทฤษฎีตะวันตกมาใช้ในการศึกษาเรื่องของไทยได้อย่างไร และถ้านำมาใช้ก็มักจะเป็นทฤษฎีรุ่นใหม่ ๆ เพราะนักวิชาการไทยจำนวนมากขาดความชัดเจนในรากทางทฤษฎีของตะวันตก ยิ่งไปกว่านั้น เป็นที่น่าสงสัยว่า ไทยเราปราศจากความคิดเชิงทฤษฎีใด ๆ ละหรือ หรือเป็นเพราะพวกเราไม่มองแต่ของใกล้ตัวจนมองไม่เห็นสิ่งที่ใกล้ตัว ก่อนอื่นเราจำเป็นต้องทำความเข้าใจกับตัวเองเสียก่อนว่า การศึกษาทฤษฎีศิลปะในกรอบของวัฒนธรรมไทยอาจแตกต่างจากการศึกษาทฤษฎีที่ดำเนินอยู่อย่างเข้มข้นในสังคมตะวันตก ทั้งนี้เพราะวิธีการของไทยมิใช่เป็นการอภิปราย เสริมต่อ คัดค้าน หรือเสนอใหม่ในประเด็นที่มีผู้รู้เสนอไว้แล้วในรูปของตัวบทเชิงทฤษฎี การศึกษาทฤษฎีแบบไทยที่เป็นไปได้มิใช่เป็นการสร้างวาทกรรมอิสระขึ้นมา หรือมุ่งเน้นความคิดเชิงนามธรรมอันลุ่มลึก ผู้ปฏิบัติการศิลปะหรือศิลปินเองจัดได้ว่าเป็นผู้ที่ให้ทิศทางในด้านทฤษฎีซึ่งแฝงอยู่ในเบื้องานศิลปะ เมื่อกล่าวถึงนัยเชิงทฤษฎี เราจึงหมายรวมถึงการแสวงหาแนวคิดเชิงทฤษฎีที่จะต้องมีส่วนออกมาจากเบื้องาน จึงเป็นหน้าที่ของนักวิจารณ์และนักวิชาการสมัยใหม่ที่จะวิเคราะห์เจาะลึกลงไปให้ถึงแก่นของการสร้างสรรค์ศิลปะไทย และหลอมรวมความคิดเหล่านี้ขึ้นมาในรูปของงานเขียนที่สามารถสื่อความไปยังวงการศิลปะ โดยที่อาจยังประโยชน์ให้แก่ทั้งศิลปินผู้สร้างสรรค์และมหาชนผู้รักงานศิลปะทั่วไป

กล่าวอีกนัยหนึ่ง การสร้างทฤษฎี“จากแผ่นดินแม่”⁴ จึงเป็นการสร้างองค์ความรู้ไปพร้อมกัน ซึ่งเป็นความรู้ที่จะช่วยให้เราเข้าใจความหมายและคุณค่าของงานศิลปะของเราเอง อันจะเป็นรากฐานที่กระตุ้นให้เกิดงานสร้างสรรค์ใหม่ต่อเนื่องไปอย่างไม่มีวันจบ สมมุติฐานหลัก ณ ที่นี้ก็คือ ทฤษฎีกับการปฏิบัติสร้างความมั่งคั่งให้แก่กัน ถ้าปราศจากทฤษฎีเสียเลยศิลปินก็อาจจะต้องทำงานหนักด้วยการแสวงหาทิศทางที่จะเชื่อมต่อกับผลงานในอดีตด้วยตนเอง จะขอยกตัวอย่างจากกระบวนการสร้างใหม่ในรูปของศิลปะไทย ซึ่งจิตรกรส่วนหนึ่งให้ความสนใจเป็นพิเศษ ถ้านักวิชาการด้านศิลปะโดยเฉพาะอย่างยิ่งนักประวัติศาสตร์ศิลป์ได้ทำงานขั้นพื้นฐานอย่างกว้างขวางและลึกซึ้งกว่าที่เป็นมาในการวิเคราะห์เอกลักษณ์ของศิลปะแบบประเพณีของไทย และให้ข้อสรุปเชิงทฤษฎีเอาไว้ จิตรกรไทยรุ่นใหม่ก็ควรจะสร้างงานต่อเนื่องได้สะดวกมากยิ่งขึ้น หลักการเดียวกันนี้อาจจะใช้ได้กับเรื่องของสังคมศาสตร์ ศิลปะ ในระยะหลังนี้ได้มีผู้พยายามจะปรับดนตรีไทย(เดิม)ให้ทันสมัยขึ้น แต่ความพยายามดังกล่าวดูจะไปได้ไม่ไกลนัก

⁴ เจตนา นาควัชระ. “แนวทางการสร้างทฤษฎีจากแผ่นดินแม่”. บทบรรยายนำในการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง “มิติใหม่ : ลักษณะเฉพาะในการสร้างสรรค์ศิลปะของไทย”. วันที่ 18-19 พฤษภาคม 2544 ณ โรงแรมกรุงศรีวิเวอร์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. (ดูภาคผนวก)

(โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อ“ครู”ผู้ร่วมบุกเบิกสองท่านซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีได้ถึงแก่นิจกรรมลง) ทั้งนี้ เพราะผู้ปฏิบัติการศิลปะมิได้รับแรงหนุนจากความรู้เชิงทฤษฎี จึงมักจะพึงปัญญาปฏิบัติและความสามารถในการปฏิบัติ คือฝีมือในการเล่นดนตรีแต่เพียงอย่างเดียว เพื่อทำดนตรีไทย(เดิม) ให้น่าตื่นเต้น สำหรับกลุ่มผู้ฟังยุคใหม่ซึ่งจะถูกตัดขาดไปจากรากทางวัฒนธรรมดั้งเดิมไปเสียแล้ว น่าเสียดายที่นักวิชาการพลาดโอกาสอันดีที่จะสร้างงานเชิงวิชาการและทฤษฎีอันจะช่วยให้นักดนตรีได้ปรับตัวจากชนบดั้งเดิมมาสู่นวัตกรรมสำหรับยุคใหม่ได้อย่างราบรื่น

ในภาคผนวกของเอกสารนี้ หัวหน้าโครงการได้เสนอความคิดเกี่ยวกับการสกัดทฤษฎีออกมาจากการปฏิบัติงานศิลปะไทยในสาขาต่างๆเอาไว้ บทความความดังกล่าวยืนยันเป็นครั้งแรกเป็นภาษาฝรั่งเศสเพื่อแสดงเป็นปาฐกถา ในงานสัมมนาอาจารย์ภาษา วรรณคดีและวัฒนธรรมฝรั่งเศสจากภูมิภาคเอเชีย เมื่อวันที่ 19-22 กุมภาพันธ์ 2544 (ฉบับภาษาไทยเขียนขึ้นใหม่หลังจากนั้น) ผู้บรรยายได้รับการยืนยันจากผู้เข้าร่วมประชุมจากประเทศในภูมิภาคเอเชียหลายคนว่า แนวคิดเชิงทฤษฎีดังกล่าวสามารถอธิบายลักษณะของศิลปะในประเทศไทยเอเชียอื่นได้ด้วย การที่จะนำทฤษฎี“จากแผ่นดินแม่”ของไทยไปขยายวงใช้ในประเทศอื่นจึงอาจเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ ดังที่หัวหน้าโครงการได้ชี้ให้เห็นในบทความชื่อ “An Aesthetics of Discontinuity : Contemporary Thai Drama and its Western Connection” (1990)⁵ ข้อจำกัดของความคิดเชิงทฤษฎีที่นำเสนอในที่นี้เป็นเรื่องความผูกพันกับศิลปะแบบประเพณีของไทย จึงดูราวกับว่าผู้สร้างทฤษฎีเกาะยึดกับงานศิลปะแบบประเพณี เพราะงานจากอดีตดูจะมีความหมายตายตัวและคงที่เหมาะที่จะนำมาวิเคราะห์ งานชิ้นต่อไปจึงเป็นเรื่องของการแสวงหาทฤษฎีที่มาจากวัฒนธรรมร่วมสมัย ในกรณีที่ว่านี้ ข้อมูลที่ได้จากแวตวงของสื่ออาจจะกระตุ้นให้เกิดความคิดเชิงทฤษฎีได้ ดังที่ได้เสนอเอาไว้แล้วในตอนที่ 16 ที่ว่าด้วย “ศิลปะสองทางให้แก่นัก” แต่ก็คงจะต้องยอมรับว่ายังไม่ได้ข้อสรุปที่ชัดเจน เป็นเพียงแต่ตั้งสมมุติฐานเอาไว้ว่า สื่อต่างๆจะเป็นพลังปัญญาให้แก่สังคมได้ก็ต่อเมื่อสื่อก่อตัวขึ้นมาเป็นศิลปะ ถ้าสื่อทำหน้าที่เป็นเพียงตัวสื่อก็มักจะตกเป็นเครื่องมือของบริโภคนิยม สมมุติฐานนี้ยังต้องการการยืนยันจากวิจัยชิ้นต่อไป

ข้อสรุปเชิงทฤษฎีที่สำคัญซึ่งคณะผู้วิจัยได้ค้นพบก็คือ ประเด็นที่ว่าการศึกษาศิลปะของไทยไม่จำเป็นต้องเป็นการวิจารณ์ด้วยภาษา ในแง่นี้ดนตรีไทยเป็นขุมปัญญาอันมหาศาลที่ชวนให้วิเคราะห์เพื่อแสวงหาแก่นของวัฒนธรรมไทย ดังที่ได้เสนอเป็นทฤษฎีที่ว่าด้วย “วัฒนธรรมระนาดทุ้ม” ไปแล้ว อันเป็นการวิเคราะห์วิธีปฏิบัติของดนตรีไทยที่อาจมีความหมายเกินเลยจากกรอบของสังคมศิลปก็ได้ในเรื่องของความเป็นผู้นำของคนที่อยู่เบื้องหลัง เราจึงสามารถที่จะตั้งข้อสังเกตอื่น ๆ อันเกี่ยวกับดนตรีไทยได้ซึ่งจัดได้ว่ามีนัยเชิงทฤษฎี เป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่า นักดนตรีไทยมีความสามารถทั้งในด้านของการบรรเลงและการแต่งเพลงไปพร้อมกัน ดนตรีไทยเปิดโอกาสให้นักดนตรีได้ใช้ปฏิภาณในการแต่งทำนองขึ้นมาเสริม

⁵ In : Chetana Nagavajara : **Comparative Literature from a Thai Perspective.** Bangkok: Chulalongkorn University Press 1996, pp. 237-246.

ทำนองหลัก และในการประชันวงนั้นจะมีการเฝ้าสังเกตกันว่าฝ่ายตรงข้ามเล่นอะไรและเล่นอย่างไร เพื่อที่จะได้โต้กลับและเอาชนะคู่แข่งได้ด้วยการทำให้ดีกว่า การแต่งใหม่โดยเฉียบพลันที่กล่าวมานี้ ในบางลักษณะก็จัดได้ว่าเป็นการวิจารณ์งานของวงดนตรีคู่แข่ง นักดนตรีด้วยกันเองจะทราบดีว่า ใครแพ้ใครชนะ และในบางครั้งเมื่อวงดนตรีวงหนึ่งเห็นว่าคู่แข่งเหนือกว่าตนมากนักก็ยอมรับความพ่ายแพ้ด้วยน้ำใจนักกีฬา ยุติการบรรเลงอย่างมีแบบแผน แล้วก็เก็บเครื่องกลับบ้าน เท่ากับเป็นการยอมรับว่าถูก "วิจารณ์" จากคู่แข่งเสียจนตั้งตัวไม่ติดแล้ว จริงอยู่มโนทัศน์เรื่องการวิจารณ์ในที่นี้กว้างขวางกว่าความหมายที่ใช้กันอยู่โดยทั่วไป แต่วงการตะวันตกเองก็มีความคิดที่ดูจะพ้องกับเรา ดังเช่นที่คีตกวีเอกของศตวรรษที่ 20 อีกอร์ สตราวินสกี (Igor Stravinsky) ได้เคยกล่าวไว้ว่า ดุริยางคนิพนธ์ที่เขาแต่งขึ้นใหม่จากรากฐานของดุริยางคนิพนธ์รุ่นเก่านั้น เป็นการวิจารณ์งานเหล่านั้น⁶

ข้อกล่าวหาที่ว่าศิลปินไทยไม่ยอมรับการวิจารณ์เลยนั้นไม่เป็นความจริง แต่กติกาของวงการไทยมีอยู่ว่า ผู้วิจารณ์ที่จะได้รับการยอมรับจะต้องเป็นบุคคลที่ผู้คนเคารพนับถือ ทั้งในหมู่ของศิลปินด้วยกันเองและในหมู่ของผู้รับ จริงอยู่กรอบกติกาเป็นเงื่อนไขทางสังคมและวัฒนธรรมที่ทุกคนยอมรับ ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นก็คือผู้คนเป็นจำนวนมากได้ถูกตัดขาดจากชนบดั้งเดิมที่กล่าวมานี้เสียแล้ว และศิลปะที่ทรงคุณค่า(ซึ่งรวมเอาชนบของการวิจารณ์แบบไทยเอาไว้ด้วยนั้น)ได้กลายเป็นสมบัติของคนจำนวนน้อยไปแล้ว จึงเป็นหน้าที่ของนักวิจารณ์และนักวิชาการที่จะวิเคราะห์ ให้ธรรมาธิบาย และจัดระบบชนบปฏิบัติต่างๆเหล่านี้เอาไว้ พร้อม *ข้อสรุปรวมเชิงทฤษฎี* เพื่อที่กลุ่มศิลปินและมหาชนผู้รักศิลปะจะได้ช่วยกันสร้างความต่อเนื่อง อันจะนำไปสู่การสร้างใหม่ที่เปี่ยมด้วยคุณค่าได้

ทฤษฎีจึงมีใช้กายกรรมทางปัญญาหรือการเล่นกลเชิงนามธรรมที่กลายเป็นวาทกรรมอิสระซึ่งตัดขาดจากการสร้างสรรค์ทางศิลปะ วิทยาการชาวตะวันตกท่านหนึ่งที่ได้รับเชิญมาได้กล่าวถึงอันตรายของ“ทฤษฎีวรรณคดีที่ปราศจากวรรณคดี” (literary theory without literature) เอาไว้ ประสพการณ์ของผู้วิจัยอาจยืนยันได้ว่า วิธีการที่ดีที่สุดสำหรับสังคมไทยก็คือ การปรับทฤษฎีที่แฝงอยู่ในงานศิลปะให้เป็นวาทกรรมเชิงทฤษฎีที่เป็นลายลักษณ์ อันเป็นหน้าที่ของนักวิชาการด้านศิลปะมากกว่าที่จะเป็นหน้าที่ของศิลปินเอง เราคงจะต้องยอมรับว่า วัฒนธรรมลายลักษณ์มีประโยชน์ในด้านการสืบทอดมรดกทางปัญญา และยิ่งในยุคที่เทคโนโลยีก้าวหน้าไปมาก การเก็บรักษาและการถ่ายทอดมรดกเหล่านี้ก็ยิ่งจะทำได้กว้างขวางและมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น การวิจารณ์จึงเป็นการชี้ทางไปสู่การค้นพบใหม่ และการค้นพบใหม่ก็อาจนำไปสู่ทฤษฎีอันเป็นเครื่องมือที่ดีที่สุดในการสืบทอดแก่นแท้ของวัฒนธรรม

18. มิตินานาชาติ

⁶ Donald Mitchell : **The Language of Modern Music**. London: Faber and Faber, 1993 (First Edition 1963), p. 98.

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น แม้ว่าการวิจารณ์ของไทยแต่เดิมมาจะผูกอยู่กับวัฒนธรรมมุขปาฐะ แต่เราก็น่าที่จะพร้อมที่จะใช้วัฒนธรรมลายลักษณ์ให้เป็นประโยชน์ โครงการวิจัยนี้คงจะไม่สามารถดำเนินการได้ถ้าเราปฏิเสธวัฒนธรรมลายลักษณ์เสียตั้งแต่เริ่มแรก เพราะผลงานที่นำมาวิเคราะห์และนำมาบรรจุไว้ในสรณิพนธ์ของทั้ง 4 สาขานั้น ก็เป็นผลงานที่เป็นลายลักษณ์เสียเป็นส่วนใหญ่ คือสิ่งพิมพ์ วัฒนธรรมสิ่งพิมพ์อาจเป็นผลจากการประดิษฐ์คิดค้นของวัฒนธรรมตะวันตก แต่ในระดับสากลผู้ได้รับประโยชน์จากการค้นพบนี้ก็มียุคมากสุดคณานับ เราไม่สามารถที่จะปฏิเสธวัฒนธรรมของต่างชาติได้ ทั้งในแง่ของตัวสื่อและในแง่ของตัวสาร ยิ่งโลกสมัยใหม่ปรับตัวเข้าสู่กระแสของโลกาภิวัตน์ เราก็คงจะต้องสร้างความมั่นใจให้กับตนเองว่าในเรื่องของปัญญาความคิดแล้วเราได้เป็นผู้ตามเสมอไป และมรดกทางปัญญาในรูปแบบหนึ่งก็คือ ความคิดเชิงวิจารณ์ ซึ่งในแง่นี้ การวิจัยได้ชี้ให้เห็นแล้วว่า เราสามารถสื่อความในเชิงวิจารณ์กับประชาคมนานาชาติได้ ไม่ว่าจะเป็นการสื่อความโดยตรงหรือเป็น “ทวิวจน์ในจินตนาการ” (imaginary dialogue) ดังที่ได้กล่าวไว้ในตอนที่ 7 ข้างต้นที่ว่าด้วย “เอกลักษณ์ของการวิจารณ์ 4 สาขา”

การที่ผู้วิจัยได้นำประสบการณ์ของต่างประเทศมาร่วมวิเคราะห์ด้วย รวมทั้งได้นำงานวิจารณ์ของต่างประเทศมาแปลเป็นภาษาไทยเพื่อบรรจุไว้ในสรณิพนธ์ทั้ง 4 สาขานั้น ก็เป็นการยืนยันหลักการที่ว่า ความคิดเชิงวิจารณ์ไม่มีพรมแดนของเชื้อชาติ ยิ่งไปกว่านั้นบางสาขาอาจจำเป็นต้องพึ่งผลงานที่เป็นลายลักษณ์จากต่างประเทศ เพราะผลงานของไทยมีอยู่น้อยมาก ดังเช่นในกรณีของสาขาศิลปะการละคร จึงกล่าวได้ว่างานวิจัยนี้มีความเป็นนานาชาติอยู่แล้วในเรื่องของเนื้อหา และในบางกรณีเราอาจจะต้องยอมรับว่าในเมื่อวัฒนธรรมลายลักษณ์มีความแข็งแกร่งต่อเนื่องกันมานานในสังคมต่างประเทศ ดังเช่นในสังคมตะวันตก และการวิจารณ์ที่เป็นลายลักษณ์ก็ทำหน้าที่เป็นตัวประกันคุณภาพและสร้างความแข็งแกร่งให้แก่การสร้างสรรคทางศิลปะได้ด้วย เราก็คงจะอยู่ในฐานะที่จะต้องเรียนรู้จากประสบการณ์ของผู้อื่น และสรณิพนธ์บางส่วนก็บอกความไว้อย่างชัดเจนแล้วว่า ตัวอย่างของการวิจารณ์อันทรงคุณค่าที่สามารถสื่อความข้ามชาติข้ามภาษา ข้ามวัฒนธรรมได้นั้นเป็นอย่างไร

ยิ่งไปกว่านั้น ผู้วิจัยบางคนได้มีประสบการณ์ตรงจากการที่ได้ไปสัมผัสกับสังคมต่างประเทศทั้งในเอเชียและในตะวันตก ทั้งนี้โดยได้มีกิจกรรมในรูปแบบต่างๆ อันรวมถึงการสัมมนา การฝึกอบรม การดูงาน การสัมภาษณ์ผู้รู้ และที่สำคัญอย่างยิ่งก็คือการได้สัมผัสกับงานศิลปะที่ทรงคุณค่าในบริบทต้นกำเนิด ในกรณีหลังนี้ผู้วิจัยบางคนได้ใช้พื้นฐานดังกล่าวในการสร้างงานวิจารณ์ของตนขึ้นมาได้ ตัวอย่างอีกตัวอย่างหนึ่งเป็นเรื่องของการวิจารณ์บริบททางสังคมและวัฒนธรรม ดังเช่นนักวิจารณ์ชาวตะวันตกแนวหน้าผู้หนึ่งได้ให้สัมภาษณ์ต่อนักวิจัยของเราไว้ว่า เขาจำเป็นที่จะต้องวิจารณ์ความไม่ชอบมาพากลของธุรกิจที่อยู่เบื้องหลังการจัดการทางศิลปะ เพราะการขาดความเที่ยงตรงของวงการธุรกิจเป็นการทำลายคุณภาพของงานศิลปะซึ่งจำเป็นต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเที่ยงธรรม นอกจากนี้ ข้อวิจารณ์ที่เกี่ยวกับสื่อในวงการตะวันตกที่ไม่สนับสนุนศิลปวัฒนธรรมอย่างจริงจังก็น่าจะเป็นอุทาหรณ์ให้แก่วงการของ

ไทยได้เช่นกัน สรุปได้ว่าประสบการณ์นานาชาติเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการสร้างวัฒนธรรมการวิจารณ์ของไทย

ในส่วนที่เกี่ยวกับวิทยาการต่างประเทศนั้น ท่านเหล่านี้นำประสบการณ์ของตนเองมาถ่ายทอด อันเป็นโอกาสให้เราได้คิดเปรียบเทียบเพื่อหาลักษณะทั้งที่พ้องกันและที่แตกต่างกัน ดังเช่นในกรณีของผู้เชี่ยวชาญชาวเยอรมันผู้หนึ่งซึ่งให้คำเตือนไว้ว่า การมุ่งสนับสนุนให้เกิดวงการวิจารณ์นั้นเป็นสิ่งที่ดี แต่การวิจารณ์สร้างความหายนะได้เช่นกัน ถ้าการวิจารณ์ขาดความเป็นธรรม ขาดความเข้าใจในเรื่องของศิลปะและขาดความเห็นอกเห็นใจศิลปินที่ยังอ่อนด้อยในเรื่องประสบการณ์ ในส่วนที่เกี่ยวกับทฤษฎีก็เช่นกัน ประสบการณ์ของวิทยาการต่างประเทศอาจจะช่วยมิให้เราหลงทางได้ ดังเช่นในกรณีของวิทยาการชาวโปรตุเกส ซึ่งชี้ให้เห็นถึงจุดอ่อน ของความหมกมุ่นในเรื่องของทฤษฎีในวงการตะวันตก อันนำไปสู่การสร้างทฤษฎีวรรณคดีที่ปราศจากวรรณคดี (ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนที่ 17 ข้างต้น)

การที่คณะผู้วิจัยสำนึกถึงความเชื่อมโยงทางความคิดกับวงการนานาชาติ จึงมีความปรารถนาที่จะได้รับฟังข้อคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญต่างประเทศในเรื่องของผลการวิจัย และได้จัดทำ Summary Report รวมทั้งตัวอย่างของบทวิจารณ์จากสรรนิพนธ์สาขาละ 2 บท รวม 8 บทขึ้นเป็นภาษาอังกฤษ ตั้งแต่เดือนกันยายน 2544 แล้วส่งให้ผู้เชี่ยวชาญอาวุโสชาวเยอรมันได้ไปศึกษาล่วงหน้า (ซึ่งผู้เชี่ยวชาญท่านนี้ได้ติดตามความเป็นมาของโครงการโดยตลอด) โดยคาดหวังว่าผู้เชี่ยวชาญท่านนี้จะเดินทางมาประเทศไทยเพื่อให้คำปรึกษาต่อคณะผู้วิจัยในกรอบของการประชุม Consultative Meeting ซึ่งจัดขึ้นเมื่อวันที่ 23-25 ตุลาคม 2544 แม้ว่าวิทยาการจะป่วยและไม่สามารถเดินทางมาประเทศไทยได้ แต่ก็ได้ให้ข้อวินิจฉัยเป็นการส่วนตัวกับหัวหน้าโครงการไว้ตั้งแต่ปลายเดือนกันยายน 2544 และจะให้ข้อคิดเห็นเป็นลายลักษณ์อักษรตามมา สำหรับวิทยาการซึ่งได้รับเชิญมาทำหน้าที่แทนนั้น เป็นผู้ที่เคยได้มาร่วมกิจกรรมของโครงการวิจัยครั้งหนึ่งแล้วตั้งแต่ปี 2543 และในการประชุม Consultative Meeting นี้ได้ให้ข้อคิดที่เป็นประโยชน์ไว้มาก สิ่งที่คุณเชี่ยวชาญทั้งสองเห็นพ้องต้องกันก็คือ โครงการนี้เป็นนวัตกรรมในการวิจัยทางมนุษยศาสตร์อย่างแน่นอน และประสบการณ์ของกลุ่มนักวิจัยไทยมีความหมายต่อวงการวิชาการนานาชาติ วิทยาการท่านที่สองได้ให้ข้อเสนอแนะในเรื่องกิจกรรมต่อเนื่องเอาไว้ว่าน่าจะใช้ผลการวิจัยของโครงการนี้ในการสัมมนาข้ามชาติ ในรูปของ cross-cultural workshops และควรจะมีการแปลทั้งผลงานวิจัยและสรรนิพนธ์ออกเป็นภาษาต่างประเทศ

สรุปได้ว่า ผู้วิจัยได้รับประโยชน์อย่างมากจากวงการศิลปะและวงการวิชาการนานาชาติ และวงการดังกล่าวก็จะได้รับประโยชน์จากผลงานวิจัยเช่นกัน

19. ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับกิจกรรมต่อเนื่อง

ข้อเสนอแนะต่อไปนี้ รวบรวมมาจากข้อคิดเห็นของผู้เข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ของโครงการ รวมทั้งจากผลการวิจัยเอง

- 19.1 ควรพิจารณาว่าจะสามารถขยายขอบเขตของกิจกรรมการวิจารณ์ให้กว้างออกไปจาก 4 สาขาเดิมหรือไม่ และในกรอบของแต่ละสาขาจะมีการให้ความสำคัญต่อสาขาย่อยบางสาขาที่มีได้นำมาศึกษาในการวิจัยช่วงแรกหรือไม่
- 19.2 ควรให้การสนับสนุนนิตยสารขนาดเล็กที่ลงพิมพ์งานวิจารณ์ที่มีคุณภาพ ทั้งนี้ อาจใช้กลไกของการให้รางวัลโดยมีการตั้งเกณฑ์บางประการไว้เป็นบรรทัดฐาน
- 19.3 อาจมีการพิจารณาจัดทำนิตยสารด้านการวิจารณ์ขึ้นเป็นการเฉพาะ เพื่อเป็นเวทีเผยแพร่ผลงานของทั้งนักวิจารณ์ที่มีประสบการณ์แล้วและของนักวิจารณ์รุ่นใหม่(ดังเช่นผู้ที่ได้ร่วมสัมมนาเชิงปฏิบัติการของโครงการ) นิตยสารนี้ควรจะเดินทางสายกลางระหว่างวารสารวิชาการกับนิตยสารสำหรับบุคคลทั่วไป
- 19.4 ควรมีการจัดทำหนังสือรวมบทวิจารณ์ ทั้งที่เป็นบทวิจารณ์ที่เคยเผยแพร่มาแล้ว และบทวิจารณ์ที่เขียนขึ้นใหม่ โดยมีบรรณาธิการทำหน้าที่คัดสรรเขียนคำนำเชิงวิเคราะห์ และให้บรรณาธิบายตามความเหมาะสม
- 19.5 ควรจะมีการจัดสัมมนาเชิงปฏิบัติการด้านการวิจารณ์ขึ้น โดยให้เวลามากกว่าเดิม เช่น 1 สัปดาห์ หรือเป็นการจัดต่อเนื่องหลายครั้งในช่วงสุดสัปดาห์ โดยมีการฝึกการเขียนอย่างเข้มข้น ทั้งนี้ควรมีการวางแผนล่วงหน้าสำหรับแต่ละสาขาไว้ สำหรับช่วง 2-3 ปี อาจมีการเชิญให้ศิลปินสร้างงานขึ้นมาเป็นการเฉพาะเพื่อใช้ในการฝึกการวิจารณ์ ดังเช่นที่ได้ปฏิบัติมาแล้ว
- 19.6 เพื่อเป็นการสนองความต้องการที่ได้มีผู้เสนอไว้ในการประชุมและการสัมมนาหลายครั้งที่ผ่านมา ควรมีการจัดทำตำราการวิจารณ์เบื้องต้นขึ้นโดยใช้ผลการวิจัยและสรุพนิตยสารเป็นพื้นฐาน ทั้งนี้ควรมีการนำร่างตำราดังกล่าวไปทดลองกับผู้เรียนและผู้ใช้กลุ่มต่างๆ
- 19.7 ควรเสนอให้สถาบันอุดมศึกษาบางแห่งทดลองปรับหลักสูตรเพื่อสนองการสร้างทักษะในการวิจารณ์ ทั้งนี้วิชาการด้านมนุษยศาสตร์ควรจะได้รับแรงเสริมจากวิชาการสร้างสรรค์ศิลปะ อาจมีการจัดหลักสูตรประเภทวิชาเอกสองวิชา (double majors) โดยวิชาหนึ่งเป็นสาขาวิชาการและอีกวิชาหนึ่งเป็นสาขาปฏิบัติ
- 19.8 ข้อเสนอเกี่ยวกับการสร้างทฤษฎี“จากแผ่นดินแม่”ควรได้รับการศึกษาวิเคราะห์ต่อไป อันรวมถึงการแสวงหาข้อสรุปเชิงทฤษฎีเพิ่มเติมจากประสบการณ์เชิงปฏิบัติโดยให้น้ำหนักกับการสร้างสรรค์ร่วมสมัยของไทยด้วย
- 19.9 เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับต่างประเทศ ควรมีการจัดสัมมนาเชิงปฏิบัติการข้ามชาติ (cross-cultural workshops) เพื่อการนี้ ผลการวิจัย

บางส่วน รวมทั้งสรรนิพนธ์บางส่วนน่าจะได้รับการแปลเป็น
ภาษาต่างประเทศ

19.10 ประเด็นที่ว่าด้วยการรับงานวิจารณ์ในสังคมไทยยังมิได้มีการวิจัยอย่างจริงจัง จึง
ควรมีการดำเนินการวิจัยในรูปของการศึกษาเฉพาะกรณี ในส่วนที่เกี่ยวกับการ
รับงานวิจารณ์ (reception of criticism) ทั้งนี้ควรมุ่งใช้วิธีการเชิงคุณภาพ

เพื่อให้เห็นภาพที่ชัดเจนในส่วนที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ของผลการวิจัยกับสิ่งแวดล้อม
ทางวัฒนธรรมและสังคม อันจะเชื่อมโยงไปสู่กิจกรรมต่อเนื่อง คณะผู้วิจัยจึงใคร่ขอเสนอแผนภูมิ
ที่ 2 ไว้ประกอบการพิจารณา จะเห็นได้ว่ากิจกรรมต่อเนื่องนั้นเป็นผลลัพธ์จากงานวิจัยโดยตรง
แต่ในขณะเดียวกันก็เชื่อมโยงกับกิจกรรมอื่นๆ ที่มีการดำเนินการอยู่แล้ว อาจมีข้อสงสัยว่า
กิจกรรมต่อเนื่องเหล่านี้จะดำเนินไปได้หรือไม่ถ้าไม่มีการวิจัยครั้งนี้เกิดขึ้น คำตอบก็คือว่า
ผลการวิจัยจะช่วยให้ทิศทางที่ชัดเจนขึ้นต่อกิจกรรมเหล่านี้ ผลการวิจัยอาจเอื้อประโยชน์ได้ใน
ลักษณะต่อไปนี้ *ประการที่หนึ่ง* การวิจัยได้บ่งบอกไว้ชัดเจนพอสมควรแล้วในเรื่องของจุดอ่อน
และจุดแข็งของวัฒนธรรมการวิจารณ์ของไทย *ประการที่สอง* การวิจัยได้ชี้ให้เห็นถึงศักยภาพ
ของการวิจารณ์ที่เป็นรูปธรรม ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็นแหล่งรวมของทรัพยากรการวิจารณ์ที่น่าจะ
มีบทบาทในการสร้างความเข้มแข็งให้แก่วัฒนธรรมการวิจารณ์ของไทยได้ *ประการที่สาม* มี
ความเป็นไปได้ที่จะสร้างเอกภาพของกิจกรรมการวิจารณ์ทั้งหลายตามแบบของแผนภูมิที่ 2
โดยที่องค์ประกอบทั้งหลายมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันทั้งในรูปของการกระจายออกจากศูนย์และรูปของ
การรวมเข้าหาศูนย์

20. ข้อสรุป

เป็นที่แน่ชัดว่า เราไม่สามารถที่จะกล่าวอ้างได้ว่าการวิจารณ์ในสังคมไทยเป็นเสาหลักของวัฒนธรรมลายลักษณ์ ทั้งนี้เพราะการวิจารณ์ที่ทรงคุณค่ายังเกิดขึ้นในวัฒนธรรมมุขปาฐะ ซึ่งศิลปินเองก็ยอมรับว่าเป็นวิธีการที่ยังใช้กันอยู่ในวงการของไทย ถึงกระนั้นก็ตาม เราคงจะต้องยอมปรับตัวในการจัดระบบในเรื่องของความรู้และภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับการวิจารณ์โดยหันไปพึ่งวัฒนธรรมลายลักษณ์ ทั้งนี้เพื่อเป็นการให้โอกาสกับคนจำนวนมากที่จะได้รับประโยชน์จากชุมทรัพย์ทางปัญญาในรูปของการวิจารณ์ กิจกรรมของการวิจัยอันรวมถึงกิจกรรมเชิงพัฒนาที่ได้กระทำมาแล้วยังอยู่ในวงแคบ เพราะคณะผู้วิจัยเล็กๆ ไม่อยู่ในฐานะที่จะสร้างความเปลี่ยนแปลงที่มีผลกระทบต่อสังคมในวงกว้างได้ จะทำได้ก็แต่เป็นการทดลองที่น่าจะส่งผลในระยะยาวต่อไป

ผู้วิจัยจำเป็นต้องยอมรับว่าไม่สามารถสนองวัตถุประสงค์ของการวิจัยได้อย่างเต็มที่ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในส่วนที่จำเป็นต้องร่วมมือกับสื่อและสถาบันการศึกษา ดังที่ได้กล่าวไปแล้ว สื่อเองก็ตกอยู่ในฐานะจำยอมที่ต้องต่อสู้เพื่อความอยู่รอดในยุคที่เศรษฐกิจถดถอย จึงไม่สามารถเกื้อหนุนศิลปะและการวิจารณ์ศิลปะได้อย่างเต็มที่ แต่ถึงอย่างไรก็ตาม คณะผู้วิจัยก็ได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดีจากสื่อสิ่งพิมพ์บางฉบับในการลงพิมพ์งานวิจารณ์ของผู้วิจัยและในการประชาสัมพันธ์กิจกรรมต่างๆ ของโครงการ สำหรับสถาบันอุดมศึกษานั้นวิทยาการด้านมนุษยศาสตร์ อันได้แก่วรรณคดีศึกษา ประวัติศาสตร์ศิลป์ ศาสตร์แห่งการละคร และดนตรีวิทยา ยังอยู่ห่างไกลจากสภาพความเป็นจริงของสังคมไทยอยู่มาก จึงยังไม่อยู่ในฐานะที่จะสนองกิจกรรมสร้างสรรค์ในสาขาทั้ง 4 ได้อย่างเต็มที่

แม้ว่าจะมีข้อจำกัดต่างๆ แต่ผู้วิจัยก็ยังจะสามารถที่จะแสวงหาผลงานลายลักษณ์มาคัดสรรและวิเคราะห์เพื่อบรรจุไว้ใน **สรณิพนธ์** ของสาขาทั้งสี่ จริงอยู่ปริมาณผลงานของนักวิจารณ์ไทยอาจจะแตกต่างกันบ้างตามสาขา แต่ก็อาจกล่าวได้ว่ายังมีผู้วิจารณ์และนักวิชาการจำนวนหนึ่งที่เชื่อมั่นว่าการวิจารณ์เป็นประโยชน์และเป็นมโนธรรมให้แก่สังคมได้ โดยสร้างผลงานออกมาเพื่อสนองอุดมคติดังกล่าว ในขณะที่เดียวกันโครงการก็ได้รับการตอบสนองจากกลุ่มคนหนุ่มสาวอันรวมถึงนิสิตนักศึกษา กลุ่มคนเหล่านี้มีศักยภาพมหาศาลและพร้อมที่จะรับความรู้และกระหายใคร่วิชา ถ้าได้รับการแนะนำที่ถูกต้อง กลุ่มคนเหล่านี้คือพลังแห่งการวิจารณ์ในอนาคต สิ่งที่ยังขาดอยู่มากก็คือ เวทีที่พวกเขาจะได้ฝึกปรือและแสดงออกซึ่งทัศนะวิจารณ์

ดังที่ได้กล่าวไปแล้วในตอนที่ 6 ที่ว่าด้วย“พื้นฐานทางวัฒนธรรม” ศิลปะเป็นองค์ประกอบหลักของสังคมไทยแบบประเพณี และการวิจารณ์เป็นพลังที่แฝงอยู่ในวัฒนธรรมไทยซึ่งอาจจะแสดงออกได้โดยไม่จำเป็นต้องใช้ภาษา การที่ศิลปะส่องทางให้แก่กันจึงสร้างความมั่งคั่งให้แก่วัฒนธรรมที่ผูกอยู่กับชุมชน ดังนั้นการวิจารณ์ศิลปะสาขาต่างๆ ย่อมส่องทางให้แก่กันอยู่แล้ว ในยุคใหม่ที่สื่อใช้เทคโนโลยีเป็นตัวหนุนประสมการณ์ทั้งในด้านการสร้างการเผยแพร่และการรับงาน ศิลปะจึงเปลี่ยนไป และมโนทัศน์ที่ว่าด้วยชุมชนและมหาชนก็ย่อมจะต้องได้รับการตีความใหม่ การผลิตซ้ำและการเผยแพร่ผลงานออกเป็นจำนวนมากมี

ผลกระทบต่อคุณภาพในกลุ่มของผู้สร้างและต่อสนิยมของกลุ่มผู้รับ ดังที่ได้แสดงให้เห็นไว้แล้ว ในแผนภูมิที่ 1 สื่อจะยังประโยชน์ต่อสังคมได้อย่างเต็มที่ก็ต่อเมื่อยอมรับแรงกระตุ้นที่มาจาก ศิลปะและการวิจารณ์ หากไม่แล้วมหาชนจะถูกทอดทิ้งให้อยู่ในสุญญากาศทางปัญญา กล่าว อีกนัยหนึ่งระบบ ปฏิสัมพันธ์ที่เสนอไว้ในแผนภูมิดังกล่าวจะเป็นเครื่องมือสำคัญในการ ให้การศึกษาแก่ประชาชน และการวิจารณ์ย่อมจะเจริญรุ่งเรืองได้ถ้าเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา สำหรับประชาชน ในท้ายที่สุดแล้วเราก็ต้องฝากความหวังไว้กับการศึกษาในความหมายที่ กว้างที่สุดของคำนี้ นั่นก็คือเป็นกระบวนการต่อเนื่องของการสร้างปัญญาให้แก่ปัจเจกบุคคล และสังคม แต่การศึกษาย่อมเริ่มต้นที่การรู้จักตนเอง การวิจัยนี้จึงมุ่งที่จะสนับสนุนการรู้จัก ตนเองพร้อมไปกับการเรียนรู้จากผู้อื่น ประเด็นที่เกี่ยวกับทฤษฎีที่ได้นำขึ้นมาอภิปรายไม่ใช่เป็น แบบฝึกหัดเชิงนามธรรม แต่เป็นการวิเคราะห์โครงสร้างลึกของสังคมไทยซึ่งน่าจะช่วยให้เรา เข้าใจตัวเราเองได้ดีขึ้น การวิจารณ์ในสังคมไทยจะเป็นพลังปัญญาให้แก่สังคมได้ก็ต่อเมื่อเรา รู้จักรากฐานวัฒนธรรมของเราดีพอ และพร้อมที่จะปรับตัวให้ดำรงอยู่ได้ในสภาพสังคมโลกที่ เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว

คำถามที่สำคัญก็คือว่า สังคมไทยได้พัฒนามาถึงขั้นที่การวิจารณ์จะทำหน้าที่เป็นพลัง ทางปัญญาได้หรือไม่ คณะผู้วิจัยจำต้องยอมรับว่ายังไม่สามารถให้คำตอบที่แน่ชัดในประเด็นนี้ ได้ คำตอบที่ให้ได้อย่างมั่นใจก็คือในกรอบของวัฒนธรรมไทยการวิจารณ์เป็นศักยภาพที่มีอยู่ จริง ซึ่งพร้อมที่จะได้รับการพัฒนาให้เป็นพลังปัญญาได้ ทั้งนักวิจัยเองและทั้งผู้ที่ได้มาร่วม กิจกรรมของโครงการวิจัยชอบที่จะมองว่าการวิจารณ์เป็นกระบวนการ ในแง่หนึ่ง การวิจารณ์ เป็นกระบวนการทางความคิดที่ต่อเนื่อง โดยที่งานวิจารณ์บทหนึ่งอาจกระตุ้นให้เกิดการวิจารณ์ ต่อไป ทั้งในลักษณะที่เสริมกัน และในลักษณะที่แย้งกัน อันจัดได้ว่าเป็นการแสดงพลังทาง ปัญญาในรูปแบบหนึ่ง ในอีกแง่หนึ่ง การวิจารณ์เป็นกระบวนการของการให้การศึกษา ทั้ง การศึกษาที่เป็นทางการและการศึกษาที่ไม่เป็นทางการ ซึ่งน่าจะมีพลวัตสูงพอที่จะรับประโยชน์ จากพื้นฐานทางวัฒนธรรมอันมั่นคงและพร้อมที่จะปรับเปลี่ยนไปในทิศทางที่เป็นการสร้าง ปัญญา สิ่งที่คุณผู้วิจัยพอทำได้ก็คือ การสร้างความสำคัญว่าการวิจารณ์สามารถที่จะเป็นพลัง ทางปัญญาของสังคมได้ สำหรับคำถามที่ว่าวิจารณ์ศิลปะจะช่วยสร้างความแข็งแกร่งให้แก่ ชีวิตและสังคมด้วยการสร้างพลังในรูปของวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์อันเป็นกิจสาธารณะได้ หรือไม่นั้น คงจะเป็นประเด็นที่หาคำตอบในเชิงของหลักการทั่วไปในองค์กรร่วมได้ยาก แต่ถ้าจะ พิจารณากรณีๆ ไปก็เห็นได้อย่างชัดเจนว่า การวิจารณ์ศิลปะในบางลักษณะทำหน้าที่เป็นการ วิจารณ์ชีวิตและสังคมด้วย ดังตัวอย่างที่ได้นำมาวิเคราะห์ไว้ใน **สรณิพนธ์** ถึงอย่างไรก็ตาม คณะผู้วิจัยสามารถที่จะชี้ให้เห็นถึงจุดอ่อนและจุดแข็งในส่วนที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมการวิจารณ์ และความสำนึกในเรื่องของจุดอ่อนและจุดแข็งนี้น่าจะเป็นรากฐานที่มั่นคงสำหรับการสร้าง กระบวนการของการศึกษา สำหรับคณะผู้วิจัยเองนั้น พวกเราได้อาสาเข้ามาทำงานซึ่งจัดได้ว่าเป็นการทดลอง และก็สำนึกดีว่าโลกปัจจุบันไม่ใช่เวทีสำหรับการสร้าง“การปฏิวัติทาง วัฒนธรรม”อีกต่อไป แต่เป็นเวทีของการรวมพลังที่มาจากบุคคล กลุ่มบุคคล และสังคมมากกว่า เราจะต้องพร้อมที่จะแก้ไขยากรณ์ของนักประพันธ์ฝรั่งเศสวอลแตร์ (Voltaire) จากเอกพจน์ให้

เป็นพหุพจน์ เพื่อที่จะแสดงถึงความมุ่งมั่นในการคิดร่วมกัน มากกว่าที่จะเป็นการถอยร่นไปกก และกลบความทุกข์และความไม่สมหวังของแต่ละบุคคลแต่โดยลำพัง ถ้าพรรคทองตันแบบมีความว่า “เราจมาปลูกสวน**ของ**เรากันเถิด” (Il faut cultiver **notre** jardin!) เราก็คงจะต้องขออนุญาตปรับแก้เสียใหม่ว่า “เราจมาปลูกสวน**ของ**พวกเรากันเถิด” (Il faut cultiver **nos** jardins!)